

EDITO

2 Piet Creve, Migranten aller landen ...

BIJDRAGEN

- 5 Saartje Vanden Borre & Elien Declercq, Socialist en spion. Victor Capart in de Frans-Belgische grensregio op het einde van de 19e eeuw
- 23 Machteld Venken, De mobilisatie van Poolse oud-strijders in België, 1947-1972. Een andere visie op Poolse migrantenorganisaties
- 47 Jozefien De Bock, 'Alle wegen leiden naar Gent'. Trajecten van mediterrane migranten naar de Arteveldestad, 1960-1980
- 77 Mazyar Khoojinian, Op zoek naar migranten in de syndicale archieven. De versnippering van de syndicale archieven over arbeidsmigranten in België
- 96 Piet Creve & Martine Vermandere, Timmeren aan de weg. Een gesprek met de pioniers van de migrantenwerking in Antwerpen
- 108 Piet Creve & Martine Vermandere, Migranten aller landen, verenigt u! De geschiedenis van het thema migratie in Amsab-ISC
- 121 Mila Ernst, Hanneke Verbeek, Tatiana Sagatni, Migrantenerfgoed in Nederland en Frankrijk

ISSN: 1370-7477

Brood & Rozen 2012/3 jaargang 17

BELGIE-BELGIQUE
P.P.-P.B.
9000 GENT
BC 27261

2012/3
Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

DRIEMAANDELIJKS

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis heeft ernaar gestreefd de wettelijke voorschriften inzake het copyright toe te passen. Wie desondanks meent recht te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich te wenden tot Geert Van Goethem, Amsab-ISG vzw, Bagattenstraat 174, 9000 Gent.

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet Verwerking Persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Geert Van Goethem, directeur van Amsab-ISG.

De artikels in de rubriek *Bijdragen* worden onderworpen aan peer review.

Brood & Rozen is opgenomen in de lijst van het Vlaams Academisch Bibliografisch Bestand voor de Sociale en Humane Wetenschappen.

2012/3 Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

UITGEVER

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw

Directeur: Geert Van Goethem

Voorzitter: Frank Beke

REDACTIE

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Servaas Lateur

Kernredactie: Herman Balthazar, Rita Calcoen, Piet Creve, Servaas Lateur, Hendrik Ollivier, Luc Peiren, Wouter Steenhaut, Geert Van Goethem, Paule Verbruggen, Martine Vermandere, Donald Weber

Redactieraad: Hendrik Defoort (UGent), Gita Deneckere (UGent), Henk de Smaele (UA), Maria De Waele (STAM), Marc Jacobs (FARO), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (KU Leuven), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (De Standaard), Sven Steffens (Gemeentelijk Museum Sint-Jans-Molenbeek), Patricia Van den Eeckhout (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Maarten Van Ginderachter (UA), Guy Vanthemsche (VUB), Karel Velle (Algemeen Rijksarchief), Christophe Verbruggen (UGent)

REDACTIEADRES

Paule Verbruggen, Bagattenstraat 174, 9000 Gent

Tel.: +32 (0)9 224 00 79 - Fax: +32 (0)9 233 67 11

E-mail: broodenrozen@amsab.be

www.broodenrozen.be

VORMGEVING

Patricia Rau

DIGITALE BEELDBEWERKING

Geert Bonne

BEELDREDACTIE

Sadik Akhandaf, Geert Bonne, Zohra Boucharafat, Marnik Braet, Rita Calcoen, Lieve Cosyns, Piet Creve, Elien Declercq, Mila Ernst, Veerle Leysen, Patricia Quaghebeur, Patricia Rau, Kim Robensyn, Saartje Vanden Borre, Rebecca Vangestel, Hanneke Verbeek, Paule Verbruggen, Martine Vermandere

MET DANK AAN

Ben Benaouisse, Lieve Colruyt, Thérèse de Hemptinne, Inge Picard, Kathleen Van Swalm

DRUK

NewGoff, Kaleweg 5, 9030 Mariakerke (Gent)

COVER

De 10-jarige Ben Benaouisse als 'Gille de Binche' op de kermis van Familleureux in 1981. (privécollectie Ben Benaouisse)

BINNENKANT COVER

Slaapkamer van een Turkse familie in Gent, in een intussen afgebroken cité aan de Palinghuizenbrug. Foto © Lieve Colruyt

Themanummer migratie Migranten aller landen ...

Wie zijn land verlaat, om welke redenen ook, komt op zijn nieuwe bestemming meestal in een kwetsbare situatie terecht. Dat was zo met Vlaamse arbeiders die in de 19e eeuw naar Wallonië, Noord-Frankrijk of de Nieuwe Wereld trokken. Voor de migranten uit het Middellandse Zeegebied, die vooral vanaf de jaren 1960 naar West-Europa kwamen, was dat niet anders. In al die gevallen was er sprake van racisme, discriminatie, uitbuiting en het instrumenteel gebruik van de aanwezigheid van mensen van buitenlandse origine voor diepzwarte politieke doelen.

Even gemeenschappelijk aan die migratie-ervaringen zijn de pogingen van de betrokkenen om zich in hun nieuwe omgeving te organiseren, om op eigen kracht of in samenwerking met andere verworpenen der aarde een tegengewicht op te bouwen, of op zijn minst een overlevingsstrategie. Belgische arbeiders speelden een sleutelrol in de uitbouw van coöperaties in Noord-Frankrijk. Immigranten uit het Middellandse Zeegebied ondersteunden elkaar in informele netwerken, lang voor ze officieel geregistreerde vzw's oprichtten. Kernwoorden in die ontwikkelingen waren onderlinge solidariteit en streven naar maatschappelijke participatie.

Wie ook nog maar enigszins vertrouwd is met de geschiedenis van de arbeidersbeweging en de bonte verzameling aan nieuwe sociale bewegingen, kan niet anders dan vertrouwde echo's horen als het over migratie gaat. En laat nu de sociale geschiedenis, die van arbeiders, milieuactivisten, derdewereldmilitanten, feministen, pacifisten en mensenrechtenactivisten en aanverwanten net de kernactiviteit zijn van Amsab-ISG. En zo komt het dat de geschiedenis van migratie – zowel in een verder verleden als meer recent – en het erfgoed dat daarbij hoort, zich als het ware aan Amsab-ISG heeft opgedrongen.

De eerste bijdrage, over Victor Capart als spion en socialist, maakt meteen duidelijk dat migratie niet alleen een fenomeen is van alle tijden, maar ook dat iedereen betrokken partij is: elk volk heeft een migratieverleden. Het artikel geeft aan hoe moeilijk en complex die migratie-ervaring is voor het individu, hoe meerdere loyaliteiten in één persoon met elkaar overhoop komen te liggen.

Migranten worden heel vaak verengd tot arbeidsmigranten, maar er zijn veel meer redenen waarom mensen andere horizonten opzoeken. Machteld Venken heeft het in haar bijdrage over de Poolse soldaten die met de

westerse geallieerden een groot stuk van België bevrijdden. Zij bleven hier vaak en konden op heel wat waardering rekenen van de lokale bevolking, maar werden tegelijk de inzet van een machtsspel tussen de Poolse overheid en de Poolse regering in ballingschap.

Jozefien De Bock neemt de migratie uit het Middellandse Zeegebied naar Gent onder de loep. In de loop van de periode 1960-1980 heeft die de stad ingrijpend veranderd. Vaak worden migrantengemeenschappen onderzocht, hier is de stad van bestemming het uitgangspunt. En dat geeft ruimte voor vragen als wie waarom en hoe naar Gent kwam. Of anders gesteld: de klemtoon ligt op de gemeenschappelijke migratiebeleving, over de diverse groepen heen.

Een vaak gehoorde kritiek op de studie van de (recente) migratiegeschiedenis, is dat er geen bronnen zijn om dat onderwerp op een ernstige wijze te onderzoeken. Mazyar Khoojinian overtuigt de sceptici met een doorgedreven zoektocht naar gegevens over arbeidsmigratie in syndicale archieven: er is wel degelijk heel wat te vinden, ook in de landen waaruit de migranten afkomstig zijn.

Bronnen over migratie zijn inderdaad niet zo gemakkelijk te vinden en vaak beantwoorden ze niet aan het klassieke beeld van het geschreven of gedrukte woord, maar gaat het bijvoorbeeld om verhalen. Dat kan echter nooit een excuus zijn. En waarom zelf geen bronnen creëren als er geen zijn? Amsab-ISG bracht zes pioniers van de Antwerpse integratiesector samen voor een Marokkaans etentje en liet ze honderduit vertellen.

In de bijdrage over migratie in Amsab-ISG wordt duidelijk dat het thema niet zomaar door de grote poort is binnengekomen, maar eerst een voet tussen de deur heeft gekregen. De interesse voor de geschiedenis van de recente migratie en het erfgoed van migrantengemeenschappen was net als in andere culturele instellingen ook in Amsab-ISG geen evidentie, maar ondertussen is er een hele weg afgelegd en staat er nog heel wat op stapel.

Weinig thema's zijn zo internationaal als migratie, dus sluiten we dit themanummer af met een blik over de landsgrenzen. Vooral met erfgoedorganisaties in Nederland en Frankrijk zijn er goede contacten. Hier komen er twee aan bod: het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten in Nederland en Génériques in Frankrijk.

Piet Creve, gastredacteur

Met dank aan Martine Vermandere

SAARTJE VANDEN BORRE
wetenschappelijk
medewerkster CHIR, Kulak

ELIEN DECLERCO
postdoctoraal onderzoekster
CHIR, Kulak

Socialist en spion

Victor Capart in de Frans-Belgische
grensregio op het einde van de 19e eeuw

In het begin van de 20e eeuw genoot de Belgische tweedegeneratiemigrant Victor Capart in Noord-Frankrijk een zekere reputatie als socialistisch zanger en politicus. Terwijl de meeste streekgenoten wel wisten dat de militante Capart in 1875 het land was uitgewezen, zouden velen wellicht vreemd opgekeken hebben bij de mededeling dat hij tijdens zijn ballingschap werkte als spion voor de Franse inlichtingendiensten. Jarenlang rapporteerde Capart aan de politiecommissaris van Tourcoing over de activiteiten van de Belgische en Franse socialisten in de grensstreek. In deze bijdrage gaan we op zoek naar de motieven van een man wiens overtuiging en handelingen lange tijd onverenigbaar waren.

In het derde kwart van de 19e eeuw was de naam Victor Capart een begrip binnen socialistische kringen in de Frans-Belgische grensregio. Zowel Caparts regionale faam als zanger, als zijn activiteiten als spion voor de Franse grenspolitie zijn gekend in het hedendaagse onderzoek. De wetenschappelijke literatuur haalt hier en daar ook Caparts acties en/of oeuvre aan.¹ Tot nog toe werd er echter nauwelijks een substantiële bijdrage over de man geschreven, noch werden er vragen gesteld naar de motieven van deze spion en socialist. Deze bijdrage is niet bedoeld om de eerste stappen van socialistische actie in de grensregio en in Noord-Frankrijk na te gaan, maar eerder om de man Victor Capart te belichten. We schetsen een beeld van de uitwegen die een gewone man zocht toen zijn idealisme in het dagelijkse leven bleek te botsen met de werkelijkheid waarin hij trachtte te overleven. Om dat te doen

◀ Victor Capart. Detail van de cover van de *Almanach chantant du chansonnier Victor Capart pour l'année 1898*. (Centre d'Histoire locale de Tourcoing)

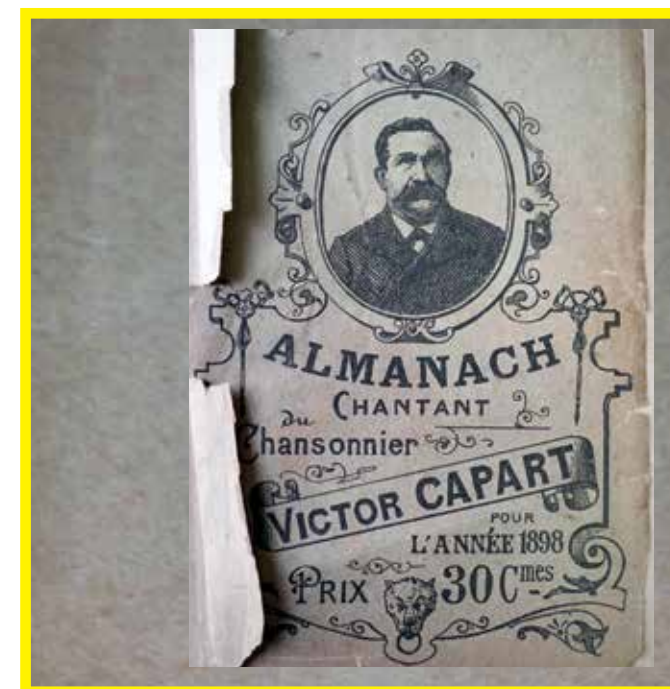
beschikken we voornamelijk over spionagerapporten van Capart aan Rembauville, de politiecommissaris van Tourcoing, uit de periode 1880-1884. Die bevinden zich in de Archives départementales du Nord in Rijsel. Daarnaast buigen we ons ook over zijn oeuvre van veelal socialistisch geïnspireerde liederen. We beschikken over zo'n 350 liederen, gaande van 1870 tot aan zijn dood. Die liedbladen, -bundels en almanakken worden bewaard in de lokale bibliotheken en archieven van Rijsel, Roubaix en Tourcoing. Uiteraard vormen die slechts een fractie van zijn complete oeuvre. Ze omvatten zowel socialistisch geïnspireerde, als verenigings-, carnavals-, en reclamelieder. Ook in de lokale erfgoedinstellingen in Tourcoing (Centre d'Histoire locale) en in Moeskroen (Musée de Folklore de Mouscron) vonden we bronnenmateriaal terug. Vooraleer we ons echt concentreren op de figuur van Victor Capart, richten we ons eerst op enkele lokale en regionale ontwikkelingen die bepalend waren in zijn leven.

Belgische migranten in Noord-Frankrijk

Het jonge koninkrijk België wierp zich in de 19e eeuw op als een industriële voorloper op het Europese continent. Terwijl de overheid fors investeerde in de ontwikkeling van de mijnbouw en de zware industrie van enkele stedelijke centra in het zuiden van het land, ontpopten steden als Verviers en Gent zich tot belangrijke gemechaniseerde textielcentra. In Gent verliep die ontwikkeling echter niet zonder slag of stoot. Bij gebrek aan een stabiele afzetmarkt in eigen land had elke verandering op de wereldmarkt voelbare gevolgen voor de werkgelegenheid. Wanneer er een tekort aan werk was in eigen stad, trokken heel wat Gentse textielarbeiders over de Franse grens naar het arrondissement Rijsel. In die Noord-Franse grensregio ontwikkelde zich in de 19e eeuw een vrij solide, gemechaniseerde textielindustrie met een afzetmarkt in Frankrijk en over de hele wereld. Niet alleen Noord-Franse, maar ook Belgische ondernemers zetten er een succesrijke zaak op.² De Noord-Franse arbeiders waren weinig bekend met het gemechaniseerde textielproductieproces, zodat arbeiders uit Gent – waar nieuwe productiemethoden vlugger waren geïntroduceerd – zeer welkome werkkrachten waren. Tussen Gent en het arrondissement Rijsel ontstond een traditie van kettigmigratie.³ Geschoolde werkkrachten, zoals mecaniciens, en later ook ongeschoolde arbeidskrachten die gewend waren aan machinale arbeid, kwamen aan de bak in de textielfabrieken van bijvoorbeeld Roubaix en Armentières.⁴

Die instroom van vreemde werkkrachten leidde tot afgunst tussen lokale arbeiders en Belgische migranten.⁵ Het probleem van vreemde concurrentie manifesteerde zich in de loop van de 19e eeuw op twee vlakken. Ten eerste werden er doorlopend nieuwe Belgische arbeiders aangeworven. Naast gekwalificeerde migranten uit de steden waren er steeds meer afkomstig van het Vlaamse platteland, waar de economische toestand in de tweede helft van de 19e eeuw schrijnend was. Als ongeschoolde arbeiders werkten zij in de industriële centra van Wallonië en Noord-Frankrijk echter voor lagere lonen dan de autochtone bevolking, tot grote frustratie van die laatste groep. Ten tweede waren ook de nakomelingen van gevestigde Belgen geduchte

Cover van de *Almanach chantant du chansonnier Victor Capart pour l'année 1898*. (Centre d'Histoire locale de Tourcoing)

concurrenten op de arbeidsmarkt. Omdat zij via hun vader de Belgische nationaliteit hadden, waren zij in tegenstelling tot Franse jongeren niet onderworpen aan de loodzware Franse dienstplicht. Voor het Belgische leger meldden ze zich ook niet aan. Hun doorlopende beschikbaarheid was een troef op de arbeidsmarkt. Door nakomelingen van Belgische migranten aan te werven, verzekerde een ondernemer zich van continuïteit binnen zijn arbeidersploeg. Die oneerlijke concurrentie werd in de 19e eeuw meerdere malen aangeklaagd in Parijs, maar het duurde tot 1889 vooraleer de nationale overheid ingreep. De nakomelingen van vreemdelingen, geboren op Frans grondgebied, kregen vanaf toen de Franse nationaliteit, waardoor ook zij dienstplicht hadden.⁶

Socialistische invloeden uit België

De bevolking van Roubaix bestond tussen 1872 en 1886 voor een meerderheid uit Belgen. De helft van hen waren 'echte' migranten, de andere helft waren nakomelingen van Belgische migranten, geboren in Roubaix.⁷ Het is niet verwonderlijk dat een stad met zo'n grote gemeenschap van vreemdelingen én een speciale connectie met Gent, niet alleen het voortouw nam in de ontwikkeling van het socialisme in Noord-Frankrijk, maar zich daarbij ook liet inspireren door de initiatieven in Gent. Onderzoekers erkennen al geruime tijd de invloed van de Belgische socialist op de ontwikkeling van het Franse socialisme in Noord-Frankrijk. Terwijl Robert Baker zijn lezers nog in één enkele voetnoot inlichtte over de socialistische uitwisseling

tussen de naburige regio's, deden de Gentse professor Herman Balthazar en later ook de Amerikaan Carl Strikwerda recht aan de complexe wisselwerking tussen de socialistische militanten van beide landen.⁸ Hun ideeën werden bijgetreden en uitgewerkt door historici als Philippe Couton en Hendrik Defoort.⁹ Defoort toonde aan welke invloed de Gentse coöperatie Vooruit uitoefende op de socialistische initiatieven in de omringende naties, waaronder ook Frankrijk. Vooruit benaderde de grote coöperatie La Paix in Roubaix als een migrantenorganisatie, gesticht door Belgische arbeidsmigranten in Noord-Frankrijk. Gezien het beschikbare bronnenmateriaal is het niet verwonderlijk dat de onderzoeks aandacht uitgaat naar grote organisaties zoals La Paix.

Het socialistisch enthousiasme uitte zich zowel in België als in Noord-Frankrijk in de eerste plaats binnen kleine arbeidersverenigingen en -meetings. Die speelden een vitale rol in de organisatie en ondersteuning van stakingen, protesten en verkiezingscampagnes.¹⁰ Vooruit toonde zich bewust van die lokale dynamiek in een retrospectief artikel uit 1892, waarin ze het belang aangaf van de maandelijkse vergaderingen in Mont-à-Leux. 'Van 1876 tot 1880 [...] zijn wij regelmatig alle eerste zondagen der maand naar Mont-à-Leux getrokken, een grensplaatsken tusschen Mouscron en Roubaix. De Gentsche redenaars moesten omtrent een uur te voet doen en de vrienden van Roubaix insgelijks.'¹¹ Het café waar ze vergaderden, À la république française, werd uitgebaat door Victor Capart.

Victor Josphe Capart: biografische schets tot aan zijn uitwijzing

Victor Joseph Capart werd geboren op 14 oktober 1839 in Tourcoing als zoon van de 27-jarige wever Armand Capart en de 40-jarige Ernestine Lemaire. Caparts geboorteakte geeft geen specificaties over het beroep van zijn moeder mee. Beide ouders waren afkomstig uit België: Armand was geboren in Doornik en zijn vrouw in Blandain.¹² Wellicht waren zij, zoals zoveel anderen, de Franse grens overgestoken op zoek naar een beter inkomen. Naast Oost- en West-Vlaanderen kreeg immers ook de huisnijverheid in het westen van Henegouwen rake klappen in de eerste helft van de 19e eeuw. In 1828 vestigden Armand en Ernestine zich in Tourcoing.¹³ Informatie over Victor Capart vóór zijn uitwijzing uit Frankrijk is vrij schaars. In het voorwoord van een van zijn later gepubliceerde liedbundels stelde Capart zelf dat hij school had gelopen bij de broeders. Na zijn communie bleef hij thuis om zijn vader te helpen bij het weven.¹⁴ Zoals heel wat andere nakomelingen van Belgische migranten hield ook Capart op zijn 21e, toen hij meerderjarig werd, officieel de Belgische nationaliteit van zijn ouders aan om zo de Franse dienstplicht te ontlopen. Vijf jaar later, op 5 februari 1866, trouwde hij met de één jaar oudere Française Clémence Dubois.¹⁵ Het koppel kreeg dertien kinderen, van wie er slechts acht hun kinderjaren overleefden.¹⁶

Liedblad van *Félicité L'Raseuse* van Victor Capart, een loflied op de vrouwelijke barbiër Félicité in Moeskroen. (Centre d'Histoire locale de Tourcoing)

MI-CARÈME 1870

SOCIÉTÉ DES AMIS DU COQ D'OR A TOURCOING

SOCIÉTÉ DES AMIS DU COQ D'OR A TOURCOING

FÉLICITÉ L'RASEUSE

CHANSON NOUVELLE CHANTÉE PAR L'AUTEUR

AIR CONNU.

1er COUPLET.

Eu d'pu ching six ans je m' dis tint ché t'inné drôle d'affère
L'hiver comme l'été,
Tous les dimanches aper-dinée,
Y n' da qui vent d'pi, les autes y print' l' quecumin d' fer,
Comme des équadés,
A Mouscron y von pourmeunée,
Ten du long d' les qu'min,
Répétant s' refrain
Et j' l'ai erteuné
Ché pou cha je l' tiane anjourd'hu

REFRAIN :

Ah qu' ché plaijie d'aite rasée
Par Félicité

2e COUPLET.

Comm' é Députée eu j' m'ai chargé d'fère é n'ingotte,
Eu j' prin min bateon
Et meun v'la parti pou Mouscron.
Comm' é vrai basard j' raconte l' garde-champête,
J' li pale é cancon
Et tout d'sute in n'est Compagneon,
Y m' dit chi tout préé.
Quis é cabarée,
Qu' les tourqéno voon
Et qu'anne fille les rases sans saveon.

3e COUPLET.

Pou sin plat à barbe ine da po gramin des parettes,
Tion qu' té d'sous vous née,
Vous zaité beuteu asavonnée,
Elle rase aussi bein à l' breiène qu'aveug é tiandelle,
Elle sait sin motti
Comm' é qu'a atrape é n' sorie,
Tous ces p'its fatiains,
In q'in vo gramin
Qui von s' faire rasée
Et qui non po d' poil sou len née.

4e COUPLET.

Pou les hommes mariés, ell' rase au mitan de l' semées
Et pour des conceons
Ell' les rase din sin p'tit saieon,
Ell' a peur que cha veunro à s'oreilles de leu fême,
Chéto des raijons,
Pou chen qui von s' rasée si lan,
Pourquo t'a mariée
Chéto pour m'aimée
Te vas à Mouscron
Et te m' jou des tours de bateon.

5e COUPLET.

In dit qu'in n' sin po sin raso qu'en y passe,
Et quel l' rase duch'mint
Surtu ceux qui ont s'abonn'min
In s'indormiro j' vous l' jare quon seu l' raseuse vous rase
Surtu d'vin l'été,
Qu'in est té mioche équadé.
D'aite cabarée
Ell' vint gramin d'biere
Mais meun j' n'rai po
J'aime mi boire l' biere de Tourquo

6e COUPLET.

Comm' y a toute sort' eu gô qui von d'vin s' boutique,
D' rasée é salée
Ché qu'ell' a bradé sin raseon,
E momin après elle rase inne de ses bonnes pratiques,
Et pou meun finir
Accoutés chin que j' va vous dire,
Ya eu sin minteon
Tou rimplic d' bosteons,
Et jusqu'a sin née,
In n'a été forchi d' li copée

REFRAIN :

Ah qui brée d'aite rasée,
Par Félicité.

CAPART VICTOR.

Cafébezoek was een inherent onderdeel van de vrijetijdsbesteding van de arbeiderklasse, waartoe ook Capart behoorde.¹⁷ In heel wat lokale kroegen huisden kleine arbeidersclubs waarvan meestal enkele mannen uit de buurt lid waren. Zij brachten hun zondagnamiddag of -avond samen op café door en beoefenden er hun favoriete spelen. Binnen die kleine clubs werd er stevig gedronken, gelachen en gezongen.¹⁸ Vooral tijdens de carnavalsperiode werden er allerhande liederen gecomponeerd die, na goedkeuring van het lokale politiecommissariaat, in groep werden opgevoerd op de openbare weg.¹⁹ Capart had talent als componist van dergelijke populaire liederen. Hoewel ons bronnenmateriaal slecht gedateerd is, kennen we toch enkele liederen van zijn hand die in de jaren 1870 in de lokale sociaal-culturele wereld van Tourcoing en misschien ook verder circuleerden. Zo bracht de lokale Société des Amis du Coq d'Or uit Tourcoing ter gelegenheid van halfvasten in 1870 een loflied op de vrouwelijke barbier Félicité in Moeskroen. Het liedblad stelt dat het lied werd gezongen door de auteur zelf, wat aantoont dat Capart waarschijnlijk lid was van die lokale vereniging.²⁰ Capart componeerde echter niet enkel verenigings- en carnavalsliederen, maar toonde zich ook politiek geëngageerd. Hij voerde openlijk propaganda voor de republikeinse kandidaten in het vrij conservatieve Noorderdepartement. In een brief aan de republikeinse senator Achille Testelin – waar we later uitgebreid op terugkomen – duidde Capart zichzelf aan als auteur van het campagnelied *Faidherbe et Testelin*. Dat verder ongedateerde liedblad werd verspreid onder de bevolking om hen aan te sporen te stemmen voor Testelin. Hij zou, net als Faidherbe in de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871, het vaderland beschermen tegen de vijand.²¹

Caparts sociale leven, en vooral dan zijn openlijke politieke opinie, kwamen hem en zijn familie echter duur te staan. In 1873 werd de zanger op 6 maart, 29 oktober en 11 december veroordeeld voor inbreuken op het lokale politiereglement inzake cafés en cabarets. Wat er juist was gebeurd, deelt het bronnenmateriaal ons niet mee. Enkele maanden later, op 10 maart 1874, veroordeelde de rechtbank van Douai hem tot twee maanden gevangenisstraf voor het toedienen van vrijwillige slagen en verwondingen tijdens een caféruzie. Nadat hij zijn straf had uitgezeten, werd Capart op het politiecommissariaat van Tourcoing ontboden. Daar vernam hij dat er een uitwijzingsbevel was uitgevaardigd tegen hem op basis van zijn Belgische nationaliteit. Frankrijk eigende zich vanaf 1849 het recht toe om vreemdelingen het land uit te wijzen als hun gedrag inging tegen de openbare orde en de publieke veiligheid.²² Omdat zijn familie al lange tijd in Tourcoing woonde, werd de uitvoering van de maatregel echter opgeschort. Maar van zodra Capart zich opnieuw in de politiek mengde, zou men daar niet langer rekening mee houden.

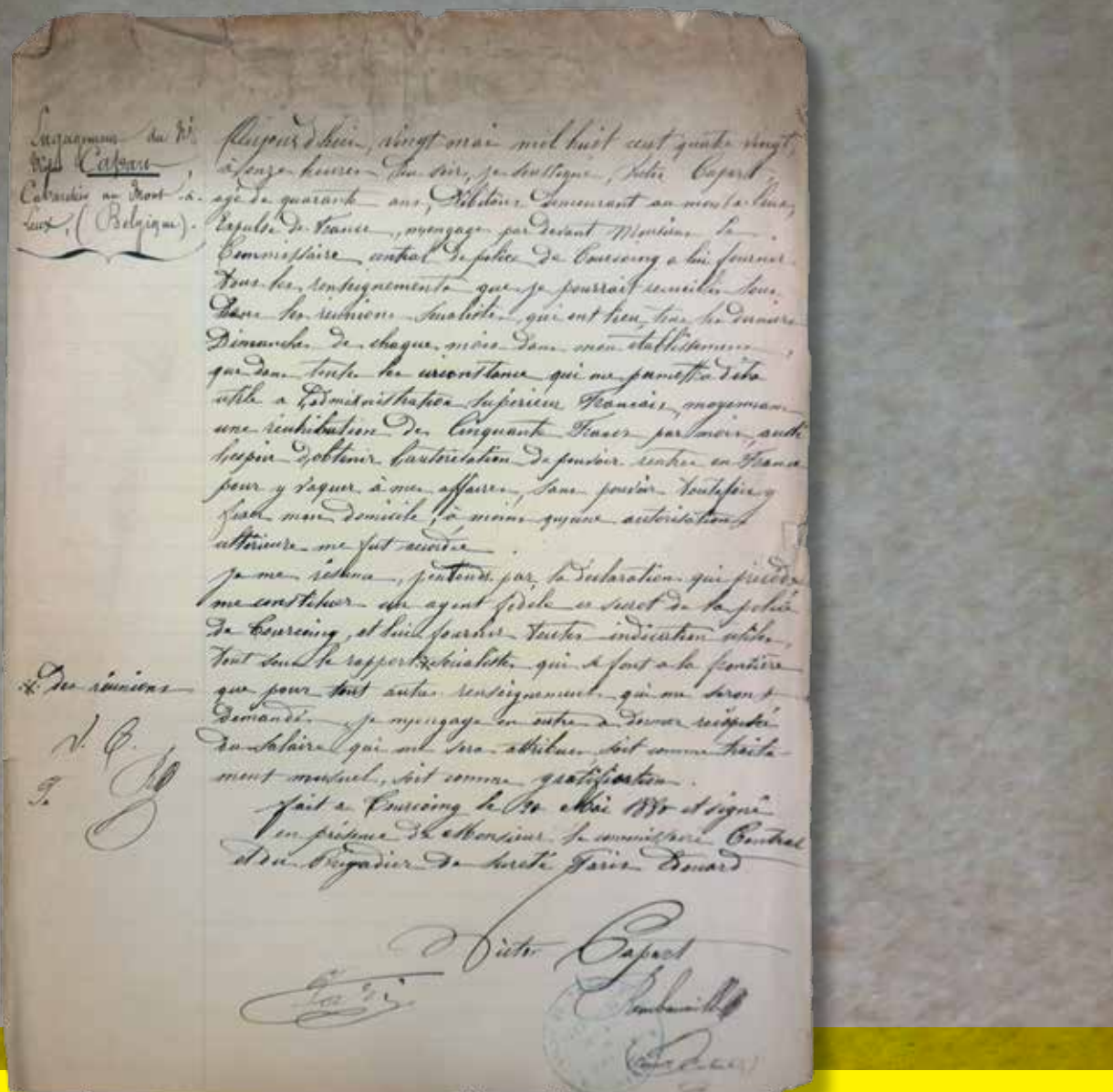
Na die waarschuwing hield Capart zich enige tijd kalm, maar uiteindelijk bleek een nieuwe aanvaring met het gerecht onafwendbaar – volgens hemzelf omdat zijn rechtvaardigheidsgevoel hem dwong te spreken. In november 1875 werd hij definitief het land uitgewezen.²³ Hij vestigde zich samen met zijn vrouw en kinderen in Mont-à-Leux, waar hij het café À la république française uitbaatte.²⁴ De inkomsten daarvan waren echter niet voldoende om in de noden van zijn gezin en zijn ou-

ders – zijn moeder was zwaar ziek – te voorzien. Capart droomde vanaf toen van zijn vertrek uit België, ‘ce pays où le désordre nuit à mes enfants’, en een terugkeer naar Frankrijk, waar hij beter in staat zou zijn de kost te verdienen.²⁵ Hij trachtte zijn zaak onder de aandacht te brengen bij de prefect van het Noorderdepartement, de minister van Binnenlandse Zaken en de president van de republiek, vanuit de veronderstelling dat die republikeinse politici sympathie koesterden voor hem, de republikeinse arbeider die het opnam tegen het conservatieve bestuur van Tourcoing.²⁶ Capart was ervan overtuigd dat het net zijn republikeinse overtuigingen, en nog meer zijn republikeinse liederen waren die het ongenoegen hadden gewekt bij het bestuur van Tourcoing. Zijn liedbundel was immers verboden in de stad.²⁷ De verzoekschriften leverden echter niets op, en ten slotte richtte hij zijn smeekbede tot de republikeinse senator Achille Testelin, een invloedrijk man in het Noorderdepartement, voor wie Capart in Frankrijk openlijk campagne had gevoerd. Testelin informeerde zich inderdaad over de cafébaas, maar kreeg van de prefect te horen dat een definitieve terugkeer naar Frankrijk voorsnog onmogelijk was. Capart kreeg echter wel af en toe de toestemming om naar Tourcoing te gaan om er zijn zaken te behartigen en zijn ouders te bezoeken.²⁸

Geld en hoop: motieven voor spionage

Capart was er zich van bewust dat hij de welwillendheid van de Franse autoriteiten aanzienlijk vergrootte als hij zich tegenover hen niet alleen smekend, maar ook dienstbaar opstelde. In zijn brief aan Testelin vermeldde de café-uitbater en zanger daarom niet alleen dat zijn familie het ontzettend moeilijk had in België en argumenteerde hij niet enkel op basis van zijn politieke engagement in de voorbije republikeinse campagne. Belangrijker was dat hij ook zijn diensten aanbood aan de grenspolitie. Capart schreef Testelin dat hij op de hoogte was van de verblijfplaats van ‘20 individus belges condamnés de six mois à un an de prison pour vol, même un en cour d’assises de la politique de ces Messieurs qui sont libres dans Tourcoing, mon pays de naissance’. Wellicht was dat weinig verrassende informatie voor de politie, die haar handen vol had met de uitwijzing van dergelijke kleine criminelen. Veel interessanter was Caparts volgende opmerking, waarin hij te kennen gaf dat in zijn café ‘le parti socialiste belge donne des conférences en Flamand que je ne comprends pas’.²⁹ Capart haastte zich te verzekeren dat hij van plan was hen uit zijn kroeg te zetten, aangezien de bijeenkomsten zijn reputatie schade toebrachten en bijgevolg zijn kansen op amnestie in Frankrijk aanzienlijk verkleinden. Desondanks had hij zijn voornemen nog niet uitgevoerd. De consumpties van de deelnemers op de vergaderingen brachten immers geld in het laatje. Daarnaast voelde hij zich als politiek geëngageerd man misschien geïntrigeerd of zelfs aangesproken door de socialistische boodschap.

Het was niet toevallig dat Capart melding maakte van de meetings in zijn café. In de periode 1879-1880 was de spanning tussen patronaat en arbeiders in het arrondissement Rijsel te snijden. In februari 1880 braken hier en daar stakingen

Engagement du Mr Victor Capart, cabaretier au Mont-à-Leux (Belgique)
Aujourd'hui, vingt mai mil huit cent quatre vingt, à onze heures du soir, je soussigné, Victor Capart, agé de quarante ans, [...] demeurant au Mont-à-Leux, expulsé de France, m'engage par devant Monsieur le Commissaire central de police de Tourcoing à lui fournir tous les renseignements que je pourrais recueillir tous dans les réunions socialistes, qui ont lieu tous les derniers dimanches de chaque

mois dans mon établissement que dans toutes les circonstances qui me permettra d'être utile a l'administration supérieur Français, moyennant une rétribution de cinquante francs par mois, aussi l'espoir d'obtenir l'autorisation de pouvoir rentrer en France pour y vaquer à mes affaires, sans pouvoir toutefois y fixer mon domicile, à moins qu'une autorisation ultérieure me fut accordée.
Je me résume, j'entends par la déclaration qui précède me constituer un agent fidèle en

secret de la police de Tourcoing, et lui fournir toutes indications utiles, tout sous le rapport des réunions socialistes qui se font a la frontière que pour tous autres renseignements qui me seront demandés. Je m'engage en outre à donner récipissée du salaire qui me sera attribuer, soit comme traitement mensuel, soit comme gratification.
Fait a Tourcoing, le 20 Mai 1880 et signé en présence de Monsieur le Commissaire Central et du Brigadier de Sureté Paris Demand

uit, die vrij vlug de kop werden ingedrukt. Op 2 maart 1880 was de prefect van het Noorderdepartement nog van mening dat de zaak niet uit de hand kon lopen, omdat de Belgische migranten zich nooit zouden laten verleiden tot stakingen. Zij waren immers beter af in Frankrijk dan in hun eigen land en wilden geen uitwijzing riskeren. De prefect bleek de situatie schromelijk verkeerd te hebben ingeschat: rond mei 1880 lag de hele industrie in het arrondissement Rijsel plat. De ordediensten gaven toe dat de Belgische socialisten een onmiskenbare invloed op de gemoederen hadden.³⁰ Capart pikte met zijn aanbod bijgevolg in op de maatschappelijke ontwikkelingen in de regio.

De hoofdcommissaris van Tourcoing, een zekere Rembauville, lijfde Capart niet lang daarna in als spion voor de grenspolitie. In een schriftelijke overeenkomst beloofde Capart zich op te stellen als een 'agent fidèle et secret de la police de Tourcoing, et lui fournir toutes les indications utiles, tout sous le rapport des réunions socialistes qui se font à la frontière que pour tous autres renseignements qui me seront demandés'. Voor die diensten kreeg hij maandelijks 50 Franse frank, mocht hij regelmatig Frankrijk binnen om persoonlijke redenen én kreeg hij de belofte zich opnieuw in het land te mogen vestigen, als de bevoegde instanties tevreden waren over zijn werk.³¹ De hoofdcommissaris verklaarde aan de prefectuur dat hij enigszins sceptisch stond tegenover Capart als persoon, maar dat hij er toch vertrouwen in had dat de cafébaas alles wat hij te weten kwam, zou melden. Capart zat in zo'n geldnood dat hij zijn verloning van 50 francs – een vrij grote som in die tijd – niet zou verspelen.³² Overigens was hij niet de enige informant van de politie in Tourcoing. Ook een zekere Vandenberghe verstreekte inlichtingen, zodat de politiecommissaris hun verhalen met elkaar kon vergelijken. Vandenberghe reisde veel, waardoor hij volgens Rembauville regelmatig geruchten en informatie opving.³³

In de nasleep van de mislukte staking van 1880 werden maandelijks Nederlands- en Franstalige meetings georganiseerd bij Capart. Socialistische kranten uit Vlaanderen kondigden kort en krachtig aan: 'Zondag 29 Oogst, om 10 ure 's morgens, meeting bij Capart. Dagorde: *wat is er te doen?* Mannen, op post!'³⁴ Caparts verslagen aan de Franse ordediensten bleken vrij gedetailleerd. Over het algemeen begon hij met een schatting van het aantal aanwezigen en een introductie van de spreker. Daarna ging hij uitgebreid in op de standpunten die tijdens de vergadering waren verkondigd. Hij eindigde vaak met de melding van toekomstige actieplannen en de opbrengst van de omhalingen voor de weerstandskas. Als er kranten of pamfletten waren uitgedeeld of verkocht tijdens de meeting, voegde hij zijn eigen exemplaren bij het verslag. De uitgebreide rapporten deden Rembauville midden juli tevreden opmerken dat de cafébaas 'cherche à gagner "conscieusement" son argent. Le cas échéant, il peut être d'une grande utilité.'³⁵

◀ Schriftelijke overeenkomst van 20 mei 1880 tussen Capart en de hoofdcommissaris van Tourcoing, waarin de eerste belooft zich op te stellen als trouwe geheimagent van de politie van Tourcoing. (Archives départementales du Nord, Rijsel)

In verschillende Vlaamse socialistische kranten verschenen aankondigingen van de maandelijkse meetings in het café van Capart. Hier enkele voorbeelden uit *De Toekomst* van 1881. (Amsab-ISG, Gent)

De spionageactiviteiten van Capart brachten de ontluikende socialistische beweging in de grensregio af en toe inderdaad demotiverende slagen toe. Zo lichtte hij de politicommissaris in over een hoeveelheid propaganda die eerstdaags vanuit zijn café naar Parijs zou worden gebracht.³⁶ Rembauville ondernam stappen om de levering in het Noordstation van Parijs te onderscheppen.³⁷ Capart wees de Franse ordediensten ook op de activiteiten van een zekere Théodore Henri, bijgenaamd Le Blond, uit Roubaix. De man vormde een schakel tussen de socialistenvan in Gent en die in Roubaix. Tijdens de grote staking van 1880 had hij de Gentse bijdrage aan de weerstandskas van de stakers opgehaald. Capart stelde dat Henri hem had toevertrouwd vreemde ouders te hebben. Rembauville ondernam de nodige stappen om Henri het land uit te wijzen.³⁸ Capart lichtte de politicommissaris overigens ook in als Edward Anseele of Edmond Van Beveren naar Frankrijk gingen, aangezien er in het land tegen beide mannen een uitwijzingsbevel was uitgevaardigd.³⁹ Ten slotte schetste hij ook regelmatig een beeld van de algemene moraal onder de arbeiders in de grensstreek. Als herbergier van het lokaal waar de socialistische meetings doorgingen, had hij namelijk een uitgebreid netwerk in de streek, met contacten in Halluin, Menen, Kortrijk en Doornik.⁴⁰

Terug in Frankrijk

Als beloning voor zijn spionage kreeg Victor Capart af en toe de toestemming om in Tourcoing zijn ouders te bezoeken. Hij moest zich zoals elke andere balling zowel bij aankomst als bij vertrek melden op het politiebureau, 'pour sauver les apparences aux yeux du personnel de police, qui le connaît de longue date'.⁴¹ Capart wilde in Tourcoing overigens niet alleen zijn zieke moeder bezoeken, hij vroeg ook om naar de foor te mogen gaan. Het verzoek deed de politicommissaris in zijn verslag aan de prefect opmerken dat hij alles in het werk stelde om zo veel mogelijk voordeel uit zijn informant te halen, want 'c'est un farceur qui a besoin d'être stimulé pour ne pas se laisser jouer'.⁴²

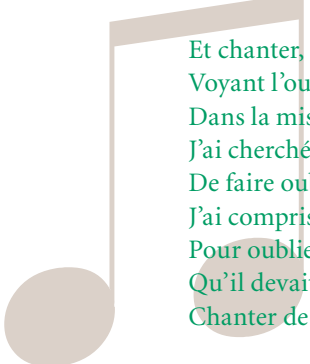
Eind 1881 of begin 1882 kon Capart zich dan toch opnieuw met zijn familie in Frankrijk vestigen. Verschillende factoren hadden daartoe geleid. De lokale verkiezingen brachten een nieuw bestuur aan de macht in Tourcoing, dat zonder vrees voor gezichtsverlies vroegere beslissingen ongedaan kon maken. Belangrijker echter was dat de socialistenvan in Roubaix, onder leiding van Henri Carrette, zich openlijk gingen organiseren als een lokale afdeling van de Parti Ouvrier Français van Jules Guesde. Door zijn betrokkenheid bij het ontstaan van het socialisme in de regio was Capart de geknipte informant om die beginnende socialistische vereniging in Roubaix in de gaten te houden. In 1882 vestigde hij zich in Roubaix, waar hij een café openhield. Aan de kost komen in Frankrijk bleek echter toch niet zo makkelijk als hij had gedacht. Begin 1882 vroeg hij de lokale autoriteiten om zijn café te mogen omvormen tot een café-concert, een café met zang, muziek en toneel om het publiek te entertainen. Zo'n toelating trok meer klanten en betekende dus ook meer inkomsten. Het gemeentebestuur van Roubaix weigerde echter op basis van zijn kwalijke reputatie.⁴³

Misschien ging het café over de kop. Het genereerde in elk geval onvoldoende inkomen om zijn groeiende gezin te onderhouden: een jaar later verontschuldigde Capart zich bij de politicommissaris voor zijn gebrekkige spionageactiviteiten. Hij had weinig zin gehad zijn oor te luisteren te leggen op café. Hij zocht al twee maanden naar werk, en 'vous savez que lorsqu'on est sans travail et dans la misère on ne se plaît pas à l'estaminet'.⁴⁴ Wellicht kreeg hij op dat moment nog amper of zelfs geen verloning meer voor zijn spionageactiviteiten, en was de toestemming om terug naar Frankrijk te keren een soort vooruitbetaling geweest. Het gebrek aan ontvangstbewijssjes voor zijn loon in het bronnenmateriaal wijst daarop: die zijn voor de jaren dat hij in België verbleef consequent aanwezig, maar na zijn terugkeer in Frankrijk niet meer. Toch zou Capart nog tot in 1887 als spion voor de politie van Tourcoing gewerkt hebben.⁴⁵

De populaire zanger

In zijn eeuwige precaire financiële situatie trachtte Capart overal waar hij kon geld te verdienen. Zowel in België als in Frankrijk profileerde hij zich binnen zijn

socialistische netwerk steeds duidelijker als sociaal-militant zanger en componist van liederen. Opdrachten om verenigings- en reclameliederen te componeren, net als de verkoop van zijn liedbladen, bundels en almanakken, brachten vooral rond de eeuwwisseling wat centen op, al was dat nooit voldoende om ervan te kunnen leven. Caparts liedproductie was niet enkel een bron van inkomsten: in zijn liederen toonde hij zich werkelijk een sociaal geëngageerd persoon. Hij streefde ernaar het harde leven van de arbeiders rondom hem enigszins te verlichten door over en met hen te zingen. Het was immers een therapie die hij ook op zichzelf toepaste: 'Moi j'aime la chant, c'est mon plaisir' komt als vers regelmatig terug in zijn liederen.

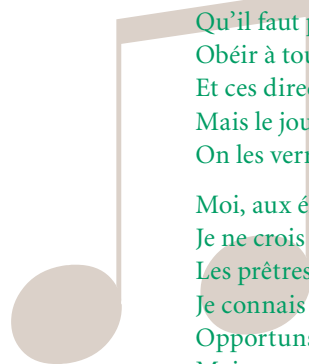
Et chanter, c'était mon seul plaisir.
Voyant l'ouvrier en plein ouvrage,
Dans la misère malgré son courage,
J'ai cherché à trouver le moyen,
De faire oublier son chagrin.
J'ai compris que l'ouvrier sur terre,
Pour oublier toute sa misère,
Qu'il devait à tort ou à raison
Chanter de temps en temps une chanson.⁴⁶

Met zijn liederen beschikte Capart over een eenvoudig doch krachtig instrument om de opinie van de arbeidersklasse te sturen. De impact van zijn protestliederen mag niet onderschat worden: de enorme hoeveelheid liederen die hij produceerde, de talrijke drukkers en verenigingen met wie hij samenwerkte en de grote verspreiding van zijn liedbladen in de Frans-Belgische grensregio tonen aan dat hij behoorlijk populair was.

Capart zorgde ervoor dat het beeld van de 'ik-persoon' in zijn liederen overeenstemde met de overtuigingen van de socialistische kringen waarin hij zich beweegde. Zijn personages waren socialistisch, antikapitalistisch en antiklerikaal. Die ideologische identiteit was compatibel met hun nationale en lokale identiteit: zij waren Belg, Fransman, inwoner van Tourcoing, Vlaming, Izegemnaar, Menenaar. Onrechtstreeks vertegenwoordigden die personages ook elementen uit zijn eigen leven. Capart toonde zich een behendig zanger die, afhankelijk van de situatie en het publiek, technieken hanteerde om zijn alter ego op de gunstigste manier voor te stellen. Overigens bleef zijn rol als spion gedurende zijn hele leven een goed bewaard geheim – geen enkel lied alludeert daarop.

Uit het lied *Chant tourquénnois* blijkt dat Capart fier was geboren en getogen te zijn in Tourcoing: 'J'suis Tourquénnois, ah! vraiment j'en suis fier, charmant séjour et pays commerçant.'⁴⁷ Wellicht uitte die liefde voor zijn geboortestad zich tijdens zijn verbanning in heimwee. Los van het feit dat zijn ouders er woonden, was het vooruitzicht terug te keren naar Tourcoing zelf ook al een reden voor zijn spionageactiviteiten. In het onderstaande fragment, een couplet en een refrein uit het lied *La Vérité*, onthulde de zanger zich dan weer als een Frans socialist. Het

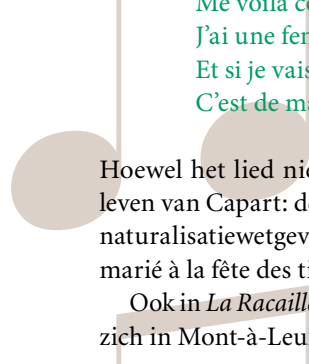
lied was opgesteld in het lokaal Picardisch, *le patois tourquénnois*. De inwoners van Tourcoing waren dus de eigenlijke toehoorders van dit lied:

Étant Français, c'est malheureux
Qu'il faut pour avoir du travail
Obéir à tous ces dévots
Et ces directeurs, ces contremaîtres
Mais le jour où on courra au danger
On les verra tous battre en retraite

Moi, aux élections
Je ne crois plus les patrons
Les prêtres, ni les capitalistes
Je connais les cléricaux
Opportuns, radicaux
Maintenant, je suis socialiste.⁴⁸

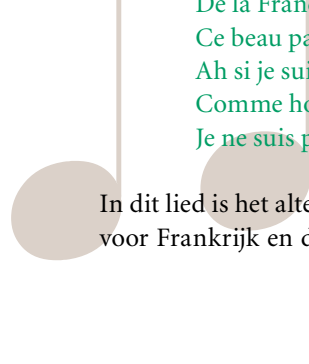
In het volgende lied, *La classe de 1890*, zette Capart een Vlaming uit Izegem op scène. Hij beschreef diens integratietraject: nadat hij de legerdienst in België had volbracht, migreerde hij naar Frankrijk waar hij trouwde met Clémence. Uit vrees voor uitwijzing liet hij zich naturaliseren. Hij beseftte echter te laat dat dat ook de verplichte legerdienst met zich meebracht:

Me voilà conscrit, j'ai 40 ans,
J'ai une femme avec six enfants
Et si je vais au régiment,
C'est de ma faute: je ne suis plus flamand.⁴⁹

Hoewel het lied niet autobiografisch is, bevat het een aantal elementen uit het leven van Capart: de angst om uitgewezen te worden, de Frans-Belgische grens, de naturalisatiewetgeving, de dienstplicht en zelfs zijn vrouw Clémence: 'Je me suis marié à la fête des tisserands avec Clémence'.

Ook in *La Racaille* vinden we autobiografische gegevens terug: de verteller vestigde zich in Mont-à-Leux, nadat hij werd uitgewezen uit Frankrijk.

De la France l'on m'a expulsé
Ce beau pays qui m'a vu naître,
Ah si je suis fils d'étranger
Comme honnête homme je puis paraître,
Je ne suis pas comme ces coquins.⁵⁰

In dit lied is het alter ego van Capart een *fils d'étranger*. Hij benadrukte zijn liefde voor Frankrijk en distantieerde zich op die manier van de vele Belgische nieuw-

In Tourcoing werd een straat naar Capart genoemd.

komers die er niet geboren waren (*ces coquins*). Door zich aan zijn ongetwijfeld hoofdzakelijk Frans publiek voor te stellen als een goede Fransman, probeerde hij hen van zijn onterechte uitwijzing te overtuigen.

Een ambivalent figuur

Rond het einde van de jaren 1880 hield Victor Capart zijn dubbelleven als socialist en spion voor bekeken. Bevrijd van zijn maandelijkse verplichtingen ten aanzien van politicommissaris Rembauville, wijdde hij zich de laatste decennia van zijn leven volledig aan de socialistische zaak. In 1888 was hij kandidaat-afgevaardigde voor de arbeidsrechtbank (*conseil de prud'hommes*), in 1889 was hij socialistisch parlamentskandidaat. In 1892 stond hij op de socialistische lijst van de gemeenteraadsverkiezingen in Tourcoing.⁵¹ Hij werd nooit verkozen, in tegenstelling tot Carrette in Roubaix, die de eerste socialistische burgemeester van de stad werd. Hij was aanwezig op verschillende socialistische congressen, onder andere dat van de Parti Ouvrier Français in Rijsel in 1890 en 1896, en dat van de Franse textielsector in Lyon in 1903.⁵² Hij was ook een van de drijvende krachten achter de socialistische coöperatie La Solidarité Ouvrière in Tourcoing.⁵³

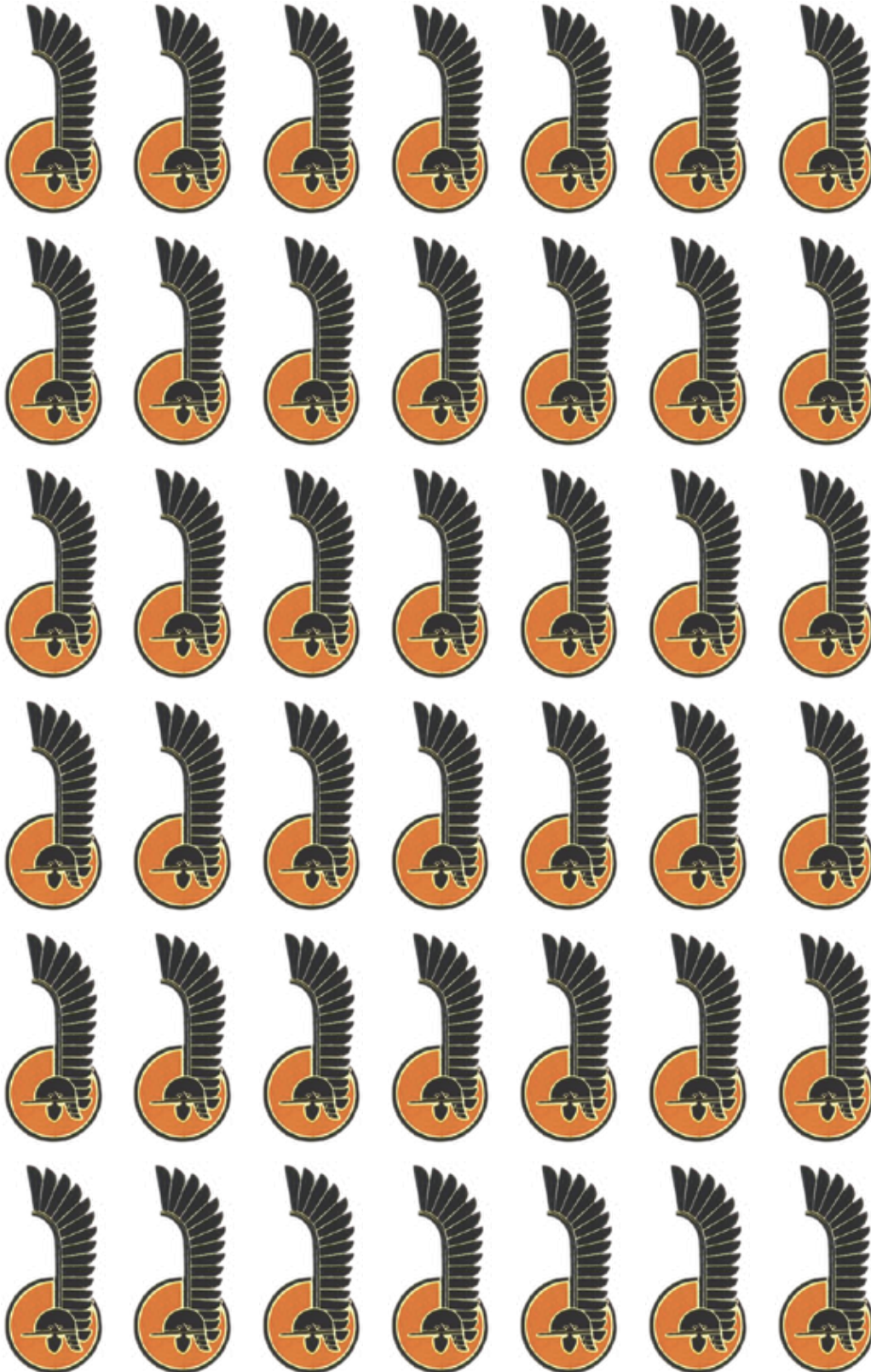
Componeren en zingen bleef Victor Caparts passie tot aan zijn dood in 1908. In die tijd had zijn reputatie als protestzanger zulke proporties aangenomen dat zijn schrijfsels toch wat inkomsten opleverden. Via zijn liederen kon Capart zelf bepalen welk beeld hij van zichzelf ophing tegenover zijn publiek. Zijn eigen ambivalente identiteit kwam subtiel tot uiting in zijn oeuvre, onder andere in de spanning tussen België en Frankrijk. Van België hield hij omwille van het socialistische enthousiasme dat er heerste, maar tegelijkertijd haatte hij het omdat hij er zich niet thuis voelde. Van Frankrijk hield hij omdat hij het als zijn vaderland zag, maar hij verfoeide het omwille van zijn verbanning. Uiteindelijk past het ambivalente karakter van Caparts oeuvre zonder meer bij zijn dubieuze houding die hij gedurende een belangrijke periode van zijn leven had aangenomen. Het valt moeilijk te achterhalen

hoezeer Capart sympathiseerde met de socialisten in zijn café in Mont-à-Leux op het moment dat hij hen ook verklikte bij de politicommissaris van Tourcoing. Zijn voorgeschiedenis als militant zanger en zijn latere socialistische inzet doen vermoeden dat hij hun boodschap niet ongenegen was. Zijn eigen militantisme stootte echter op grenzen – niet alleen op de geopolitieke Frans-Belgische grens, maar ook op zijn eigen mentale grens. Capart was niet gemaakt voor het martelaarschap. Opdat hijzelf en zijn familie zouden overleven, conformeerde hij zich aan de verwachtingen van de maatschappij. Zijn activiteiten als spion waren aanvankelijk dus een overlevingsstrategie: ze leverden geld en een retourticket naar Frankrijk op. Later waren ze misschien een dekmantel naar de politie toe. Op die manier kon hij zich in Frankrijk immers zonder meer wijden aan de uitbouw van lokale socialistische initiatieven. Door dat naar de politie toe voor te stellen als spionageactiviteiten, viel hij niet ten prooi aan een hernieuwde uitwijzing uit wat hijzelf, als Belgische tweedegeneratiemigrant, beschouwde als zijn geboortegrond en vaderland: Tourcoing en Frankrijk.

Met dank aan Alexander Appelmans en Veronique Deblon die ons toestonden hun bronnenmateriaal bij ons eigen onderzoek te voegen.

- ¹ Zie onder andere: Jean-Yves MOLLIER, *Littérature et presse du trottoir à la Belle Époque*. In: *Études Françaises*, 36(2000)3, p. 90; Patricia HILDEN, *Working Women and Socialist Politics in France, 1880-1914. A regional study*, Oxford: Clarendon Press, 1986, pp. 156-157, 171, 175; Claude WILLARD, *Le mouvement socialiste en France (1893-1905): les guesdistes*, Parijs: Éditions sociales, 1965, pp. 609-610; Michelle PERROT, *Le problème des sources pour l'étude du militant ouvrier au XIXe siècle*. In: *Le Mouvement Social*, (1960)33-34, p. 26 en Charles LEFEBVRE, *Socialistes belges et français de la fin de l'Empire au début de la IIIe République*. In: *Revue du Nord*, (1955)37, p. 196, wijdden elk een alinea aan Victor Capart. Enkele auteurs vermeldden hem slechts: Alain LOTTIN, *Histoire de Tourcoing*, Duinkerke: Édition des Beffrois, 1986, p. 193; Laurent MARTY, *Chanter pour survivre. Culture ouvrière, travail et techniques dans le textile. Roubaix, 1850-1914*, Liévin: Imprimerie Artésienne, 1982, p. 148; Jacques AMEY, *La vie politique à Tourcoing sous la Troisième République*, Tourcoing: Silic, 1963, p. 78.
- ² Zo investeerde de Gentse textielonderneming Voortman sinds 1815 in een vestiging in Wazemmes bij Rijsel. Zie: Peter SCHOLLIERS, *Wages, Manufacturers and Workers in the Nineteenth-Century Factory. The Voortman Cotton Mill in Ghent*, Oxford: Berg, 1996, p. 52.
- ³ Firmin LENTACKER, *Une épisode de la révolution industrielle. Ouvriers à demeure, ouvriers immigrés dans l'industrie cotonnière de Roubaix de 1857 à 1864*. In: *Revue du Nord*, (1987)69, pp. 767-775.
- ⁴ Chantal PETILLON, *Niveaux de qualification et bassins de recrutement différenciés à Roubaix au XIXe siècle*. In: *Revue du Nord*, (2002)84, pp. 667-690; Katleen DILLEN, *From One Textile Centre to Another. Migrations from the District of Ghent tot the City of Armentières (France) during the Second Half of the 19th Century*. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, (2001)31, pp. 431-452.
- ⁵ Marc LELEUX, *Fraternisation et concurrence: liens et limites d'un rapport au travail. L'exemple des ouvriers belges dans le département du Nord du milieu du XIXe siècle à l'entre-deux-guerres*. In: *Revue du Nord*, (2007)89, pp. 837-855.

- 6 Onder andere: Patrick WEIL, *Qu'est-ce qu'un Français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*, Parijs: Gallimard, 2005, p. 83.
- 7 Chantal PETILLON, Roubaix, une ville industrielle nourrie d'immigration belge. In: Michel DAVID, Bruno DURIEZ, Rémi LEFEBVRE, Georges VOIX (red.), *Roubaix: cinquante ans de transformations urbaines et de mutations sociales*, Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires de Septentrion, 2006, p. 28.
- 8 Robert P. BAKER, Socialism in the Nord, 1880-1914. A regional view of the French socialist movement. In: *International Review of Social History*, 12(1967)1, p. 381; Herman BALTHAZAR, Betrekkingen tussen het socialisme in Vlaanderen en Noord-Frankrijk (1870-1914). In: *De Franse Nederlanden*, (1979)4, pp. 11-30; Carl STRIKWERDA, France and the Belgian Immigration in the Nineteenth Century. In: Camille GUERIN-GONZALES & Carl STRIKWERDA (red.), *The Politics of Immigrant Workers. Labour Activism and Migration in the World Economy since 1830*, New York: Holmes & Meier, 1993, pp. 101-124.
- 9 Philippe COUTON, Ethnic Institutions Reconsidered: The Case of Flemish Workers in 19th Century France. In: *Journal of Historical Sociology*, 16(2003)1, pp. 80-110; Hendrik DEFOORT, *Werklieden bemint uw profijt! De Belgische sociaaldemocratie in Europa*, Tiel: LannooCampus, 2006.
- 10 Saartje VANDEN BORRE, *Vreemden op vertrouwd terrein. Het sociaal-culturele leven en de integratie van Belgische migranten in het Noorden van Frankrijk (1850-1914)*, KU Leuven, doctoraal proefschrift, 2012; vgl. de studie van Patricia TURNER, Hostile Participants? Working-Class Militancy, Associational Life, and the 'Distinctiveness' of the Prewar French Labor Movement Hostile Participants? Working-Class Militancy, Associational Life, and the 'Distinctiveness' of the Prewar French Labor Movement. In: *Journal of Modern History*, 71(1999)1, pp. 28-55.
- 11 Roubaix aan ons. In: *Vooruit*, 17/05/1892.
- 12 Archives départementales du Nord (ADN), 5 Mi TD R 215, *Tourcoing. Naissances, 1833-1852*.
- 13 ADN, M 151/5, Brief van Victor Capart aan Achille Testelin, t.a.q. 13/04/1880.
- 14 Victor CAPART, *Almanach chantant pour l'année 1899 du chansonnier Victor Capart*, Roubaix: Imprimerie J. Lobel, 1899, pp. 15-16.
- 15 ADN, *Tourcoing. Tables Decennales. Naissances, 1833-1842*. Clémence Dubois geboren op 1 juni 1838 overleed op 14 juni 1830, zie: Centre d'Histoire locale de la ville de Tourcoing, verzameling Victor Capart.
- 16 Hun oudste dochter Clémence werd geboren op 1 juli 1866. Daarna volgden Jules (16 juni 1868), Léopold (21 mei 1869), Théophile (19 oktober 1870) en Céline (13 november 1872). Victor (14 februari 1874) stierf enkele dagen na de geboorte. Louise werd geboren op 19 maart 1875. Een tweede Victor (12 juni 1877) stierf opnieuw bij de geboorte. Antoinette (1 juni 1878) stierf voor haar vierde verjaardag. Een derde Victor werd geboren op 18 februari 1880. Antoinette (3 mei 1882) en Arthur (24 maart 1883) stierven kort na hun geboorte. De jongste telg was een dochter, Antoinette (4 maart 1884). Zie: ADN, *Tourcoing. Tables Decennales. Naissances. 1833-1842, 1863-1872, 1873-1882*.
- 17 W. SCOTT HAINE, *The World of the Paris Café. Sociability among the French Working Class, 1789-1914*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1996, p. 57.
- 18 Saartje VANDEN BORRE, *Vreemden op vertrouwd terrein [...]*, pp. 183-213.
- 19 Elien DECLERCQ, 'Si no' sang est d' la Belgique, no' cœur est surmint français'. *Une analyse discursive des chansons populaires issues de la migration belge en France (1870-1914)*, KU Leuven, doctoraal proefschrift, 2011.
- 20 Musée de Folklore de Mouscron, Victor CAPART, *Félicité L'Raseuse. Chanson nouvelle chantée par l'auteur*, Rijsel: C. Van de Walle, 1870.
- 21 ADN, M 151/5, Brief van Victor Capart aan Achille Testelin, t.a.q. 13/04/1880. Bijgevoegd: het lied *Faidherbe et Testelin*, duidelijk uitgescheurd uit een liedbundel.
- 22 JANINE PONTY, *L'immigration dans les textes. France, 1789-2002*, Parijs: Belin, 2003, pp. 35-36.
- 23 ADN, M 151/5, Brief van de prefect van het Noorderdepartement aan senator Testelin, Rijsel, 13/04/1880.
- 24 Zijn kinderen liepen misschien nog school over de grens in Tourcoing. Capart schreef in zijn brief aan Testelin dat 'ces pauvres enfants [sont] obligés de faire trois kilomètres de chemin pour recevoir un peu d'instruction'. ADN, M 151/5, Brief van Victor Capart aan Achille Testelin, t.a.q. 13/04/1880.
- 25 ADN, M 151/5, Brief van Victor Capart aan Achille Testelin, t.a.q. 13/04/1880.
- 26 ADN, M 151/5, Brief van de prefect van het Noorderdepartement aan Achille Testelin, Rijsel, 13/04/1880.
- 27 ADN, M 151/5, Brief van Victor Capart aan Achille Testelin, t.a.q. 13/04/1880.
- 28 ADN, M 151/5, Brief van de prefect van het Noorderdepartement aan Achille Testelin, Rijsel, 13/04/1880.
- 29 ADN, M 151/5, Brief van Victor Capart aan Achille Testelin, t.a.q. 13/04/1880.
- 30 Hendrik DEFOORT, *Werklieden bemint uw profijt [...]*, p. 188; Jacques MARSEILLE & Martine SASSIER, *Si ne veulent point nous rinquer in va bientôt tout démolir! Le Nord en grève, avril/mai 1880*, Parijs: Marseille & Sassier, 1982.
- 31 ADN, M 151/5, Engagement tot spionage door Victor Capart ten aanzien van commissaris Rembauville, Tourcoing, 20/05/1880.
- 32 ADN, M 151/5, Rapport van Rembauville aan de prefect van het Noorderdepartement, Tourcoing, 31/05/1880.
- 33 ADN, M 151/5, Rapport van Rembauville aan de prefect van het Noorderdepartement, Tourcoing, 26/05/1880.
- 34 Mont-à-Leux. In: *De Volkswil*, 29/08/1880.
- 35 ADN, M 151/5, Rapport van de hoofdcommissaris van Tourcoing aan de prefect van het Noorderdepartement, Tourcoing, 13/07/1880.
- 36 ADN, M 151/5, Rapport van Victor Capart aan Rembauville, Moeskroen, t.p.q. 31/05/1880, t.a.q. 21/06/1880.
- 37 ADN, M 151/5, Rapport van Rembauville aan de prefect van het Noorderdepartement, Tourcoing, 21/06/1880.
- 38 ADN, M 151/5, Rapport van Rembauville aan de prefect van het Noorderdepartement, Tourcoing, 28/12/1880.
- 39 ADN, M 151/5, Boodschap van Victor Capart aan Rembauville, t.a.q. 10/10/1880.
- 40 ADN, M 151/5, Brief van Victor Capart, cabaretier te Mont-à-Leux bij Moeskroen, aan de hoofdcommissaris van Tourcoing; ADN, M 151/5, Brief van Victor Capart, cabaretier te Mont-à-Leux bij Moeskroen, aan de hoofdcommissaris van Tourcoing, Moeskroen, 27/12/1880.
- 41 ADN, M 151/5, Rapport van Rembauville aan de prefect van het Noorderdepartement, Tourcoing, 28/07/1880.
- 42 ADN, M 151/5, Rapport van Rembauville aan de prefect van het Noorderdepartement, Tourcoing, 28/07/1880.
- 43 Archives municipales de Roubaix, 11f14, Rapport van de hoofdcommissaris van Roubaix aan de burgemeester van Roubaix, Roubaix, 05/08/1882.
- 44 ADN, M 151/5, Rapport van Victor Capart aan Rembauville, Tourcoing, 18/02/1883.
- 45 Jean MAITRON (red.), *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français, tome 11*, Parijs: Editions ouvrière, 1973.
- 46 Victor CAPART, *Almanach chantant [...]*, p. 15. Voor het gemak van de lezer geven we de liederen meteen in Franse vertaling weer. Alle fragmenten werden uit het Picardisch vertaald door Elien Declercq.
- 47 Victor CAPART, *Œuvre du chansonnier Victor Capart contenant 130 chansons, chansonnettes, récits, pasquilles, etc. Tome I*, 1879, p. 30.
- 48 Victor CAPART, *Œuvre du chansonnier [...]*, pp. 55-56.
- 49 Victor CAPART, *Œuvre du chansonnier [...]*, pp. 68-69.
- 50 Victor CAPART, *Almanach chantant [...]*, pp. 2-3.
- 51 B.D., Victor Capart, poète patoisant de la cause ouvrière. In: *Voix du Nord*, 01/10/2005.
- 52 Rijsel: Jean MAITRON (red.), *Dictionnaire biographique [...]*; Lyon: *Le Peuple de Lyon*, 23/08/1903.
- 53 E. DA COSTA, Hier, des oeuvres de Victor Capart offertes au Centre d'Histoire Locale. In: *Nord Éclair*, 27/09/2005.

MACHTELD VENKEN
postdoctoraal onderzoekster,
Ludwig Boltzmann Institute
for European History and
Public Spheres, Wenen

De mobilisatie van Poolse oud-strijders in België, 1947-1972

Een andere visie op Poolse migrantenorganisaties

Deze bijdrage biedt een andere invalshoek op de Poolse migratiehistoriografie en toont hoe niet alleen etniciteit en politieke overtuiging, maar ook een gemeenschappelijke oorlogsherinnering een drijfveer tot groepsvorming kon vormen. Daarvoor nemen we het organisatieleven van een specifieke groep van Poolse migranten in België onder de loep: gewezen divisiesoldaten van de Eerste Poolse Pantserdivisie. We analyseren hoe formele migrantenorganisaties van en voor gewezen divisiesoldaten ontstonden onder invloed van mobiliserende instanties in België, de Poolse Volksrepubliek en Groot-Brittannië. Die wilden de manier beïnvloeden waarop de gewezen soldaten zich hun oorlog herinnerden. Het onderzoek toont hoe instanties gewezen divisiesoldaten in migrantenorganisaties daarvoor mobiliseerden: hoe ze hun visie promootten, aan invloed wonnen en de verhoudingen onder de gewezen divisiesoldaten in België wijzigden.

In Belgisch migratieonderzoek werden geografische mobiliteit, migratiebeleid en politieke migratie het vlugst verkend door historici. De recente aandacht van Belgische historici voor de Turkse, Marokkaanse, Spaanse en Russische migratie en voor migratie vóór 1800 richt zich ook eerst en vooral op die aspecten.¹ Wat betreft de vestiging na migratie ligt het terrein nog grotendeels open. Leen Beyers nam in haar doctoraatsonderzoek naar interetnische burenerelaties en integratie in

◀ Kenteken van de Eerste Poolse Pantserdivisie.

de mijncité van Zwartberg zowel etnische, klasse- als genderidentiteiten onder de loep.² Idesbald Goddeeris toonde in zijn studie over de Polen in België tussen 1945 en 1950 de enorme verdeeldheid binnen de groep naar politieke voorkeur, gender en klasse tijdens de eerste jaren van hun integratieproces.³ Dat ook de veranderingen in de natie van herkomst invloed hebben op de identificatie en integratie van migranten, komt aan bod in het werk van Clelia Caruso over transnationale praktijken en Italiaanse migratieorganisaties en van Flavia Cumoli over Belgisch-Italiaanse mijnwerkersfamilies.⁴ En in de bundel geredigeerd door Norah Karrouche, die eerst-daags zal verschijnen, wordt aandacht besteed aan de manier waarop migranten in België en Nederland omgingen met hun herinneringen aan migratie en integratie.⁵

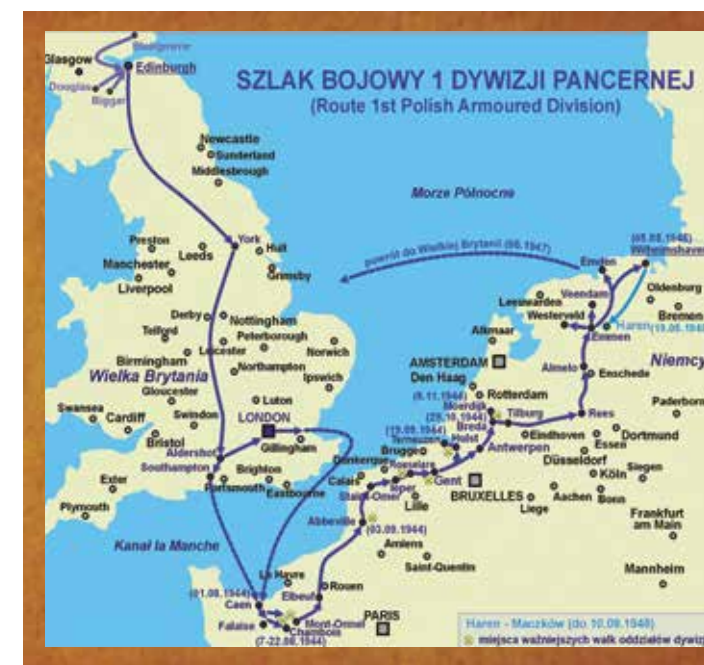
Over het algemeen zien studies naar het organisatieleven van Poolse migranten tijdens de Koude Oorlog de politieke scheidingslijn als de belangrijkste: er waren anticomunistische en communistische migrantenorganisaties.⁶ In die studies wordt zelfs de vraag niet opgeworpen in hoeverre het ontstaan en de werking van migrantenorganisaties ook beïnvloed worden door het land waarin de migranten zich vestigen.⁷ Die visie is prominent in de Poolse historiografie, omdat de meeste studies over Poolse migranten in België geschreven werden hetzij door Poolse migranten met een bepaalde politieke voorkeur, hetzij door Poolse historici zonder affiniteit met België.⁸ Die praktijk creëert de indruk dat alle Poolse migrantenorganisaties politiek gemotiveerd waren, zich enkel op hun thuisland richtten en de vaststaande collectieve etnische Poolse identiteit van hun leden voorstonden. Recent theoretisch internationaal onderzoek naar migrantenorganisaties toont echter aan dat het merendeel van de migrantenorganisaties een apolitek profiel had, maar dat migratiehistorici in hun onderzoek de meeste aandacht besteed hebben aan het kleinere aantal politieke lobby-organen.⁹ Dergelijk onderzoek gaat ook na hoe de organisatievorming en -werking van migrantenorganisaties veranderde in de loop der tijd.¹⁰

De invalshoek van deze bijdrage sluit aan bij die internationale onderzoekstrends en is nieuw voor zowel de Belgische als de Poolse migratiehistoriografie. De bijdrage kijkt naar de integratie van Poolse gewezen divisiesoldaten in de Belgische samenleving tijdens de eerste dertig jaar van hun vestigingsproces. Het toont aan hoe naast etniciteit en politieke overtuiging, vooral een gemeenschappelijke oorlogsherinnering de drijfveer vormde voor hun organisatieleven. Daarbij staat de vraag centraal hoe transnationale instanties uit hun thuisland, gastland en het Verenigd Koninkrijk, waar de anticomunistische Poolse regering in ballingschap zetelde, probeerden de manier te beïnvloeden waarop de gewezen divisiesoldaten zich hun oorlog herinnerden.

Gewezen divisiesoldaten en bestaande Poolse migrantenorganisaties

De Eerste Poolse Pantserdivisie werd in de jaren 1930 opgericht in Polen. Na de inval van de Sovjet-Unie in september 1939 ontvluchtte ze Polen en trok via Zuid-Europa en Frankrijk naar Groot-Brittannië. In augustus 1944 werd ze onder Brits commando ingezet voor de bevrijding van Noord-Frankrijk, België en Nederland.

De route die de Eerste Poolse Pantserdivisie vanuit Groot-Brittannië volgde bij de bevrijding van Noord-Frankrijk, België en Nederland in 1944-1945.

Ze trok zestien dagen door Vlaanderen en bevrijdde er verschillende steden en gemeenten.¹¹ De soldaten werden bij de Belgische burgerbevolking ondergebracht en velen leerden er een Vlaams meisje kennen. Na haar veldtocht door Nederland hoopte de divisie verder te trekken naar Polen, maar het Verdrag van Jalta, waarin Polen tot de Sovjetinvloedssfeer gerekend werd, stak daar een stokje voor. De divisie functioneerde twee jaar als bezettingsleger in Duitsland alvorens ze werd ontbonden. Tegen die tijd waren ongeveer 350 soldaten getrouwd met een Vlaamse.¹² De meesten onder hen hebben zich naderhand in een van de bevrijde gemeenten gevestigd. Op het moment dat de gewezen divisiesoldaten naar België verhuisden, bestond er daar al een waaier aan Poolse migrantenorganisaties, waarvan de communistisch gezinde Poolse Patriottische Unie (Związek Patriotów Polskich), de Poolse Unie (Związek Polaków w Belgii, ZP) en de Vereniging voor Poolse Oud-Strijders (Stowarzyszenie Polskich Kombatantów, SPK) de grootste waren.¹³ De Belgische vereniging SPK was een afdeling van de hoofdzetel in Londen. De organisatie was in het interbellum ontstaan en verzamelde oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog met een hoge militaire rang.¹⁴ Ook vele Poolse displaced persons die actief waren geweest in het Poolse Thuisleger (Armia Krajowa) in de Warschause Opstand van 1944, en die na de Tweede Wereldoorlog in de Belgische mijnen tewerkgesteld werden, besloten zich lid te maken van de SPK.

De SPK erkende de Poolse Volksrepubliek niet, maar onderhield wel goede contacten met de vooroorlogse Poolse regering in ballingschap in Londen, die had

Bevrijding van Ruiselede door de Eerste Poolse Pantserdivisie op 8 september 1944.
Foto Paul De Clerck (archief Heemkundige Kring 'Oud Ruysselede')

geweigerd met de naoorlogse communistische Poolse regering samen te smelten. Als blijk van erkenning betaalde de SPK een jaarlijkse bijdrage aan de schatkist van de regering in ballingschap.¹⁵ Ondanks het hoge ledenaantal van de pantserdivisie vonden slechts weinig gewezen divisiesoldaten hun weg naar de SPK. Die enkelingen hadden een leidinggevende positie bekleed in de divisie, terwijl de meeste oud-strijders van de divisie in België gewone soldaten waren geweest.¹⁶ Luitenant Stanisław Merlo bijvoorbeeld werd in de jaren 1950 tot de voorzitter van de SPK benoemd. Hij had voor de Tweede Wereldoorlog was uitgebroken een hogere opleiding genoten in Polen en had met het Poolse Thuisleger in de Warschause Opstand gevochten voor hij naar Duitsland was gedeporteerd. Na de Bevrijding vervoegde hij de Eerste Poolse Pantserdivisie, die op dat moment als bezettingsmacht opereerde in Duitsland. Toen de divisie in 1947 werd gedemobiliseerd, kwam Stanisław Merlo naar Brussel.¹⁷ De stijl van de verslagen van de SPK uit die jaren geeft aan hoe belangrijk status was voor de leden. Er werd veel aandacht besteed aan de militaire titels van de leden en men noemde soldaten 'gewone werkers'.¹⁸ Zo'n taalgebruik geeft aan waarom leden van de SPK er aanvankelijk waarschijnlijk niet of slechts matig in geïnteresseerd waren om meer divisiesoldaten in hun vereniging te verwelkomen. Vanzelfsprekend speelden ook andere factoren mee. Zo hadden veel leden de oorlog niet in de Eerste Poolse Pantserdivisie beleefd en woonden de meesten van hen niet in de steden en gemeenten die door de Eerste Poolse Pantserdivisie waren bevrijd.

Mobilisatie vanuit Groot-Brittannië (1951-1953)

Toen de Koreaanse Oorlog in 1951 de vrees voor een Derde Wereldoorlog over de aardbol verspreidde, veranderde de houding van de SPK. De Poolse regering in ballingschap maakte zich klaar om Poolse oud-strijders te mobiliseren die tijdens de Tweede Wereldoorlog aan de zijde van de geallieerden gevochten hadden en zich nadien in de westerse wereld hadden gevestigd. De vorming van een Pools legioen zou de geallieerden kunnen helpen om het communisme te bestrijden en zo zou democratie in Polen opnieuw ingang kunnen vinden.¹⁹ Het hoofdkwartier van de SPK in Londen zond een agent naar België om een rekruteringscampagne onder gewezen divisiesoldaten te lanceren. Alfred Marski richtte zich in maart 1952 tot de leden van de SPK: 'Alle oud-strijders zijn Poolse soldaten op vakantie die verenigd moeten worden en zich klaar moeten houden om opgeroepen te worden.'²⁰

Door de oud-strijders 'soldaten op vakantie' te noemen, ging Marski eraan voorbij dat zij al vijf jaar gedemobiliseerd waren, Belgische vrouwen gehuwd hadden en vaders waren geworden. Marski realiseerde zich niet dat het profiel van de gemiddelde gedemobiliseerde divisiesoldaat in België verschilde van dat van zijn collega in Groot-Brittannië. Bijna alle gewezen divisiesoldaten in België hadden zich kunnen vestigen dankzij hun huwelijk met een Belgische vrouw. Het Belgische migratiebeleid verplichtte migrantenmannen om bij vestiging een arbeidsovereenkomst voor minstens twee jaar op zak te hebben, uitgereikt door een Belgische werkgever. Hoewel het theoretisch mogelijk was aan die voorwaarde te voldoen zonder te huwen, bleken in de praktijk enkel gehuwde gewezen divisiesoldaten daartoe in staat. Zij maakten daarvoor gebruik van het sociale netwerk van hun Belgische echtgenote. De meesten hadden geen diploma, spraken geen Nederlands en/of Frans en vonden dus werk bij private werkgevers, die vaak hun schoonouders of kennissen van hun schoonfamilie waren. Enkele ongehuwde gewezen divisiesoldaten vonden een baan in de Belgische mijnindustrie, maar verhuisden in het begin van de jaren 1950 naar de Poolse Volksrepubliek of naar Groot-Brittannië.²¹ De levensstijl en professionele mogelijkheden van gewezen divisiesoldaten in Groot-Brittannië verschilden. Daar woonden bijna uitsluitend vrijgezellen die omwille van het Britse migratiebeleid hun horizon dienden te verengen tot de mijnarbeid of tot werk in de zware industrie-sector.²² Voor migranten zoals Marski kon hun aanwezigheid in Groot-Brittannië daarom beschouwd worden als tijdelijk, als 'op vakantie'.

Het ligt voor de hand dat gewezen divisiesoldaten die zich in België gevestigd hadden niet te springen stonden om op het voorstel van Marski in te gaan. Het volgende fragment uit een interview dat ik afnam met een gewezen divisiesoldaat illustreert dat: 'Met de oorlog in Korea zijn er velen [van ons] naar Canada, Amerika of Australië gemigreerd [...]. Toen we demobiliseerden, zeiden ze ons immers: als het nodig is, dan hebben we het recht jullie te rekruteren.'²³ De woorden van deze oud-strijder dienen wat genuanceerd te worden. Hoewel hij spreekt van 'velen', was er tijdens de interviews die ik afnam maar sprake van twee individuen.²⁴ Bovendien is het vandaag onmogelijk om vast te stellen of de motieven van gewezen divisie-

soldaten die overzeese oorden opzochten, verschilden van die van de displaced persons die België verlieten in het begin van de jaren 1950. Goddeeris toonde al aan dat oplopende werkloosheid, de beëindiging van de werkzaamheden van de Internationale Vluchtelingenorganisatie en de grotere keuze aan overzeese professionele mogelijkheden aan de basis lagen van hun beslissing te emigreren.²⁵ Het is niettemin interessant dat de gewezen divisiesoldaat met wie ik sprak een oorzakelijk verband legde tussen de Koreaanse Oorlog en overzeese migratie. Hij suggereerde dat sommige gewezen divisiesoldaten emigreerden omdat ze bang waren in België en liever veiliger oorden opzochten.²⁶

Marski's queeste zorgde ervoor dat verslagen van de SPK voor het eerst melding maakten van de aanwezigheid van gewezen divisiesoldaten in België: om en bij de 350. Die bron toont ook aan dat gewezen divisiesoldaten elkaar informeel ontmoetten in de steden die zij tijdens hun optocht door België bevrijd hadden, en dat ze geen politieke agenda nastreefden.²⁷ Vaak traden de gewezen divisiesoldaten ook in contact met Belgische oud-strijders uit de Eerste Wereldoorlog, die in groten getale aanwezig waren in de bevrijde steden in Oost- en West-Vlaanderen. Er waren zelfs heel wat gewezen divisiesoldaten die een Belgische oud-strijder uit de Eerste Wereldoorlog als schoonvader hadden. Interviews tonen aan dat Belgische oud-strijders hun dochters van huwbare leeftijd soms actief aanspoorden om met de Poolse bevrijders in contact te treden.²⁸

Verschillen in politieke houding, maatschappelijk aanzien en de geopolitieke spanning veroorzaakt door speculaties over een Derde Wereldoorlog lagen aan de basis van Marski's mislukte poging om gewezen divisiesoldaten in België dichterbij de SPK te brengen en hen te rekruteren om soldaat te worden in een Pools legioen. Met lege handen keerde hij in 1953 terug naar Groot-Brittannië.²⁹

Mobilisatie vanuit de Poolse Volksrepubliek (1947-1956)

Marski's ronselactie werd nauw opgevolgd door de geheime inlichtingendiensten van de Poolse Volksrepubliek, waarvoor de organisatie en toekomstige activiteiten van een Pools legioen een gevaar konden vormen. Het volgende fragment uit een verslag van die inlichtingendiensten toont aan dat gewezen divisiesoldaten in het Westen al vroeg na het einde van de Tweede Wereldoorlog in 1947 beschouwd werden als vijanden en spionnen van het Westen: 'Feiten tonen op beslissende wijze het verband aan tussen de Poolse Strijdkrachten in het Westen en het spionnenwerk van Poolse vijanden op Pools grondgebied. Zij getuigen van een volledige uitverkoop van het leiderschap van Poolse Strijdkrachten in het Westen aan de Angelsaksen [Engelsen en Amerikanen].'³⁰ De gewezen Poolse soldaten die zich in het Westen gevestigd hadden, werden beschouwd als een bedreiging omdat ze als pioniers voor Atlantische strijdkrachten konden optreden in het geval van een toekomstige confrontatie.³¹ Zij bezaten immers interne en soms zelfs vertrouwelijke informatie over de manier waarop Poolse legerkrachten tijdens de Tweede Wereldoorlog georganiseerd waren. Daarom gingen de Poolse geheime inlichtingendiensten op zoek naar agenten om

in milieus van Poolse oud-strijders in de Atlantische wereld te infiltreren. In België werden verschillende mensen warm gemaakt om een constante golf aan informatie te verstrekken over de werking van de SPK vanaf het einde van de jaren 1940 en dat tot het begin van de jaren 1950. De Poolse geheime inlichtingendiensten lazen de gestolen en/of gekopieerde verslagen, de ledenlijsten, de in het geheim genomen foto's van allerlei verenigingsdocumenten en de opmerkingen van de agenten zeer grondig. In de verslagen zijn de namen van leden omcirkeld en aan het opgemaakte dossier is een namenindex toegevoegd die de inlichtingendiensten hadden opgesteld. In de kopies van de verslagen van de Belgische afdeling van de SPK onderlijnden de inlichtingendiensten zinsneden die ze als controversieel beschouwden. Het betrof vaak interne discussies onder de leden van de vereniging over politieke onderwerpen.

Agenten noemden het bestuur van de SPK 'de Brusselse Sanacja', en verwezen daarmee naar het politieke regime van Polen in het interbellum.³² Het Sanacja-regime onder leiding van Józef Piłsudski wist economische stabiliteit te installeren, maar week in de loop van de jaren ook meer af van het pad van de democratie en neigde bijgevolg naar een meer autoritair bestuur. Agenten zochten mogelijkheden om door het eenzijdige vooroorlogse politieke profiel van het SPK-bestuur te breken en om een aantal van de bestuursleden te laten vervangen door aanhangers van de Poolse Volkspartij (Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL).³³ De PSL was de oppositiepartij van de Poolse regering in de Poolse Volksrepubliek op het einde van de jaren 1940, en had ook aanhangers onder Poolse migranten in België.³⁴ In 1951 traden inderdaad enkele Poolse PSL-aanhangers uit de Belgische mijnregio's toe tot het bestuur van de SPK. Het zou verkeerd zijn om die verandering enkel toe te schrijven aan het gelobby van de agenten van de Poolse geheime inlichtingendiensten. Veel belangrijker was dat invloedrijke leden van de SPK overzees emigreerden. Bijgevolg moesten andere migranten bestuursmandaten binnen de SPK krijgen. We moeten ook aangeven dat de SPK er, ondanks de verruiming van haar organisatorisch profiel, niet in slaagde gewezen divisiesoldaten aan te trekken. Daardoor bleven ook de Poolse geheime inlichtingendiensten verstoken van informatie over hen.

Nog een ander element wijst erop dat gewezen soldaten van Poolse strijdkrachten die in het Westen gevochten hadden door Poolse autoriteiten gevreesd werden. Recent verschenen Poolse studies over de verhouding tussen Poolse autoriteiten en oud-strijders van Poolse strijdkrachten uit het Westen die na de Tweede Wereldoorlog naar Polen waren teruggekeerd. De autoriteiten vreesden dat zij de verspreiding van een narratief van oorlogsherinnering dat die nieuwe Poolse staat moest legitimeren, konden verstoren. Het officiële narratief van oorlogsherinnering dat de Poolse communistische partij verspreidde bij de Poolse bevolking, concentreerde zich op de rol van het Rode Leger en van Poolse legereenheden die aan zijn zijde hadden gevochten. Het verhaalde dat zij samen als Slavische broeders het fascisme hadden overwonnen en vrede op aarde hadden gebracht.³⁵ Vanzelfsprekend vormden Poolse soldaten die in het Westen samen met geallieerde troepen gevochten hadden, of zij nu in Polen of elders woonden, een bedreiging voor die voorstelling.³⁶

Mobilisatie vanuit België (1947-1956)

Gedurende de eerste jaren na hun vestiging in België hielden de gewezen divisiesoldaten zich ver van de politieke discussies die in Londen en Warschau plaatsvonden. Ze ontmoetten elkaar in de steden die ze tijdens de oorlog hadden bevrijd en dronken samen een biertje, of kwamen elkaar tegen in de kruidenierszaak van de echtgenote van een gewezen divisiesoldaat.³⁷ In twee gevallen kregen die informele groepsvormers steun van lokale stadsbesturen. Die beschouwden de gewezen divisiesoldaten als de bevrijders van hun stad, die de Tweede Wereldoorlog weliswaar in België gewonnen hadden, maar die eveneens verloren hadden in hun thuisland. Men nam algemeen aan dat de gewezen divisiesoldaten daarom niet naar het communistisch geworden Polen terug konden keren, en dichtte hen logischerwijs een slachtofferrol toe.³⁸ In Sint-Niklaas werd jaarlijks een herinneringsplechtigheid georganiseerd ter ere van de Bevrijding. Dat zette de plaatselijke gewezen divisiesoldaten ertoe aan zich te groeperen en zich te profileren als een aparte migrantenorganisatie. Zij namen ook als groep deel aan de jaarlijkse herdenkingsplechtigheid op de Poolse militaire begraafplaats in Lommel, waar de 257 soldaten van de Eerste Poolse Pantserdivisie die tijdens de Bevrijding in België het leven lieten, hun laatste rustplaats hadden gevonden.³⁹ In tegenstelling tot de symbolische steun van het Sint-Niklase stadsbestuur, bood het Gentse stadsbestuur infrastructurele en financiële ondersteuning. De lokale gewezen divisiesoldaten konden elkaar ontmoeten in een huis voor politieke vluchtelingen. Daar richtten ze in 1950 hun vereniging Poolse Kolonie van Voormalige Militairen en Katholiek Genootschap (Polska Kolonia Byłych Wojskowych i Stowarzyszenie Katolickie) op. Van bij de aanvang gaven ze ook een kwartaalblad uit.⁴⁰

De Poolse Kolonie opende haar deuren voor alle Poolse migranten van de stad Gent en omstreken, op voorwaarde dat ze zich als katholieken betuigden. Dat religieuze profiel gaf zeker blijk van een afkeer van de Poolse Volksrepubliek, maar wil niet zeggen dat de organisatie politiek geëngageerd was. Zo weigerde de Poolse Kolonie een jaarlijkse bijdrage te betalen aan het symbool van de politieke erkenning van de Poolse regering in ballingschap in Londen: haar schatkist.⁴¹ Door de organisatie een katholiek karakter te geven, verengden de leden het concept 'Poolsheid' tot katholicisme en sloten ze gewezen divisiesoldaten met een andere religieuze voorkeur uit.⁴² Rafał, een gewezen divisiesoldaat met wie ik sprak verklaarde die keuze als volgt: 'Wij waren allemaal soldaten. Wij hadden samen gevochten en onder een tank gelegen. En of dat nu een Oekraïner of een Jood was, op het strijdveld is het anders dan na de oorlog. Je moet dat verstaan. Als ik met u onder een tank zou liggen dan zouden wij overeenkomen. Iedereen trekt op naar de toekomst en we zullen overleven.'⁴³ Bij het interview ontmoetten twee personen die heel weinig met elkaar gemeen hadden elkaar: Rafał en ik. Het leeftijdsverschil van bijna zestig jaar en het verschil in geslacht,

Affiche voor de 25e verjaardag van de bevrijding van Sint-Niklaas. ►
(Bibliotheca Wasiana, Sint-Niklaas)

september '44-'69

Poperinge Ieper Roeselare Tielt Lokeren Sint-Niklaas

**25^e VERJARING
VAN DE BEVRIJDING**

Huldiging van de 1e Poolse Pantserdivisie door de steden
Poperinge, Ieper, Roeselare, Tielt, Lokeren, Sint-Niklaas

**Programma van de stad
SINT-NIKLAAS**

Zondag 7 september :

15 u. 30 : Bloemenhulde aan het POOLS MONUMENT op de Parklaan

16 u. : FEESTZITTING op het stadhuis (op uitnodiging)

20 u. 15 : AVONDFEEST op de Grote Markt; optreden van meerdere spectaculaire drum-bands

21 u. 30 : VUURWERK

Namens het stadsbestuur :

Op last :
De wn. stadssecretaris,
J. Dobbelaer.

De burgemeester,
F. van Dorpe.

SVWVuk, Apertelstraat 28

moedertaal, geboorteland en opleidingsniveau stonden tussen ons in. Door precies aan te tonen dat die elementen ons niet zouden verhinderen om samen te vechten, maakte Rafał me duidelijk dat mensen met verschillende profielen wel deel uitmaakten van de Eerste Poolse Pantserdivisie, maar niet van het naoorlogse organisatieleven.

Gewezen divisiesoldaten onderhielden niet enkel contact met elkaar, maar ook met Belgische oud-strijderscirkels. Sommigen leerden de bevriende oud-strijders van hun schoonvader kennen, anderen vroegen Belgische oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog om hulp. Zoals deze man: 'Toen ik hier in het begin kwam wonen, had ik niets, en ik kreeg ook niets. En ik kon geen kolen kopen. Daar verder is een grote tuin, een gaarde, van een Belgische oud-strijder. Ik vroeg, want hij was een oud-strijder, of ik droog hout kon krijgen om mijn huis te verwarmen. Zo leerde ik deze persoon kennen.'⁴⁴ Het is echter opmerkelijk dat niemand van de gewezen divisiesoldaten in België tijdens de eerste jaren van zijn vestigingsproces officieel toetrad tot een Belgische patriottische vereniging. Omdat Belgen tijdens de Tweede Wereldoorlog niet zo lang op Belgisch grondgebied gevochten hadden, bestond het ledenaantal van jonge patriottische organisaties voornamelijk uit mensen die actief waren geweest in de weerstand.⁴⁵ De afstand tussen de weerstanders en de gewezen divisiesoldaten bleek te groot.

Samenvattend kan gezegd worden dat gewezen divisiesoldaten aanvankelijk het gezelschap opzochten van mensen met gelijkaardige oorlogservaringen en eenzelfde desinteresse voor politieke thema's. Dat konden zowel andere gewezen divisiesoldaten als Belgische oud-strijders van de Eerste Wereldoorlog zijn. De gewezen divisiesoldaten sloten zich niet aan bij bestaande Poolse migrantenorganisaties, zoals de SPK, of bij Belgische patriottische verenigingen. De meesten onder hen waren gewone mannen die niet politiek gemobiliseerd wilden worden. Ze verkozen geëerd te worden als plaatselijke bevrijders in het stadhuis van bijvoorbeeld Sint-Niklaas. Hun ontmoetingen behielden een informeel karakter, tenzij lokale stadsbesturen hen stimuleerden om een formele migrantenorganisatie op te richten.

Mobilisatie vanuit de Poolse Volksrepubliek (1956-1970)

Met de aanstelling van Władysław Gomułka in 1956 waaide er een liberale wind door de Poolse Volksrepubliek. Die periode staat breder bekend als de Dooi. Er vonden belangrijke verschuivingen in de binnenlandse en buitenlandse politiek plaats. Zo kregen politieke gevangenen amnestie en werd het gemakkelijker om grenzen over te steken. De mobilisatie vanuit de Poolse Volksrepubliek nam zachtere vormen aan, en gewezen divisiesoldaten in België bleken daarvoor warm gemaakt te kunnen worden. Poolse instanties die de visie van de Poolse Volksrepubliek uitdroegen, gaven de gewezen divisiesoldaten in België de mogelijkheid om formele migrantenorganisaties op te richten waarin uiting werd gegeven aan hun oorlogsherinneringen. In wat volgt geef ik aan hoe die transnationale instanties probeerden om hun eigen stempel te drukken op wat migrantenorganisaties van gewezen divisiesoldaten in België deden, en ga ik na of die pogingen tot mobilisatie succesvol waren.

In 1956 werden in de Poolse Volksrepubliek vele strijders van het Poolse Thuisleger en soldaten die tijdens de Tweede Wereldoorlog voor de geallieerden gevochten hadden, vrijgelaten. Een van hen was Franciszek Skibiński, een vroegere rechterhand van generaal Stanisław Maczek, de bevelvoerder van de Eerste Poolse Pantserdivisie. Stanisław Maczek had zich na de oorlog in Schotland gevestigd, maar Franciszek Skibiński was teruggekeerd naar huis en was veroordeeld voor westerse spionage.⁴⁶ De zichtbaarheid van die gewezen strijders in de publieke sfeer daagde het officiële Poolse narratief van oorlogsherinnering uit en dreigde de legitimiteit van de Poolse communistische partij te ondergraven. Er werd daarom besloten om de inhoud van dat officiële narratief te verruimen en om de oorlogservaringen van de vrijgelaten strijders erin te integreren. Bijgevolg werd de Tweede Wereldoorlog voorgesteld als een verenigde strijd van alle Poolse, ook niet-communistische, strijdkrachten tegen het fascisme.⁴⁷ Zij hadden allemaal gevochten, zoals het narratief dat mooi verwoordde, niet voor de Poolse Volksrepubliek, maar voor hun vaderland.⁴⁸ Omdat het bezoek of de terugkeer van zowel strijders van het Poolse Thuisleger als van gewezen geallieerde soldaten die in het Westen gevestigd waren, die verruiming mee kon belichamen, lanceerde de communistische partij een remigratiecampagne.⁴⁹

Ze richtte Polonia op, een speciale organisatie om in contact te treden met Poolse migranten. De vereniging stond onder de strikte controle van de Poolse communistische autoriteiten en functioneerde als een politiek middel om in de eerste plaats de impopulariteit van het communisme onder Poolse migranten te counteren, maar ook om hen in een latere fase te overtuigen naar hun vaderland te remigreren.⁵⁰ Omdat de vereniging wist dat het enthousiasme voor het communistische gedachtegoed in westerse landen gering was, stelde ze zich voor als een organisatie die het leven in migratie wilde helpen te verlichten.⁵¹ Polonia ontwikkelde daarvoor een driedelige strategie. De vereniging probeerde eerst in contact te treden met Poolse migrantenorganisaties en informatie over hun ledenaantal te verwerven. Dan zond ze Poolse migranten een standaardbrief met een aantrekkelijk voorstel over culturele ondersteuning in de hoop op die manier een correspondentie met individuele migranten op te kunnen starten. Enkel in dat stadium nodigde ze individuele Poolse migranten expliciet uit te remigreren.⁵²

Het gebrek aan interesse van Poolse migranten in België verhinderde een succesvolle remigratiecampagne. Polonia was niet in staat om genoeg informatie te verzamelen om brieven te kunnen verzenden aan een groot aantal Poolse migranten in België, en het lukte al helemaal niet om in contact te treden met gewezen divisiesoldaten. De eerste gewezen divisiesoldaat die de vereniging aanschreef, was Antoni Sznurkowski. In 1963 vroeg hij in een spontaan schrijven of zijn dochter gratis op zomerkamp kon naar de Poolse Volksrepubliek. Sznurkowski kreeg een negatief antwoord en er volgden geen verdere brieven.⁵³ De enkele migranten met wie Polonia een briefwisseling wist op te starten, waren nutteloze informanten en pragmatici. Het betrof Poolse migrantenvrouwen die naar België waren gekomen na 1956, net als Poolse migranten van de Poolse Centrale Nationale Raad, het overkoepelende orgaan van Poolse procommunistische migrantenorganisaties in

Herdenkingsplechtigheden op de militaire begraafplaats in Lommel, eind jaren 1960 (links) en jaren 1980 (rechts). (collectie Antonie Broeks)

België, opgericht in 1945 (Centralna Rada Narodowa). Die mensen kenden de Poolse Volksrepubliek al en hadden een verwaarloosbare invloed op het organisatieleven van Poolse migranten in België.⁵⁴

De Poolse communistische partij realiseerde zich snel dat ze haar beleid moest diversifiëren. Ze vroeg aan het Poolse consulaat in België om de herdenkingsplechtigheid die het consulaat op de Poolse militaire begraafplaats in Lommel organiseerde, aantrekkelijker te maken. Het consulaat klopte aan bij de Belgisch-Poolse Vriendschapsorganisatie in Brussel. Die organisatie concentreerde zich op culturele samenwerking tussen België en de Poolse Volksrepubliek en onder haar leden bevonden zich enkele van de invloedrijkste Belgische politici. De consul stelde voor om samen met de vriendschapsvereniging een standbeeld voor de gesneuvelde divisiesoldaten op de begraafplaats op te richten en hoopte zo de gewezen divisiesoldaten dichter bij het Poolse consulaat te brengen.⁵⁵ De vriendschapsvereniging drukte vervolgens een folder over de bevrijding van België geschreven door Franciszek Skibiński, die ook het verzoek bevatte om geld te doneren voor het op te richten standbeeld.⁵⁶ Dat slechts tien procent van de waarde van het standbeeld betaald werd met geld uit België en dat dat geld voor het grootste deel kwam van de stadsbesturen van de bevrijde Belgische steden, toont aan dat ook deze actie niet succesvol was.⁵⁷ De Poolse regering bekostigde het grootste deel van het standbeeld.

Niettemin had de actie twee indirecte gevolgen. Ten eerste geraakten leden van de SPK geïnteresseerd in het initiatief, wat de Poolse geheime inlichtingendiensten in staat stelde invloedrijkere agenten te ronselen onder de SPK-leden. Ten tweede was het ook de eerste keer dat de stadsbesturen van de bevrijde gemeenten in contact traden met het Poolse consulaat, wat leidde tot de oprichting van lokale afdelingen van de Belgisch-Poolse vriendschapsvereniging in Gent en Willebroek.⁵⁸ Die afdelingen trokken voornamelijk lokale politieke hoogwaardigheidsbekleders aan die betrokken waren geweest in de sponsoring van het standbeeld. Dankzij de familiebanden van de leden met gewezen divisiesoldaten konden de afdelingen een achttal individuele gewezen divisiesoldaten aantrekken.⁵⁹ De afdelingen ontwikkelden culturele samenwerkingsprojecten met de Poolse Volksrepubliek, zoals kunsttentoonstellingen en filmavonden. Hun werking werd intensiever toen zij in de tweede helft van de jaren 1960 in contact kwamen met Mieczysław Moczar.

Toen Mieczysław Moczar, een generaal uit het naoorlogse Poolse leger, in 1964 minister van Binnenlandse Zaken werd, won de oud-strijdersfractie binnen de communistische partij sterk aan invloed. Gewezen Poolse Thuislegerstrijders en gewezen soldaten uit geallieerde eenheden waren in 1956 te jong en machteloos om echte politieke invloed te kunnen uitoefenen. Maar in de jaren 1960 werd Mieczysław Moczar, zelf een leider in het Poolse communistische verzet tegen de nazi's, hun spreekbuis en propageerde hij binnen de communistische doctrine een Pools nationalisme geconcentreerd op patriottisme en militaire traditie. Een nauwere identificatie met

De herdenking van de bevrijding van Ruiselede door de Eerste Poolse Pantserdivisie, in september 2011 aan de Vredeskapel in Ruiselede. Van links naar rechts: Leo Kasparek (zoon van Poolse oud-strijder), Martine Cmok (dochter van Pawel Cmok) met zoon Dylan (achter haar), Simonne Begyn (echtgenote van Pawel Cmok), Pawel Cmok, Stefan Jezierski, Nicole Bardzinski met vader Sylwester en echtgenoot Walter Claes (uiterst rechts). Achteraan: Jos Stoffels en Jan Cornelissens, vicevoorzitter en voorzitter van het Verbond van Poolse oud-strijders en veteranen van de Eerste Poolse Pantserdivisie van generaal Maczek in België. Vooraan: Firmin Verbeke (vriend van Poolse oud-strijders) en echtgenote Maria. (archief Heemkundige Kring 'Oud Ruysselede')

patriottisme leidde ook tot nationaal-etnische exclusiviteit. De Poolse Volksrepubliek werd voorgesteld als een homogeen etnisch Poolse staat, ontstaan dankzij de strijd van enkel Poolse soldaten tegen het fascisme – niet van Oekraïenssprekende, Joodse of andere vooroorlogse Poolse staatsburgers.⁶⁰ Omdat Moczar de steun van Poolse geallieerde oud-strijders in het buitenland goed kon gebruiken, lanceerde hij een nieuwe remigratiecampagne in samenwerking met de Vereniging van Strijders voor Vrijheid en Democratie, de Poolse oud-strijdersbond (Związek Bojowników o Wolność i Demokrację, ZBoWiD), en met, opnieuw, de vereniging Polonia.⁶¹

Moczars initiatief kon slechts enkele Poolse migranten in België overtuigen om naar de Poolse Volksrepubliek terug te keren. Onder hen bevond zich geen enkele gewezen divisiesoldaat. Het lukte echter wel om door het apolitieke cordon sanitaire van de gewezen divisiesoldaten te breken. Moczar gebruikte hiervoor een

tweevoudige strategie. Hij engageerde enerzijds de ZBoWiD om contact op te nemen met de Belgische SPK met de vraag of de SPK alle Poolse oud-strijders in België kon verenigen en als spreekorgaan voor Poolse officiële instanties kon optreden. De SPK organiseerde een vergadering waarop zowel een ZBoWiD-vertegenwoordiger als de voorzitter van de Poolse Kolonie van Voormalige Militairen en Katholiek Genootschap aanwezig waren. Waar de SPK twijfelde om de samenwerking met de ZBoWiD aan te gaan, weigerde de Poolse Kolonie categoriek.⁶²

Dankzij de hulp van de vereniging Polonia zagen twee nieuwe migrantenorganisaties het licht die gewezen divisiesoldaten wisten te verenigen. In 1967 ontstond het Pools Olympisch Comité (Polski Komitet Olimpijski, PKO) in Wommelgem. Op het eerste gezicht lijkt het alsof Polonia de amper vijftien leden van het comité enkel wilde engageren om Poolse sportvedetten met valuta te helpen om deel te nemen aan de Olympische Spelen. Uit de herinneringen van voormalige leden valt echter op te maken dat gewezen divisiesoldaten via hun verenigingsengagement in het comité gemobiliseerd werden om deel te nemen aan de herdenkingsplechtigheden van het Poolse consulaat op de Poolse militaire begraafplaats in Lommel en in de Poolse Volksrepubliek.⁶³ Het Poolse Olympische Comité organiseerde regelmatig herdenkingsactiviteiten over de deelname van de Eerste Poolse Pantserdivisie aan de bevrijding van België.⁶⁴ De leden gingen in op het aanbod van Polonia om naar Polen te reizen en namen er deel aan herdenkingsplechtigheden in oud-strijderskostuum. Dat droeg bij tot de legitimering van Moczars beleid.⁶⁵ Om die reis mogelijk te maken schrapte Polonia een aantal voordelen die loyale procommunistische Poolse migranten genoten. De klacht van de heer Gałuszka van Quaregnon, een trouwe aanhanger, geeft aan dat Polonia bewust gewezen divisiesoldaten favoriseerde. Gałuszka schreef in 1968 dat hij al 21 jaar lid was van de Poolse Centrale Nationale Raad en er al zo lang van droomde om eens naar de Poolse Volksrepubliek te kunnen reizen. Hem was een gratis plaatsje beloofd op een toeristische trip naar Polen, maar Polonia had die later doorgegeven aan iemand die geen lid was.⁶⁶

De tweede organisatie, het Comité van de Geallieerde Oud-strijdersfederatie in Europa (Komitet Federacji Kombatantów Alianckich w Europie) werd opgericht met de hulp van het Poolse consulaat om het bezoek van generaal Mieczysław Moczar aan Gent in september 1968 voor te bereiden, naar aanleiding van de 24e verjaardag van de bevrijding van de stad.⁶⁷ In werkelijkheid bestond de organisatie enkel op papier; ze telde precies dezelfde acht gewezen divisiesoldaten die lid waren van de Belgisch-Poolse vriendschapsvereniging in Gent. Er werd een ingewikkeld samenwerkingsverband opgezet waarbij de Belgische landszetel in Brussel een postbus bezat, maar geen enkel lid, en slechts de werking van één lokale afdeling in Gent coördineerde.⁶⁸ Het Comité van de Geallieerde Oud-strijdersfederatie werkte een programma voor Moczars bezoek uit. Hij zou bijvoorbeeld ontvangen worden door verschillende lokale besturen van steden die bevrijd waren door de Eerste Poolse Pantserdivisie. Toen andere gewezen divisiesoldaten de affiche over het aankomend bezoek in de Gentse straten zagen hangen, zetten ze een protestactie op. Samen met

andere Poolse migrantenorganisaties schreven ze protestbrieven naar de Belgische eerste minister, de Belgische minister van Binnenlandse en Buitenlandse Zaken en de burgemeesters van alle steden die aan het einde van de Tweede Wereldoorlog door de Eerste Poolse Pantserdivisie bevrijd waren. Ze publiceerden ook opinie-artikels in de Belgische pers en in de Poolse migrantenpers.⁶⁹ Poolse migranten onderstreepten dat de Poolse Volksrepubliek troepen had geleverd voor de invasie van Tsjecho-Slowakije tijdens de Praagse Lente en op die manier had bijgedragen tot de onderdrukking van de Tsjecho-Slowaakse bevolking. Omdat minister Moczar dat beleid ondersteunde, mocht hij volgens de activisten geen visum krijgen. De Belgische regering ging in op dat verzoek. Het succes van de protestactie geeft aan dat de vereniging Polonia ondanks haar samenwerking met sommige gewezen divisiesoldaten, niet in staat was de gevoelens van de meerderheid te neutraliseren. Een jaar later werd Moczar echter uitgenodigd door het Brusselse stadsbestuur en het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken voor de 25e verjaardag van de Bevrijding, en konden Poolse migrantenorganisaties zijn komst niet verhinderen.⁷⁰ Gewezen divisiesoldaten bleken invloed te kunnen uitoefenen op het lokale beleid van de bevrijde steden, maar niet op het nationale niveau. Daar haalde de zachte insteek van de Belgische minister van Buitenlandse Zaken Pierre Harmel (PSC) ten opzichte van het communistische blok, ook bekend als de Harmeldoctrine, de bovenhand.⁷¹

Men kan zich ook afvragen of de leden van het Pools Olympisch Comité en het Comité van de Geallieerde Oud-strijdersfederatie de politieke ideologie die hun organisaties officieel uitdroegen, ook werkelijk zelf aanhingen, of dat ze er gewoon voor kozen om goedkoper en gemakkelijker naar de Poolse Volksrepubliek te kunnen reizen. Toen ik de naturalisatiedossiers van de gewezen divisiesoldaten doornam en hun naturalisatiegegevens vergeleek met hun lidmaatschap van verschillende migrantenorganisaties, kwam ik tot de vaststelling dat het Belgische burgerschap een gevoel van bescherming moet hebben gegeven aan de leden in migrantenorganisaties die contacten onderhielden met het Poolse consulaat.⁷² De Belgische administratie behandelde naturalisatieaanvragen van leden van organisaties die met het Poolse consulaat samenwerkten niet anders dan van de leden van niet-communistische organisaties, maar het is wel duidelijk dat de gewezen divisiesoldaten die actief werden in procommunistische organisaties dat pas deden nadat ze het Belgische burgerschap verkregen hadden. In tegenstelling tot wat het Poolse consulaat liet uitschijnen in haar rapporten voor het Poolse ministerie van Buitenlandse Zaken, werkte het dus voornamelijk samen met Belgische burgers.⁷³

Mobilisatie vanuit België (1957-1970)

Die naturalisatiedossiers ontsloten ook dat gewezen divisiesoldaten in contact waren gekomen met een Belgische organisatie die gewezen verzetsstrijders groepeerde. In 1957 zond het Belgisch Patriottisch Comité van de stad Sint-Niklaas op vraag van het Sint-Niklase stadsbestuur een groepsaanvraag tot naturalisatie in voor twintig gewezen divisiesoldaten.⁷⁴ Die groepsaanvraag had tot gevolg dat de

Op de Poolse militaire begraafplaats van Lommel staat een monument dat de Poolse regering grotendeels financierde en dat met een vrachtwagen naar België werd gebracht. (collectie Erfgoed Lommel)

Belgische administratie haar criteria aanpaste en alle gewezen divisiesoldaten een vrijstelling van de registratiekosten voor de aanvraag gunde omdat ze het Belgische vaderland gediend hadden. Daarvóór kwamen gewezen divisiesoldaten enkel in aanmerking voor die vrijstelling als ze in het Duitse leger hadden gevochten (al dan niet verplicht), vervolgens gedeserteerd waren en actief waren geweest in de Belgische weerstand en daarna de Eerste Poolse Pantserdivisie hadden vervoegd op haar tocht door België.⁷⁵ Een lokale Belgische patriottische organisatie lobbyde dus met succes voor een verbreding van de manier waarop de Belgische staat de Tweede Wereldoorlog herdacht.

Om collectieve nationale identificatie te stimuleren, liet het narratief van oorlogsherinnering van de Belgische natiestaat Belgische inwoners geloven dat de hele natie verzet had geboden tegen het naziregime. Belgische patriottische verenigingen kregen aanvankelijk bijval voor hun verhaal over de oorlog, maar boetten op het einde van de jaren 1950 aan populariteit in. De grootste Vlaamse politieke partij, de Christelijke Volkspartij, uitte toen een narratief van oorlogsherinnering waarin een meer vooraanstaande plaats toegedicht werd aan de repressie. Dat resulteerde in een eerder impliciete vergoelijking van oorlogscollaboratie. Die houding volgde uit de frustratie van de partij over de Koningskwesie en haar wens om de macht te heroveren nadat de verkiezingen van 1957 haar naar de oppositie hadden verwezen.⁷⁶ Een band tussen Vlaams katholicisme en herinnering aan collaboratie werd intenser in de volgende decennia. Bijgevolg genoten Belgische patriottische organisaties vanaf het einde van de jaren 1950 minder bijval en hielden zij zich daarom voornamelijk bezig met het lobbyen voor hun eigen positie. En ook daarom vonden gewezen divisiesoldaten altijd meer steun bij de lokale stadsbesturen dan bij die Belgische

patriottische organisaties, hoewel enkel het Gentse stadsbestuur een stimulans tot formele groepsvorming bood. Organisaties uit de Poolse Volksrepubliek en uit Groot-Brittannië bleken meer invloed uit te oefenen op de gewezen divisiesoldaten als het op formele groepsvorming aankwam.

Mobilisatie vanuit Groot-Brittannië (1956-1970)

In 1964 bezocht generaal Stanisław Maczek België naar aanleiding van de 20e verjaardag van de Bevrijding. Hij stelde aan de bestaande verenigingen van Sint-Niklaas en Gent voor om samen te smelten tot een Belgische zusterorganisatie van de First Polish Armoured Division Association (Związek Kół Pierwszej Dywizji Pancernej), die in het begin van de jaren 1960 was opgericht in Groot-Brittannië. In 1966 zag de Vereniging van de Eerste Poolse Pantserdivisie-cirkel België het levenslicht onder het voorzitterschap van Ryszard Łuczak, een gewezen divisiesoldaat die ook een belangrijke rol had gespeeld in de Poolse Kolonie van Voormalige Militairen en Katholiek Genootschap.⁷⁷ De nieuwe organisatie streefde ernaar om gewezen divisiesoldaten te verzamelen en de bijdrage van de divisie aan de bevrijding van België zichtbaar te maken.⁷⁸ Geïnteresseerde gewezen divisiesoldaten dienden hun curriculum vitae op te sturen naar het Poolse ministerie van Landsverdediging in ballingschap. Enkel met het bewijs van dienst in de divisie op zak kon iemand lid worden. De meeste leden schreven zich in kort na de oprichting van de organisatie. Een tweede golf aan inschrijvingen volgde in 1972, toen de organisatie haar actieradius verbreedde tot Nederland en zich omdoopte tot Cirkel Benelux. Er waren om en bij de 100 leden, van wie er 70 uit België afkomstig waren.⁷⁹ Dat maakte de Cirkel Benelux tot de grootste vereniging van gewezen divisiesoldaten in België. Ze telde ook ongeveer hetzelfde aantal ereleden. Het betrof Belgen die niet in de divisie gevochten hadden, maar de herdenking eraan een warm hart toedroegen. Verschillende van die ereleden speelden een belangrijke rol in de onderhandelingen tussen de Cirkel en de lokale stadsbesturen over de financiering van de organisatie en over de oprichting van herdenkingsmonumenten. Zo besloot een speciaal opgericht consortium van bevrijde steden in 1967 een jaarlijkse subsidie toe te kennen aan de Cirkel.⁸⁰

In de daaropvolgende jaren richtte de Cirkel in samenwerking met de stadsbesturen 54 herdenkingsvoorwerpen op, waaronder standbeelden, straatnamen, pleinen en herdenkingsborden.⁸¹ De herdenkingsvoorwerpen werden in de kijker gezet tijdens de jaarlijkse herdenkingsplechtigheden. De voorzitter van de Cirkel Benelux motiveerde het belang van die herdenkingsplechtigheden als volgt: 'Wij hielden geen kerst- of paasfeesten, omdat wij te veel andere verplichtingen hadden. Van het eerste weekend van september voor twee maanden aan een stuk zit mijn vrouw alleen thuis op zondag. Dat is echt hard werk. Gedurende die periode werken wij bijna alle dagen.'⁸² De voorzitter onderscheidde het werk van zijn Cirkel van dat van de Poolse migrantenorganisaties actief in de mijnregio's, waar de feestdagen samen vieren altijd een belangrijke gebeurtenis was. Zijn Cirkel kwam niet samen om plezier te maken, maar omdat de leden 'verplichtingen' hadden. Door de bij-

drage aan herdenkingsplechtigheden trots 'werk' te noemen en aan te geven dat het een opoffering met zich meebracht, onderlijnde hij de taak die de Cirkel dacht te moeten vervullen.

Besluit

Aanvankelijk hielden de gewezen divisiesoldaten in België zich ver van de politieke discussies die in Londen en Warschau plaatsvonden, omdat ze vreesden bij een eventueel toekomstig conflict onder de wapens geroepen te worden. Daardoor bleven de pogingen tot mobilisatie van de Poolse regering in ballingschap in het Verenigd Koninkrijk en van infiltranten uit de Poolse Volksrepubliek vruchteloos. De gewezen soldaten van de Eerste Poolse Pantserdivisie ontmoetten elkaar informeel in de steden die ze tijdens de oorlog hadden bevrijd of richtten formeel groepen op als ze daarvoor steun kregen van hun lokaal stadsbestuur.

Het was pas na de dooi in 1956 dat transnationale mobilisatie zachtere vormen aannam en in bepaalde gevallen tot contact leidde. Zo wisten vertegenwoordigers van de Poolse autoriteiten samenwerkingsverbanden op te starten met een klein aantal gewezen divisiesoldaten. Zij slaagden er slechts met mate in om hun visie op de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog uit te dragen. Gewezen divisiesoldaten bleken vooral geïnteresseerd uit pragmatisme: ze wilden op een zo eenvoudig mogelijke manier hun familie in Polen bezoeken. De Britse overkoepelende oud-strijdersvereniging van gewezen divisiesoldaten was succesvoller in haar pogingen. Zij wist het grootste aantal verenigde gewezen divisiesoldaten in België ertoe te overhalen om via monumenten de bevrijding door de divisie in het landschap zichtbaar te maken. Zo ontstond een internationaal (Atlantisch) herinneringsparcours aan de divisie en verwierf de Cirkel Benelux een aparte plaats in het Belgische herinneringslandschap aan de Tweede Wereldoorlog. Contacten met Belgische oud-strijders waren daarvoor niet (langer) nodig.

Deze bijdrage liet zien dat de dynamische groepsvorming en -werking van migrantenorganisaties van gewezen divisiesoldaten in België beïnvloed werd door mobilisatie vanuit Groot-Brittannië, de Poolse Volksrepubliek en België. Afhankelijk van de mobilisatiestrategie, de overtuiging van de gewezen divisiesoldaten zelf en de geopolitieke context, waren sommige instanties succesvoller dan anderen en veranderden hun onderlinge machtsrelaties in de loop van de tijd. Een dergelijke vaststelling druist in tegen het merendeel van eerdere onderzoeken, waarin Poolse migrantenorganisaties beschouwd werden als statische entiteiten die enkel politiek geëngageerd en uitsluitend op het thuisland gericht waren. Met de internationale detente in de jaren 1970 deden zich nieuwe fundamentele veranderingen voor in het organisatielandschap van gewezen divisiesoldaten in België, maar dat is stof voor een andere bijdrage.⁸³

Deze bijdrage verscheen eerder als Machteld VENKEN, *Międzynarodowe i lokalne próby aktyzacji byłych żołnierzy Pierwszej Dywizji Pancerniej w Belgii w latach 1947-1970*. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, 17(2011)1, pp. 333-352. De thematiek komt breder en theoretisch dieper uitgewerkt aan bod in: Machteld VENKEN, *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories*, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2011.

- 1 Karim AZZOUZI, Les Marocains dans l'industrie charbonnière belge. In: *Brood & Rozen*, (2004)4, pp. 35-53; Ali BAYAR, Leyla ERTORUN, Fendiye KISACIK, Un aperçu économique de l'immigration turque. In: Anne MORELLI (red.), *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours*, Brussel: Couleur Livres, 2004, pp. 355-373; Wim COUDENYS, *Leven voor de tsaar. Russische bannelingen, samenweersers en collaborateurs in België*, Leuven: Davidsfonds, 2004; Raf CUSTERS, Spaanse mijnwerkers voor en na Marcinelle. In: *Brood & Rozen*, (2006)3, pp. 31-45; Anne FRENNET-DE KEYSER, *La convention belgo-marocaine du 17 février 1964 relative à l'occupation de travailleurs marocains en Belgique*, Brussel: CRISP, 2003; Anne WINTER, 'Vagrancy' as an Adaptive Strategy: The Duchy of Brabant, 1767-1776. In: *International Review of Social History*, 49(2004), pp. 249-278.
- 2 Leen BEYERS, *Iedereen zwart. Het samenleven van nieuwkomers en gevestigden in de mijncité Zwartberg, 1930-1990*; Amsterdam: Aksant, 2007.
- 3 Idesbald GODDEERIS, *De Poolse migratie in België 1945-1950. Politieke mobilisatie en sociale differentiatie*, Amsterdam: Aksant, 2005, pp. 43-50.
- 4 Clelia CARUSO, Participation politique et de la commémoration de la migration dans un espace social transnational. La 'Petite Italie' de Seraing entre 'intégration' et 'diaspora'. In: Judith RAINHORN (red.), *Petites Italies dans l'Europe du Nord-Ouest. Appartenances territoriales et identités collectives à l'ère de la migration italienne de masse (milieu du XIXe siècle-fin du XXe siècle)*, Valenciennes: Presses Universitaires de Valenciennes, 2005, pp. 165-174; Flavia CUMOLI, *Perdus dans le paysage: la prolongation de la culture rurale italienne dans les bassins miniers de Wallonie*. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 37(2007)3-4, pp. 419-444;
- 5 Norah KARROUCHE (red.), *Migrerende herinnering, herinneringen van migratie. Herinneringsculturen en erfgoedpraktijken van migratie in de Lage Landen*, verschijnt in 2013.
- 6 Kathy BURRELL, 2004, Homeland memories and the Polish Community in Leicester. In: Peter D. STACHURA (red.), *The Poles in Britain 1940-2000. From Betrayal to Assimilation*, Londen: Frank Cass, pp. 69-85; Andrzej FRISZKE, *Życie polityczne emigracji*, Warschau: Wydawnictwo Węzi, 1999; James S. PULA, *Polish Americans. An Ethnic Community*, New York: Prentice Hall International, 1995; Romuald TURKOWSKI, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945-1972*, Warschau: Wydawnictwo Sejmowe, 2001; Paweł ZIĘTARA, *Emigracja wobec Października. Postawy polskich środowisk emigracyjnych wobec liberalizacji w PRL w latach 1955-1957*, Warschau: LTD, 2001.
- 7 Marlou SCHROVER & Floris VERMEULEN, Immigrant Organisations. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(2005)5, pp. 823-832, 826.
- 8 Wiesława EDER, *Dzieje Polonii Belgijskiej 1919-80 (w zarysie)*, Warschau: Epoka, 1983; Jerzy KĘPA, *Ocalić od zapomnienia, od zapomnienia, od zapomnienia. Materiały do dziejów Polonii belgijskiej*, Warschau: Stowarzyszenie Wspólnota Polska, 2004; Marek ŻMIGRODZKI, Polonia w krajach Beneluxu. In: Albin KOPRUKOWNIK & Władysław KUCHARSKI (red.), *Polacy w świecie. Polonia jako zjawisko społeczno-polityczne, Cz. 1-3*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej/ Międzyuczelniany Instytut Nauk Politycznych, 1986, pp. 261-276.
- 9 Jose C. MOYA, Immigrants and Associations: A Global and Historical Perspective. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(2005)5, pp. 833-864.
- 10 Voor theoretisch historisch en sociologisch onderzoek naar migrantenorganisaties zie onder meer: Rinus PENNINX & Marlou SCHROVER, *Bastion of bindmiddel? Organisaties van immigranten in historisch perspectief*, Amsterdam: Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, 2001; Floris VERMEULEN, *The Immigrant Organisation Process. The emergence and Persistence of Turkish Immigrant Organisations in Amsterdam and Berlin and Surinamese Organisations in Amsterdam, 1960-2000*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- 11 1. *Dywizja Pancerna w walce*, Brussel: La Colonne, 1947, pp. 137-142 en 215-216; Guido VAN POUCKE, *La première division blindée polonaise en Belgique, septembre 1944*, Brussel: Union des fraternelles de l'Armée secrète/Pygmalion, 1990.
- 12 Idesbald GODDEERIS, *De Poolse migratie [...]*, pp. 43-50.
- 13 Idesbald GODDEERIS, *De Poolse migratie [...]*, p. 68.
- 14 Tadeusz KONDRACKI, *Polskie organizacje kombatanckie w Wielkiej Brytanii w latach 1945-1948*, Warschau: Neriton/Instytut Historii PAN, 2007, p. 474.
- 15 Archief SPK, map Zebranie Zarządu SPK, Walne zebrania i zebrania Zarządu, kwiecień 1953, p. 3.
- 16 Archief Instytut Pamięci Narodowej (IPN), 0236/67 t 1-6 Stowarzyszenie Polskich Kombatantów na Zachodzie, Kryptyk 'Ulik', Teczka 1, p. 198 SPK Bruksela 19/06/1946; Teczka 2, p. 346.
- 17 Archief IPN, 0236/67 t 1-6 Stowarzyszenie Polskich Kombatantów na Zachodzie, Kryptyk 'Ulik', Teczka 4, pp. 34-35 Vespa 27/02/1959 Z działalności SPK w Belgii (Ścisłe tajne); pp. 53-59 Miles 10/09/1959 SPK (Ścisłe tajne).
- 18 Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 1, pp. 303-304 03/10/1948 Virginia SPK w Belgii; Teczka 1, p. 198 SPK Bruksela 19.6.1946; Teczka 2, pp. 63- 69 Walny Zjazd SPK Oddział Belgia 29/05/1949.
- 19 Idesbald GODDEERIS, *De Poolse migratie [...]*, p. 126.
- 20 Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 3, pp. 100-103 13/03/1952 Agent 38 SPK Walne Zebranie Koła Bruksela SPK.
- 21 Machteld VENKEN, *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories*, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2011, pp. 49-51.
- 22 Zbigniew MIECZKOWSKI, *Żołnierze Generała Maczka*, Warschau/Londen: Fundacja Upamiętnienia Pierwszej Polskiej Dywizji Pancerniej Generała Stanisława Maczka/ Foundation for the Commemoration of General Maczek First Polish Armoured Division, 2003, pp. 150-152.
- 23 Interview met Tomasz door Machteld Venken, 08/12/2005. Alle interviews werden door de auteur afgenomen. De gesprekspartners kregen een pseudoniem toegewezen. Alle interviews kunnen geraadpleegd worden in het SOMA in Brussel.
- 24 Interview met Sławomir, 06/12/2005.
- 25 Idesbald GODDEERIS, *De Poolse migratie [...]*, p. 185.
- 26 Interview met Tomasz, 08/12/2005. Zie ook het interview met Sławomir, 06/12/2005.
- 27 Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 3, pp. 92-98; Teczka 3, p. 255 Virginia 19/07/1948 SPK w Belgii.
- 28 Zie bijvoorbeeld het interview met Dominik, 26/12/2005, en het interview met Jacek, 06/12/2005.
- 29 Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 3, pp. 190-191 Agent Karo 27/01/1953 O wpływy w SPK w Belgii. Rozmowy Niwy z W. Grabowskim, M. Dogilewskim oraz z Dehnelem; Teczka 3, p. 195 Simon 25/09/1951 Marski w miejsce Krzyczana w SPK w Belgii. Rozmowa Bliskiej z Dehnelem; Teczka 3, pp. 197-199 Agent Nelli 23/09/1953: Walne Zebranie Kola Bruksela SPK.
- 30 Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 1, pp. 82-89 Notatka: Polskie Siły Zbrojne zagranica, 1947.
- 31 Archive IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 2, p. 182 Walny Zjazd SPK Oddział Belgia 20/06/1950.
- 32 Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 2, p. 69 Walny Zjazd SPK Oddział Belgia 29/05/1949.

- 33 Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 2, pp. 390-392 Ścisłe Tajne Notatka informacyjna SPK.
- 34 Idesbald GODDEERIS, *De Poolse migratie* [...], p. 69.
- 35 Marcin ZAREMBA, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo TRIO/Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2001, p. 214; Joanna WAWRZYŃIAK, *ZBoWiD ipamięć drugiej wojny światowej 1949-1969*, Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2009, pp. 59-60.
- 36 Archiwum Akt Nowych (AAN), sygn. 237/XXII/303 Zespół PZPR Belgia. Związek Bojowników o Wolność i Demokrację – działalność. Korespondencja, rezolucje, odezwy innych organizacji polonijnych 1951-1953, p. 4 Rezolucja Uchwalona na zjeździe Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Dniu 19/04/1953 r.
- 37 Interview met Mariusz, 02/12/2005; Interview met Andrzej, 07/12/2005.
- 38 Interview met Artur, 14/07/2005.
- 39 Machteld VENKEN, Constructie en receptie van het collectieve geheugen bij enkele Poolse gewezen divisiesoldaten in België. De Koude Oorlog in praktijken. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 37(2007)3-4, p. 387.
- 40 Idesbald GODDEERIS, *De Poolse migratie* [...], p. 47.
- 41 Interview met Artur, 20/10/2005.
- 42 Interview met Mariusz, 02/12/2005; Interview met Sławomir, 06/12/2005.
- 43 Interview met Rafał, 06/12/2005.
- 44 Interview met Robert, 13/02/2006.
- 45 Pieter LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 299.
- 46 Zbigniew MIECZKOWSKI, *Żołnierze Generała Maczka* [...], pp. 203-215.
- 47 Marcin ZAREMBA, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm* [...], pp. 238, 290.
- 48 Joanna WAWRZYŃIAK, *ZBoWiD ipamięć* [...], p. 227.
- 49 Idesbald GODDEERIS, *De Poolse migratie* [...], pp. 189-190; Marcin ZAREMBA, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm* [...], p. 241.
- 50 Machteld VENKEN, The Communist 'Polonia' Society and Polish Immigrants in Belgium, 1956-90. In: *Journal of Intercultural Studies. A forum on Social Change & Cultural Diversity*, 7(2007)1, pp. 25-37.
- 51 Jan LENCZAROWICZ, Rola Towarzystwa 'Polonia' w polityce PRL wobec Polonii w krajach zachodnich. In: *Przegląd Polonijny*, 22(1996)1, pp. 43-60, 48, 53-54.
- 52 Sławomir CENCKIEWICZ, *Oczami Bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Krakau: Arcana, 2004, p. 127.
- 53 AAN, Towarzystwo 'Polonia', Korespondencja z Belgią, teczka 389.
- 54 AAN, Towarzystwo 'Polonia', Korespondencja z Belgią, teczka 41, 72, 142, 209, 223, 621.
- 55 Archief Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), Departament IV 6/76 Belgia, Towarzystwo Przyjaźni Belgijsko-Polskiej (1947/55/59-64/66/68), Brief van de Poolse ambassadeur A. Wolski aan het Poolse ministerie van Buitenlandse Zaken op 30/08/1960; De organisatie gaf het volgende blad uit: *Polen van heden*, 1954-1959; Archief MSZ, Afdeling Pers en Informatie (Departament Prasy i Informacji, DPI) 23/25. Belgia. Wydawnictwa. Korespondencja w sprawie publikacji przez Tow. Przyjaźni B-P broszury Gen. F. Skibińskiego o udziale Polaków w wyzwoleniu Belgii 1958.
- 56 F. SKIBIŃSKI, *De deelname van de Polen aan de bevrijding van België – september 1944*, Brussel: Belgisch-Poolse Vereniging, 1958.
- 57 Archief MSZ, DK 70/920 Belgia, Raporty konsularne za rok 1959, Sprawy polonijne, p. 5; Archief MSZ, Departament IV 10/79 Belgia, Cmentarz polski w Lommel 1957/64, Notatka Służbowa (21/03/1959), 3 pp.; Zie ook: Wiesława EDER, *Dzieje Polonii Belgijskiej* [...], pp. 46-56.
- 58 Archief MSZ, Departament IV 6/76 Belgia, Towarzystwo Przyjaźni Belgijsko-Polskiej (1947/55/59-64/66/68); Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 4, pp. 53-59 Miles 10.9.1959 SPK; Teczka 4, pp. 134-136 Wir (Wrzos) 05/12/1961 Raport dot. SPK na terenie Belgii.
- 59 *Tygodnik Polski* 14/40 (676) 18/10/1970; 15/42 (730) 17/10/1971; 16/15 (755) 09/04/1972; 16/50 (790) 10/12/1972; Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 4, pp. 151-156 Wir - Wzros 04/04/1962 Raport dot. Szygowskiego K. (tajne).
- 60 Marcin ZAREMBA, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm* [...], pp. 290-292, 121.
- 61 Joanna WAWRZYŃIAK, *ZBoWiD ipamięć* [...], p. 274.
- 62 Archief IPN, 0236/67 t 1-6, Teczka 2, pp. 326-327, Notatka z przebiegu Walnego Zebrania SPK. Oddział - Belgia w Brukseli w dn. 12 czerwca 1965 r. poufne.
- 63 *Tygodnik Polski* 17/5 (797) 28/01/1973; Interview met Dominik, 26/12/2005; Interview met Damian, 13/02/2006.
- 64 *Tygodnik Polski* 18/21 (918) 25/05/1975.
- 65 Interview met Damian, 13/02/2006.
- 66 AAN, Towarzystwo 'Polonia', Korespondencja z Belgią, teczka 529.
- 67 AAN, Towarzystwo 'Polonia', Korespondencja z Belgią, teczka 492, 483, 587/2, 717; AAN. Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną 'Polonia'. Zespół Informacji i Dokumentacji, Belgia. Organizacje 1989, 18/44, teczka 4.
- 68 *Tygodnik Polski* 12/27 (559) 30/09/1968.
- 69 Archief SPK, Box 1, Komunikat Zarząd Główny SPK 12/08/1968; Archief SPK, Brief van de voorzitter van het Hoofdcmité van de Vrije Polen (Naczelny Komitet Wolnych Polaków) aan de SPK, 21/08/1968; Archief SPK, *La voix internationale de la Résistance*, (1968)125, Le general Moczar sera-t-il l'hôte de la Belgique et de la ville de Gand le 1-er Septembre?; Archief AAN, Archief Towarzystwo 'Polonia', Korespondencja z Belgią, teczki 585, 697; Archief SPK, Dziennik Polski Londyn 30/07/1968 n 181 'Rocznica wyzwolenia Gandawy przez 1 Dywizję Pancerną'; *Tygodnik Polski* 12/27 (559) 06/09/1968.
- 70 Idesbald GODDEERIS, *De verleiding van de legitimiteit. Poolse exilpolitiek in België, 1830-1870 en 1945-1980*, KU Leuven, licentiaatsverhandeling, 2001, p. 500.
- 71 Voor meer informatie zie: Vincent DUJARDIN, *Pierre Harmel*, Brussel: Le Cri, 2004.
- 72 Algemeen Rijksarchief, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Naturalisatiedossiers.
- 73 Archief MSZ, Departament konsularny, zie bijvoorbeeld map 13/73: Raport konsularny za 1969r.
- 74 Algemeen Rijksarchief, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Naturalisatiedossier 25186.
- 75 Algemeen Rijksarchief, Archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Naturalisatiedossiers 24464 en 23495.
- 76 Pieter LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation*, pp. 301-302.
- 77 Jerzy KĘPA, *Ocalić od zapomnienia* [...], pp. 181-183.
- 78 Zie bijvoorbeeld: *Vereniging van de Eerste Poolse Pantserdivisie-cirkel België Bulletin*, (1969)5.
- 79 Archief van de secretaris van de Cirkel Benelux, Ledenmap.
- 80 Archief van de penningmeester van de Cirkel Benelux, Kasboek.
- 81 Zbigniew MIECZKOWSKI, *Pomniki Pierwszej Dywizji Pancerniej. Monuments of the Polish Armoured Division*, Londen: Veritas Foundation, 1989.
- 82 Interview met Artur, 14/07/2005.
- 83 Zie ook de uitgebreide analyse in: Machteld VENKEN, *Straddling the Iron Curtain* [...], pp. 73-83.

‘Alle wegen leiden naar Gent’

Trajecten van mediterrane migranten
naar de Arteveldestad, 1960-1980

Ondanks de aankomst van nieuwe migrantengroepen in de loop van de voorbije twee decennia, is onze maatschappij nog steeds sterk getekend door de naoorlogse migratie van gastarbeiders en hun families uit de landen rond de Middellandse Zee. Het beeld dat we vandaag hebben van het verloop van die gastarbeidersmigratie is echter doordrongen van stereotypen. Een van die stereotypen is de manier waarop die migranten naar ons land zijn gekomen. In het collectieve geheugen staat de naoorlogse migratie van gastarbeiders naar West-Europa bekend als het resultaat van een officieel rekruteringsprogramma, waarbij speciaal daarvoor bevoegde diensten arbeiders in hun land van herkomst anoniem aanwierven en in groep naar hun bestemming brachten. De aankomst van hun families wordt gekaderd in een proces van gezinshereniging, dat na de befaamde migratiestop op gang kwam. In deze bijdrage gaan we na in hoeverre dat beeld overeenstemt met de historische realiteit. Verschillende migratietrajecten komen aan bod en worden beschouwd binnen hun economisch en politiek historische context. We focussen daarbij op één casus, met name de migratietrajecten van mediterrane migranten naar de stad Gent in de periode 1960-1980. De focus op het lokale niveau laat toe een gedetailleerd inzicht te krijgen in het specifieke verloop van de migratietrajecten. De mechanismen die op die manier blootgelegd worden, hebben echter een ruimere geldigheidswaarde.

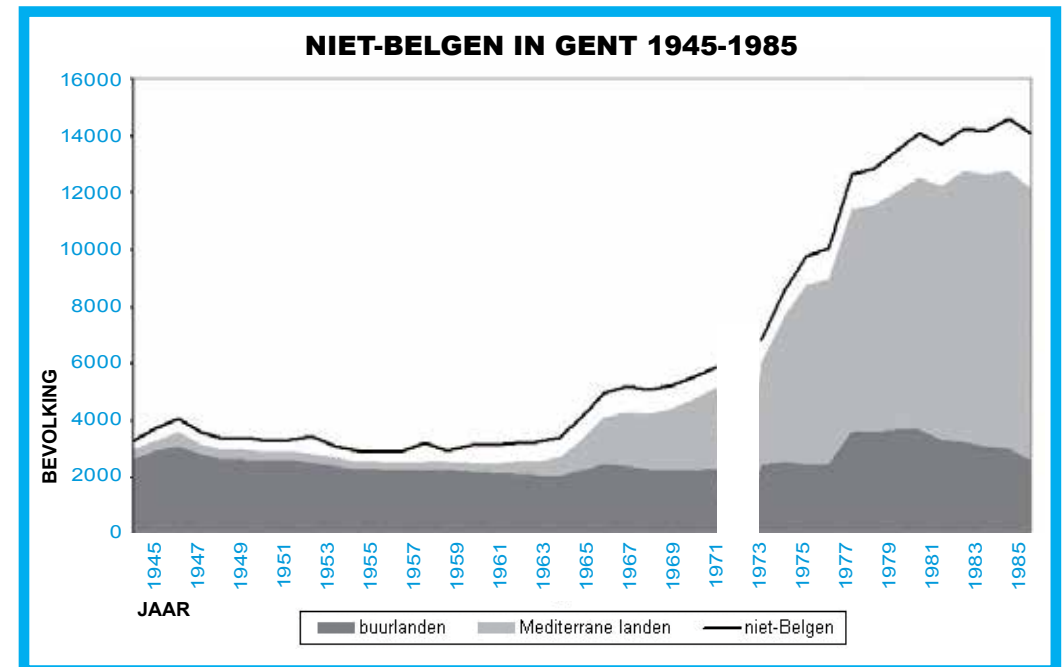
In de loop van het interbellum maakte België een evolutie door van emigratieland naar immigratiebestemming. Steeds meer internationale migranten vonden de weg naar de Belgische steden en industrie. Aan Gent ging die evolutie echter grotendeels

◀ Detail uit een foto van een Turks interieur (zie p. 60).

voorbij. Zelfs na het einde van de Tweede Wereldoorlog telde de stad nog maar 3300 niet-Belgische inwoners, die samen slechts 2 procent van haar totale bevolking uitmaakten. Het aantal en percentage buitenlanders in Gent bleef tot het midden van de jaren 1960 laag, maar kende vanaf toen een snelle en bijna constante groei, van 4140 of 3 procent van de totale bevolking in 1965, over 14.570 of 6 procent in 1984, tot 17.211 of 8 procent in 1999.¹ Vanaf 1985, maar nog meer na 1999 zijn de cijfers niet langer betrouwbaar, doordat vele niet-Belgen vanaf toen ofwel automatisch Belg werden ofwel gebruikmaakten van de sterk versoepelde naturalisatieprocedure om de Belgische nationaliteit te krijgen en zo uit de statistieken verdwenen.² Voor de periode 1960-1980, die in deze bijdrage belicht wordt, laten de cijfers wel toe een relatief accuraat beeld van de aanwezigheid van buitenlanders in de stad te schetsen.

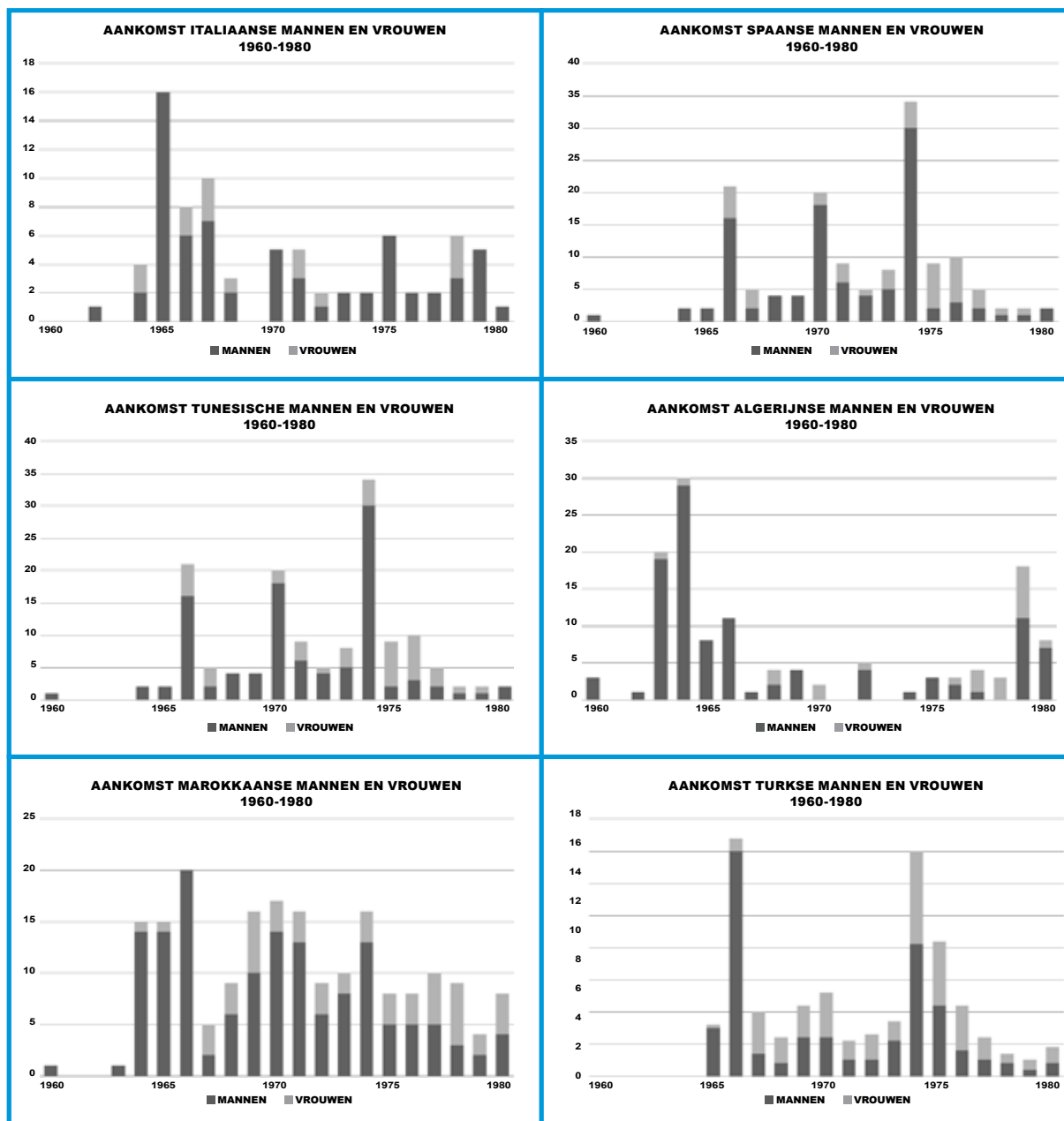
De immigratiebewegingen van de jaren 1960 en 1970 vormen voor de stad Gent het begin van een onomkeerbare evolutie. Van een 'witte' stad veranderde Gent in een 'gekleurde' stad met een omvangrijke migrantenbevolking, die zich permanent vestigde en het uitzicht van de stad en haar bevolking ingrijpend wijzigde. Gedurende lange tijd bestond de buitenlandse bevolking in Gent vooral uit migranten die uit de buurlanden afkomstig waren, en hun niet-genaturaliseerde nakomelingen. In 1945 maakten zij nog 80 procent uit van alle niet-Belgen in Gent. Het was echter niet die immigratie die verantwoordelijk was voor de plotselinge groei van de Gentse buitenlandse bevolking vanaf de jaren 1960. Die was volledig toe te schrijven aan de aankomst van migranten afkomstig uit de landen rond de Middellandse Zee, die al snel de niet-Belgische bevolking van Gent gingen domineren, terwijl Nederlandse, Franse, Duitse, Britse en Luxemburgse immigranten hun aantal uit de directe naoorlogse periode bestendig zagen. Het aandeel van de mediterrane immigranten en hun nakomelingen in de buitenlandse bevolking van Gent groeide aan van een kleine 10 procent tussen 1945 en de vroege jaren 1960, tot meer dan 25 procent in 1965 en 67 procent in 1984. Hun aantal steeg op spectaculaire wijze, van iets meer dan 300 in de directe naoorlogse periode tot 1086 in 1965 en 9725 in 1984. Het effect van die 'nieuwe' migratie op het uitzicht van de stedelijke bevolking werd versterkt door een aanzienlijke stadsvlucht die gelijktijdig plaatsvond, waarbij veel gevestigde Gentenaars de stad verlieten om zich in de voorsteden en op het platteland te vestigen. Tussen 1960 en 1984 nam het aandeel van de mediterrane bevolking in het totale aantal inwoners toe van 0,2 procent tot meer dan 4 procent.³

Vanaf het midden van de jaren 1980 kwamen nieuwe groepen immigranten in Gent aan. Zij gaven de Gentse niet-Belgische bevolking een meer gediversifieerd profiel. De aankomst van een groep Ghanese vluchtelingen legde de basis voor een kleine Ghanese gemeenschap die tot vandaag in de stad aanwezig is.⁴ Vanaf het einde van de jaren 1980 kwamen ook belangrijke aantallen Chinese en Indiase immigranten in Gent wonen. In de jaren 1990 werden zij vergezeld door vluchtelingen uit ex-Joegoslavië en door Oost-Europese en Congolese immigranten, van wie velen in Gent een permanente thuis vonden. Ook de 21e eeuw bracht nieuwe migratiestromen naar Gent op gang. De stad huisvest vandaag meer dan 150 verschillende nationaliteiten, met de Bulgaarse immigranten als grootste groep.⁵

De niet-Belgische bevolking van Gent, 1945-1985. (Stadsarchief Gent De Zwarte Doos, Jaarverslagen stad Gent). Onder mediterrane landen worden die landen verstaan die het gros van de gastarbeidersmigratie leverden: Portugal, Spanje, Italië, (ex-)Joegoslavië, Griekenland, Turkije, Tunesië, Algerije en Marokko. Het Midden-Oosten, Egypte en Libië werden niet meegerekend. Ook vluchtelingen werden niet meegeteld. Over 1972 zijn er geen data. De aangroei in 1977 werd grotendeels veroorzaakt door de fusie van de stad Gent met tien randgemeenten.

Ondanks zijn huidige profilering als 'superdiverse stad' is Gent vandaag nog sterk getekend door de naoorlogse migraties uit de landen rond de Middellandse Zee en dan vooral de Turkse migratie. De Turkse gemeenschap in Gent heeft door haar grote activiteit op ondernemingsvlak, in het verenigingsleven en in de politiek, een heel zichtbare plek in het stadsbeeld veroverd. De migranten die tegelijk met de Turkse nieuwkomers de stad binnenkwamen, zijn niet zo dominant geworden. Dat was aan het begin van de jaren 1960 niet te voorspellen; ook Spanjaarden, Italianen, Algerijnen, Marokkanen en Tunesiërs kwamen toen in belangrijke aantallen naar Gent, vaak om dezelfde redenen en op dezelfde manier, ook al zijn er verschillen tussen de nationale 'groepen'.⁶ Het zijn die migranten die Gent voor het eerst een 'multicultureel' uitzicht gaven. In de volgende paragrafen worden de migratietrajecten van die mediterrane migranten in de periode 1960-1980 naar Gent uitgeplozen. Wie waren die migranten? Waarom kwamen zij naar Gent? En hoe zijn ze daar terechtgekomen? Als inleiding volgt eerst een korte voorgeschiedenis van de – veeleer kleinschalige – migratie naar Gent uit de landen rond de Middellandse Zee vóór 1960.

Steekproef van Italiaanse (n=80), Spaanse (n=87), Tunesische (n=145), Algerijnse (n=129), Marokkaanse (n=197) en Turkse (n=378) mannen en vrouwen, aangekomen in Gent in de periode 1960-1980. Na 1980 zijn de data niet meer betrouwbaar. (Bevolkingsarchief Gent, individuele vreemdelingendossiers)

Mediterrane migratie naar Gent: een korte voorgeschiedenis

Vóór de Tweede Wereldoorlog was Gent al een thuis voor een klein aantal mediterrane immigranten en hun nakomelingen. In 1938 waren 244 Italianen, 149 Spanjaarden, 20 Grieken, 9 Portugezen en 8 Turken in de stedelijke bevolkings- en vreemdelingenregisters ingeschreven. Er was ook een kleine groep Algerijnen; omwille van hun Franse identiteitskaart werden zij echter tot de Franse bevolking gerekend.⁷ Italiaanse migranten waren al sinds lange tijd aanwezig in Gent. Ze werkten er als arbeiders, maar vooral als geschoolde ambachtslieden, leurders of kleine winkeliers, of als zaakvoerders of bedienden in de horeca.⁸ Spanjaarden waren er pas vanaf de late jaren 1930 in belangrijke aantallen. Dat was grotendeels het resultaat van inspanningen van de plaatselijke afdeling van de Belgische Werkliedenpartij en van andere organisaties, om in Gent een thuis te bieden aan meer dan tweehonderd Spaanse kinderen, op de vlucht voor de Spaanse Burgeroorlog. Zij kwamen in 1937 in Gent aan, maar begonnen al vanaf het einde van de burgeroorlog, in april 1939, naar Spanje terug te keren.⁹

Tijdens de oorlogsjaren daalde het aantal mediterrane inwoners in Gent. In 1945 waren nog slechts 215 Italianen, 74 Spanjaarden, 19 Grieken, 16 Portugezen en 1 Turk in de registers ingeschreven; er verbleven ook nog steeds een aantal Algerijnse *musulmans français* in de stad. In de directe naoorlogse periode bleef hun aantal laag, met uitzondering van het jaar 1947, toen heel wat Italiaanse arbeiders tewerkgesteld werden bij de Union Chimique Belge, een bedrijf dat industriële chemicaliën produceerde. Waarom die arbeiders naar Gent kwamen en waarom de meesten onder hen er na korte tijd opnieuw vertrokken, is echter niet duidelijk.¹⁰ Tijdens de 20e eeuw hebben migranten uit het Middellandse Zeegebied klaarblijkelijk altijd de weg gevonden naar Gent, maar het was pas in het kader van wat doorgaans de gastarbeidersmigratie genoemd wordt, dat die migratiebeweging een omvangrijker aanzien kreeg. De aankomst van gastarbeiders in Gent liet echter op zich wachten. Terwijl elders in België de gastarbeidersmigratie al goed op gang gekomen was, daalde het aantal mediterrane immigranten in de stad tijdens de jaren 1950 zelfs. In 1959 stonden er nog maar 188 Italianen, 80 Spanjaarden, 22 Grieken, 8 Portugezen en een kleine groep Franse Algerijnen in de registers ingeschreven.

Mediterrane migratie in het tijdperk van de gastarbeidersmigratie

Pas vanaf het midden van de jaren 1960 nam de internationale en dan vooral de mediterrane migratie naar Gent belangrijke proporties aan. Dat kan ook afgeleid worden uit de grafieken die, op basis van een steekproef uit het archief van de bevolkingsdienst, de aankomst van mediterrane migranten in Gent weergeven. Vooral de immigratie van Italianen, Spanjaarden, Algerijnen, Marokkanen, Tunesiërs en Turken nam al snel een hoge vlucht. Dat die migraties zich inschreven in het fenomeen van de gastarbeidersmigratie naar West-Europa, blijkt overduidelijk uit de verhalen van veel van de nog aanwezige migranten, die het hebben over hun zoektocht naar werk en hun oorspronkelijke plan om na enkele jaren werken en

sparen naar hun geboorteland terug te keren. Zoals de grafieken tonen, was de aankomst van mediterrane immigranten in de stad niet constant, maar waren er pieken, afgewisseld met momenten van heel lage aantallen (geregistreerde) nieuwkomers.¹¹ Over het algemeen onderscheiden we drie momenten van intense migratie naar Gent: het midden van de jaren 1960, de jaren 1969-1971 en de jaren 1974-1975.

1963-1967: de aankomst van de pioniers

Voor alle groepen mediterrane migranten ligt het eerste moment van aankomst in Gent in dezelfde korte tijdspanne, tussen 1963 en 1967. Die eerste jaren waren waarschijnlijk de belangrijkste in de geschiedenis van de mediterrane migratie naar Gent, aangezien toen grote aantallen nieuwkomers arriveerden uit landen waaruit voorheen nog maar weinig of zelfs geen migranten in Gent aanwezig waren. De meeste immigranten in die eerste periode waren mannen, behalve de Spanjaarden, bij wie vrouwen bijna de helft van de nieuwkomers uitmaakten.¹² De overgrote meerderheid van die pioniers werd in Gent ingeschreven als 'onafhankelijke arbeidsmigrant', van wie de verblijfsvergunning in de eerste plaats samenhang met het bezit van een arbeidscontract.¹³ Hun aankomst viel samen met een periode van uitzonderlijke economische groei en een grote vraag naar arbeiders op de Gentse arbeidsmarkt.¹⁴ Dat is geen specifiek Gents fenomeen: in heel West-Europa was het de economische boom en de daaropvolgende vraag naar arbeidskrachten, vooral in die economische sectoren en industrieën waar het werk zwaar, gevaarlijk, ongezond en/of slecht betaald was, die ervoor zorgde dat miljoenen mensen uit het Middellandse Zeegebied naar de meer noordelijk gelegen industriestroken en steden vertrokken.¹⁵

In Gent waren er drie economische sectoren waar de meerderheid van de mediterrane arbeidsmigranten op dat moment aan de slag kon.¹⁶ In de eerste plaats was er de Gentse textielindustrie, die al sinds het begin van de jaren 1950 te kampen had met een tekort aan arbeiders, vooral voor nacht- en ploegwerk. Belgische arbeiders vergeleken de lage lonen en het vuile werk in de textiel met de beroepsmogelijkheden die andere, nieuwe industrieën boden en verlieten de sector massaal.¹⁷ In de periode 1963-1964, een tijd van snelle economische groei, begon dat tekort zwaar door te wegen op de competitiviteit van de Gentse textielindustrie, wat haar ertoe aanzette uit te kijken naar alternatieve rekruteringsmogelijkheden, zoals de aanwerving van buitenlandse arbeiders.¹⁸ Verder was er de bouwsector, sterk gestimuleerd door de ontwikkeling van de Gentse kanaalzone, waar tegen het midden van de jaren 1960 een leger bouwondernemingen bezig was met de constructie van een gigantisch industrieel complex van vooral internationale ondernemingen (zoals SIDMAR en Texaco). De intense bouwactiviteit creëerde een enorme werkgelegenheid, die echter van tijdelijke aard en vaak niet gereguleerd was en waar de lokale arbeiders bijgevolg minder interesse voor hadden.¹⁹ Ten slotte was er een niet onbelangrijke vraag naar buitenlandse arbeidskrachten vanuit de Gentse bourgeoisie en adellijke families, op zoek naar huisbedienden voor hun grote herenhuizen en kasteeltjes in en rond de stad, ter vervanging van het Belgische dienstpersoneel, dat de weg naar de binnen-

Spaanse kinderen in een 1 mei-optocht op de Gentse Korenmarkt in 1938. (Amsab-ISG, Gent)

dienst maar moeilijk meer vond.²⁰ Die drie sectoren, waarin de grote meerderheid van de pioniers hun eerste baan vond, hadden echter een verschillend belang voor immigranten van verschillende nationaliteiten. Waar de Italiaanse immigratie van het midden van de jaren 1960 bijna exclusief gelinkt was aan de bouwwerken rond de kanaalzone, schreef de Spaanse immigratie zich vooral in in de werving van huispersoneel en vonden de 'nieuwe' nationaliteiten (Tunesiërs, Turken en vooral Marokkanen en Algerijnen) hoofdzakelijk werk in de textielsector.²¹ Die verschillen kunnen gedeeltelijk verklaard worden door de verschillende manieren waarop mediterrane migranten in die periode in Gent aankwamen.

'Alle wegen leiden naar Gent'

De rekruteringsactiviteiten van werkgevers, de inbreng van een aantal ronselaars en van in de stad gevestigde 'tussenpersonen', leidden een deel van de migratie uit verschillende herkomstgebieden naar andere economische sectoren. In de Gentse kanaalzone waren enkele bouwondernemingen van buiten Gent actief. Die brachten een groot aantal eigen, vooral geschoolde, arbeiders met zich mee. Op die manier kwamen veel Italiaanse immigranten (timmerlui, lasserders ...) in Gent terecht, met bedrijven uit onder andere Brussel, Luik, Parijs en Milaan.²² Toen in 1968 het grootste deel van de bouwwerken rond het kanaal voltooid waren, verliet de meer-

derheid van die arbeidsmigranten de stad.²³ De concentratie van Spanjaarden in de bediendesector heeft dan weer te maken met de aanwezigheid van een Spaanse tussenpersoon in Gent, op wie veel families een beroep deden om hun dienstpersoneel te rekruteren.²⁴ Josephina Ysern, beter bekend als Madame Billault, een Spaanse zakenvrouw die in de jaren 1930 met haar Franse echtgenoot naar Gent was gekomen, vervulde die centrale functie.²⁵ Door haar toedoen kwamen jonge meisjes en jongens, maar ook gehuwde koppels naar Gent om in de binnendienst aan de slag te gaan. Haar rol in de komst van vele Spaanse arbeidsmigranten naar Gent is deel gaan uitmaken van het collectieve geheugen van de Spanjaarden in de stad. Dat vertelt Maria del Pilar, wier man nog voor Madame Billault gewerkt heeft:

‘Ze was Spaans, Catalaans, ja, Billault, Josephina Billault. Ze was getrouwd met een Fransman. Gedurende vele, vele jaren had ze die winkel, in, hoe zeg je dat, de bevoorradings van boten, drank, voedsel, mijn man werkte daar. [...] Die vrouw [...] gedroeg zich heel goed tegenover de “grote mensen” van hier, vele mensen, met geld, begrijp je? En ze had vele vrienden, goede vrienden, en zo werd ze een tussenpersoon voor het huispersoneel. De Spanjaarden kwamen. Vele, vele Spanjaarden kwamen, en ze plaatste hen allemaal. Allemaal.’²⁶

De concentratie van Algerijnen, Marokkanen en Tunesiërs in de textielindustrie is deels te verklaren door een aantal rekruteringsinspanningen van de Union Cotonnière (later UCO nv), in die tijd een van de grootste textielondernemingen in Gent. Toen de onderneming in 1963 te kampen had met een tekort aan arbeiders, stelde een aantal leden van het directiecomité voor om buitenlandse arbeiders aan te werven. Er werd daarover echter geen overeenstemming bereikt.²⁷ Uiteindelijk vond in het najaar van 1964 een officieuze werving plaats van Algerijnse arbeiders die werkzaam waren in Noord-Frankrijk. Paul Hebbelynck, een van de directieleden, stelde de instroom van die buitenlandse arbeiders aan het directiecomité voor als een spontane migratiebeweging.²⁸ Dat die mensen echter wel degelijk actief gewonnen waren, blijkt uit verschillende getuigenissen van Algerijnen die nu nog in Gent verblijven, zoals Dahmane, die zelf tot de gerekruteerden behoorde:

‘On est venu nous chercher à Gand. C’est l’Union Cotonnière qui avait besoin d’une main d’œuvre. Elle a dirigé quelqu’un, un Egyptien qui était ingénieur dans l’Union Cotonnière ici, qui est venu là-bas, avec un autre Algérien, Bouziane, [...] il venait de temps en temps en France, et il a été où est-ce qu’ils habitaient, tous les immigrés. [...] On était là. Donc il a embauché, il a dit “ceux qui veulent partir, tel jour, tel temps, on embarque tout le monde”. Et le lundi, il y a un bus qui part, et on est venu avec le bus.’²⁹

Die pioniers waren waarschijnlijk de eerste mediterrane arbeidsmigranten die de Gentse textielindustrie rechtstreeks gerekruteerd had. De meesten van hen verlieten

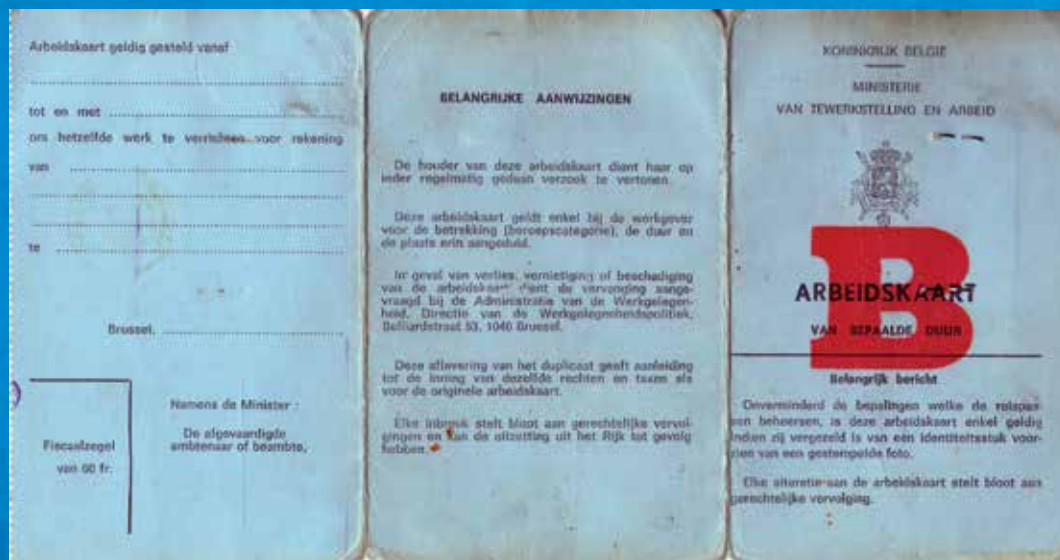
Gent echter al na korte tijd zodat de arbeidstekorten voor de Union Cotonnière nog niet meteen van de baan waren.³⁰ In 1964 rekruteerde de firma een aantal Marokkaanse arbeidsmigranten, onder wie M’Hamed:

‘Tolk: Twee maanden later, dus na die twee maanden in Brussel, is hij gaan werken in Gent, in de UCO. Op zeven oktober 1964.
Interviewer: Hoe bent u bij UCO terechtgekomen?
Tolk: De baas van UCO had personeel te kort. Hij ging mensen zoeken in Brussel. Er waren zeventien mensen samen, Marokkanen, die bij het Bureau van de Arbeid waren ingeschreven. Ze waren werkzoekenden. De baas van UCO kwam naar Brussel en beloofde aan die zeventien mensen dat hij voor een huis zou zorgen voor hen in Gent.’³¹

Ook die rekruteringsactie lijkt eerder informeel te zijn gebeurd, ondanks de betrokkenheid van wat M’Hamed zich herinnert als de Brusselse Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening.³² Het was pas met de aankomst van een aantal Tunesische pioniers in 1966 dat de rekruteringsactie voor de textielindustrie een meer georganiseerd karakter kregen: in dat jaar kwam een officieel geworven contingent Tunesische arbeiders aan in Gent, gerekruteerd door enkele textielbedrijven samen. Ali, die zelf bij de Union Cotonnière ging werken, was een van hen:

‘On est parti de là-bas, en groupe, de la Tunisie. On arrive ici. La première chose, que je vous ai dit, on sait pas parler le néerlandais; la deuxième chose, on était, il y a des patrons qui sont venus, on est venu de Zaventem, parce qu’il y a un directeur Belgo-Tunisien, qui s’occupe de notre groupe, il a fait connaissance là-bas en Tunisie, avec des responsables, il a fait des contrats de travail pour nous, pour les Tunisiens, qui vont venir en Belgique. On arrive ici, c’était à Overpoort, on descend là-bas avec le bus, et il y a des patrons qui nous attendent. Chacun d’entre eux, il a besoin de 4, 5, 6 ouvriers, nous étions à 25 Tunisiens, et on nous a partagés, ici à Gand, à Sleidinge, à Laarne, à Wetteren, et quelques-uns qui n’ont pas trouvé de patrons, ils sont amenés à Bruxelles pour travailler sur les rails du tram.’³³

In tegenstelling tot de andere nationaliteiten lijkt er voor de Turkse migratie – die in die beginperiode de mediterrane migratie naar Gent nog niet domineerde, maar dat in de daaropvolgende jaren wel ging doen – geen sprake te zijn van een dergelijk verband tussen de rekruteringsinspanningen van werkgevers en de komst van de eerste immigranten naar de stad Gent. Het lijkt erop dat de Turkse pioniers, net als een aantal pioniers van andere nationaliteiten, op eigen houtje naar Gent zijn gekomen. In de meeste gevallen hadden ze dan al een heel migratieverhaal achter de rug. Sommigen waren in België of in een van de buurlanden aangekomen als deel van een contingent buitenlandse arbeiders, net als de Tunesiërs die voor de Gentse textiel gerekruteerd waren.³⁴ Anderen waren naar Europa gekomen als deel

Arbeidskaart van een Marokkaanse migrant uit 1973. (collectie Nakhla)

van een groep 'toeristen' onder leiding van een 'gids' die ze betaald hadden om hen te helpen met hun migratie en met een baan te vinden.³⁵ De meesten lijken echter naar het Westen gekomen te zijn als 'kettingmigrant', om familieleden, vrienden en oude kennissen te vervoegen.³⁶ In Lille, Brussel, Zolder ... kwamen ze terecht in een netwerk van oude bekenden, maar ook anderen, 'nieuwelingen', vooral land- en streekgenoten, die hen hielpen met hun meest dringende noden: een woonplaats en werk vinden.³⁷ Het was via die netwerken dat de toekomstige pioniers de mogelijkheden voor buitenlandse arbeiders op de Gentse arbeidsmarkt te weten kwamen. Zo hoorde Faruk, een Turkse arbeidsmigrant die pas 17 was toen hij in 1965 in Brussel aankwam, over Gent van zijn nieuwe huisgenoten:

'Toen ik in Brussel aankwam was mijn geld bijna op. Ik woonde samen met zes of zeven anderen. Ze vertelden me dat ik gemakkelijk werk kon vinden, omdat ik jong was en dat men in de textielfabrieken jongeren zocht. Ze wisten op een of andere manier dat er in Gent werk was. Na een week hebben ze me naar Gent gebracht. Twee dagen daarna zijn we naar de textielfabriek UCO gegaan. Ze zeiden daar dat ik kon beginnen. De personeelschef heeft alle papieren in orde gemaakt. Twee weken later moest ik een medische keuring ondergaan en een week daarna kon ik beginnen.'³⁸

Het was ook via die netwerken dat arbeidsmigranten in contact kwamen met informele tussenpersonen, vaak 'tolken' genoemd omdat ze behalve de taal van de

nieuwkomers ook een of meerdere talen van de ontvangende samenleving spraken. Die tolken vonden werk voor nieuwkomers, tegen betaling. Ze waren niet verbonden aan een bepaald bedrijf of een bepaalde stad, maar bewogen zich eerder vrij over een ruimer gebied om hun 'klanten' aan een baan te helpen. Cemil, een Turkse migrant uit Posof die eerst naar Zolder was gegaan omdat hij daar familie had, werd door een dergelijke tolk naar Gent gebracht:

'In Gent had ik geen familie, ik kende er zelfs niemand. Hoe ik er dan toe kwam om naar Gent te gaan? Dat was door die man die werk voor ons geregeld had. Hij bracht ons naar hier. Wij hadden hem ook geld gegeven – niemand deed toen iets zonder geld! [...] Hij vond werk voor ons en hij zei tegen de baas dat wij geld nodig hadden, "laat hen hier maar een beetje werken"'.³⁹

Het begin van de ketting- en de volgmigratie

Zelfs al in de vroege jaren van de gastarbeidersmigratie naar Gent kwam een systeem van kettingmigratie op gang: mensen kwamen naar Gent om er hun familieleden, dorpsgenoten en vrienden te vervoegen. Eerst was een belangrijk deel van die kettingmigratie afkomstig uit andere plaatsen in Europa of België – veel Algerijnen bijvoorbeeld kwamen naar Gent via Noord-Frankrijk en vele Turken hadden daarvoor in Schaarbeek verbleven –, maar al snel begonnen meer en meer kettingmigranten rechtstreeks van hun thuisland naar Gent te komen. Pioniers schreven in hun brieven over de mogelijkheden in Gent en zetten anderen ertoe

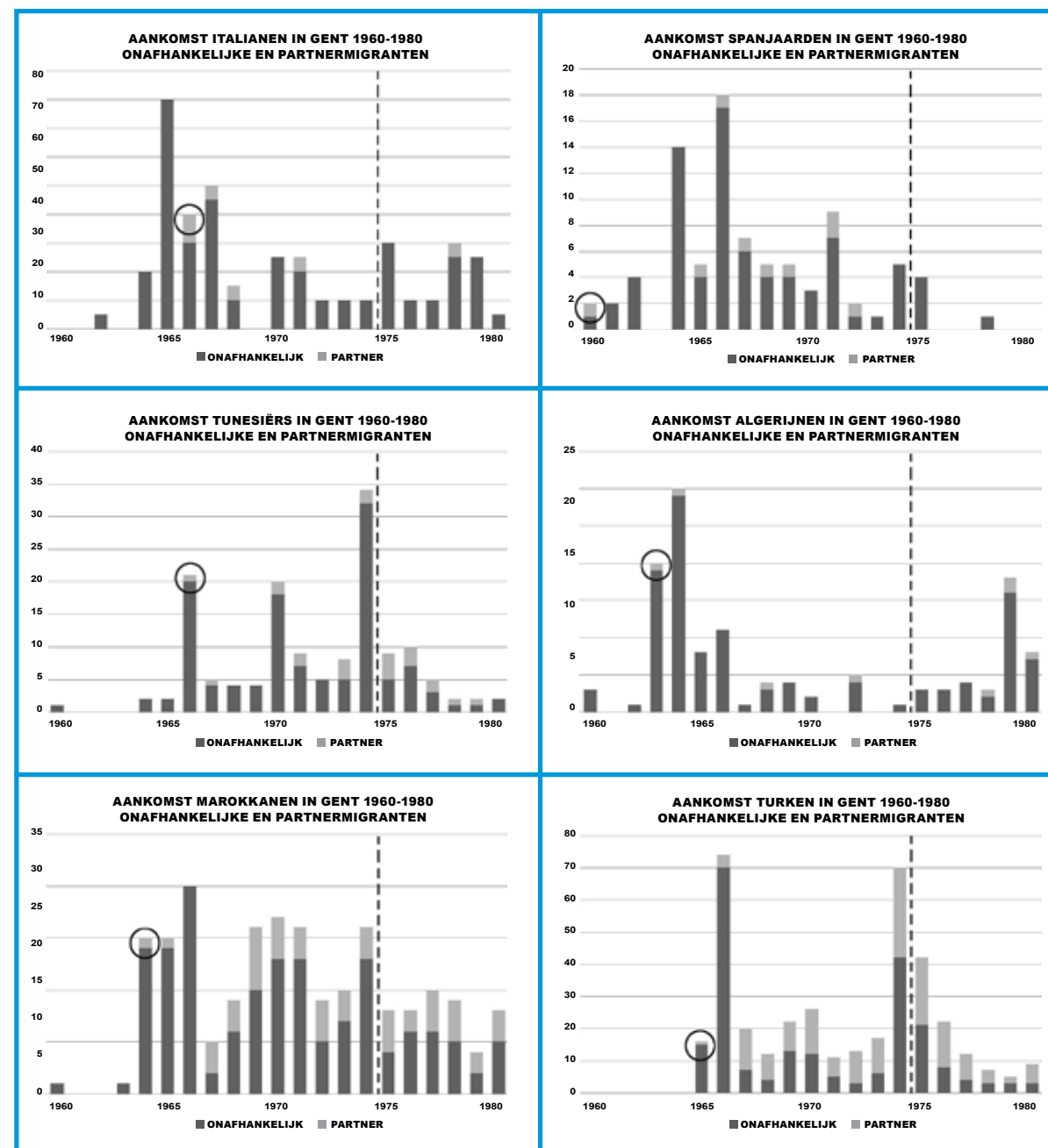
aan hun voorbeeld te volgen. Dat vertelt Celal, een Turkse arbeidsmigrant uit de streek rond Emirdağ, die in 1965 in Gent aankwam:

'In Turkije was ik landbouwer. Ik kweekte graan, ik had wijngaarden, enzovoort. Maar toen hoorde ik van een vriend in ons dorp dat België arbeiders zocht. Die man was van alles op de hoogte, Ahmet Öztürk heette hij. Hij werkte eerst in Malatya bij een textielfabriek en van daaruit was hij naar België getrokken als toerist. Vandaar schreef hij ons een brief en hij nodigde ook mij uit om te komen.'⁴⁰

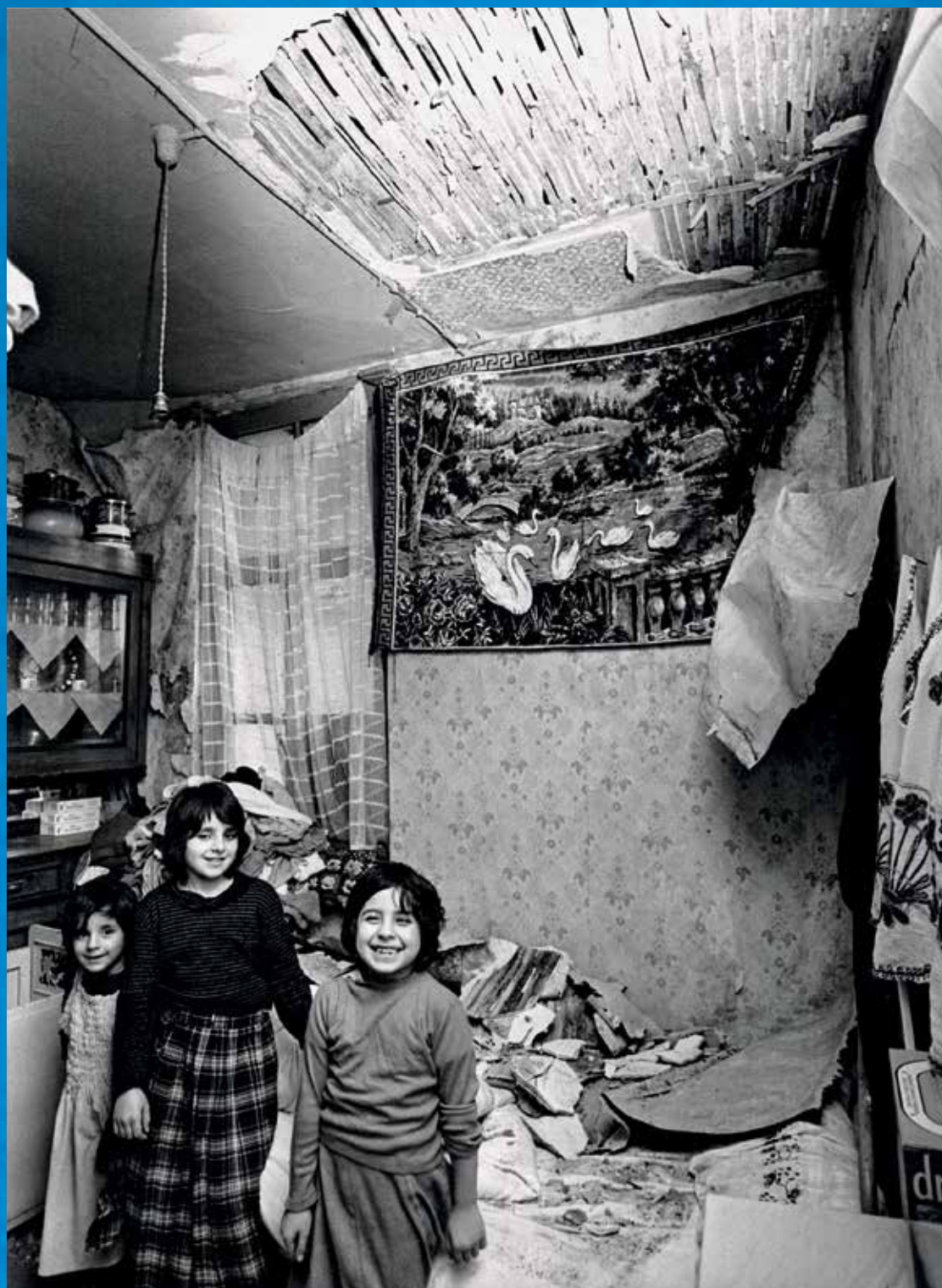
In die jaren van economische groei moedigden de werkgevers van de al aanwezige migranten dergelijke uitnodigingen actief aan. Ze waren voortdurend op zoek naar manieren om hun arbeidsreserves aan te vullen.⁴¹ Er bestonden zelfs premiesystemen: in de fabrieken van de Union Cotonnière en Akzo-Fabelta kregen arbeiders en zeker ook migranten een fikse som geld voor elke nieuwe arbeider die ze voor het bedrijf rekruteerden.⁴²

Er kwam ook al heel snel een gezinsherenigende migratie van echtgenoten (meestal vrouwen) en kinderen op gang, tijdens die eerste periode echter nog in kleine aantallen. In de grafieken die betrekking hebben op een steekproef uit de archieven van de bevolkingsdienst, wordt de aankomst van de eerste partnermigranten met een cirkel aangeduid. Die heel vroege partnermigranten zijn voor een deel waarschijnlijk migranten die elders in België of in Europa hun partner al vervoege hadden en dan samen in Gent aankwamen. De echte instroom van partnermigranten in Gent kwam pas op gang toen de eerste immigratiepiek al afgezwakt was, ongeveer vanaf 1967. Toch is het belangrijk erop te wijzen dat het tijdsverschil tussen de aankomst van de eerste onafhankelijke arbeidsmigranten en die van hun echtgenoten in Gent blijkbaar niet zo groot was, in tegenstelling tot wat in andere studies over de mediterrane migratie naar West-Europa in die periode vaak geconstateerd wordt.⁴³ Bovendien tonen de cijfers duidelijk aan dat het idee dat een gezinsherenigende migratie pas echt op gang kwam na de migratiestop van 1974 (op de grafieken aangeduid in stippellijn) voor Gent zeker niet opgaat.

Ten slotte moet opgemerkt worden dat de partnermigratie naar Gent grotendeels bestond uit partners – meestal echtgenotes – van Marokkaanse en Turkse nationaliteit. Voor de Tunesische, Spaanse, Italiaanse en Algerijnse migratie naar Gent was partnermigratie veel minder belangrijk.⁴⁴ Dat ligt vooral aan het verschil in de mogelijkheden voor partnermigratie tussen de diverse nationaliteiten, en aan hun verschillende migratietrajecten. De meerderheid van de Turkse en een belangrijk aantal Marokkaanse onafhankelijke migranten waren al gehuwd met een partner uit het land van herkomst voor ze in Gent arriveerden. Bij de Italiaanse, Tunesische en Algerijnse migranten was dat slechts voor een minderheid het geval.⁴⁵ Bovendien huwde ongeveer een derde van de Turkse en een kwart van de Marokkaanse onafhankelijke migranten die bij aankomst ongehuwd waren, tijdens hun verblijf in Gent met een partner uit het land van herkomst, terwijl dat maar het geval was

Italiaanse (n=80), Spaanse (n=87), Tunesische (n=145), Algerijnse (n=129), Marokkaanse (n=197) en Turkse (n=378) immigranten aangekomen in Gent in de periode 1960-1980, verdeeld in onafhankelijke en partnermigranten. De eerste aankomst van partnermigranten wordt aangeduid met een cirkel, de migratiestop van 1974 met een stippellijn.

voor ongeveer een tiende van de Tunesische en een nog kleiner deel van de Algerijnse en Italiaanse migranten. Die laatsten kozen veel vaker voor een Belgische partner: de helft van alle huwelijken met een Italiaanse en meer dan de helft van die met een Tunesische of Algerijnse onafhankelijke migrant, waren gemengde huwelijken.⁴⁶ Spaanse onafhankelijke migranten waren echter voor het merendeel met Spanjaarden gehuwd en veel van die koppels woonden ook samen in Gent. De Spaanse 'partners' kwamen wel meestal als arbeidsmigrant naar Gent, eerder dan als partnermigrant.⁴⁷ Andere elementen, zoals de algemeen grotere terugkeerratio voor Italiaanse en Spaanse migranten in West-Europa en het onbedoelde effect van het restrictiever wordende immigratiebeleid vanaf 1967 en meer nog vanaf 1974, hebben waarschijnlijk ook in Gent meegespeeld in de ongelijke verdeling van partnermigratie over de verschillende nationaliteiten, maar lijken voor de periode die hier behandeld wordt (1960-1980) toch minder belangrijk geweest te zijn.⁴⁸

1967-1973: economische neergang en economisch herstel

De laatste maanden van 1966 kenden een neergang van de economische groei. Die leidde onder meer tot een rekruteringsstop in de bedrijven die vanaf begin 1967 deel uitmaakten van het nieuw opgerichte textielconcern UCO nv. Een groot deel van de arbeiders daar werd gedwongen tot gedeeltelijke werkloosheid en verschillenden onder hen die pas kort daarvoor aangeworven waren, onder wie veel buitenlanders, werden ontslagen.⁴⁹ Op het nationale vlak werden enkele maatregelen genomen om de verdere instroom van buitenlandse arbeiders in het land te verhinderen. Zo werd onder meer voorzien in een strikte toepassing van artikel 1 en 2 van het Koninklijk Besluit van 31 maart 1936, dat de toegang van buitenlandse werknemers tot het grondgebied onderwierp aan een dubbele, voorafgaande toelating, aan te vragen vóór de migratie door zowel de kandidaat-migrant als zijn of haar toekomstige werkgever.⁵⁰ Tijdens de jaren van economische groei had de Belgische overheid de bepalingen van dat Koninklijk Besluit grotendeels genegeerd ten voordele van de werkgevers, die dringend nieuwe arbeidskrachten nodig hadden. Tussen 1962 en 1966 regulariseerden de bevoegde overheden bijna automatisch de verblijfsstatus van immigranten die het land binnengekomen waren met een eenvoudig toeristenvisum en erin geslaagd waren werk te vinden.⁵¹ Aan die praktijk kwam in 1967 een einde.

De plotse daling van de werkgelegenheid in combinatie met het verscherpte migratiebeleid had een onmiddellijk effect op de aankomst (of op zijn minst de officiële registratie) van nieuwe mediterrane migranten in Gent.⁵² In 1967 was er een scherpe daling van het aantal nieuwkomers dat een verblijfsvergunning aanvraag. Zij die nog een aanvraag indienden, waren meestal werkzaam in de huisbediendensector, of werkten voor een van de grote bouwondernemingen in de kanaalzone, twee sectoren die niet direct beïnvloed waren door de economische stagnatie.⁵³ Anderen waren naar Gent gekomen als afhankelijke migranten, van

◀ Turkse meisjes in hun huis in Gent. Foto © ROL (Amsab-ISG, Gent)

Werkloze migranten aan een stempellokaal in Gent in 1978. Foto © Lieve Colruyt

wie het verblijfsrecht gebaseerd was op het verblijfsrecht van hun echtgenoot of ouder.⁵⁴ Eén jaar later groeide de economie echter opnieuw en vanaf 1969 daalden de werkloosheidscijfers in Gent alweer, een trend die zich voortzette in 1970 en 1971.⁵⁵ Toch kon die opwaartse cyclus niet verhinderen dat een aantal Gentse firma's, waaronder verschillende grotere en kleinere textielbedrijven, de boeken moesten sluiten. Ook braken er regelmatig spontane stakingen uit in alle economische sectoren, vooral in de bouw-, textiel- en metaalsector.⁵⁶ In die woelige jaren kwam een heel aantal nieuwe mediterrane arbeidsmigranten en hun families in Gent aan. Mannen maakten nog altijd het merendeel van de nieuwkomers uit, maar vrouwen waren toen veel talrijker dan in het midden van de jaren 1960. Meer dan de helft van de Turkse nieuwkomers in die jaren was vrouw.⁵⁷ De Turken waren de meest talrijke groep geworden, met 1138 mannen, vrouwen en kinderen ingeschreven in de bevolkings- en vreemdelingenregisters van de stad. Daarnaast waren er 280 Italianen, 350 Spanjaarden, 226 Algerijnen, 329 Marokkanen en 116 Tunesiërs. Onder de volwassen immigranten kwam de meerderheid nog steeds aan als onafhankelijke arbeidsmigrant, maar partnarmigranten vormden wel een belangrijker deel van de nieuwe instroom.⁵⁸

Het toenemende belang van ketting- en volgmigratie

Rekruteringen van groepen buitenlandse arbeiders voor en door bedrijven kwamen in het begin van de jaren 1970 bijna niet meer voor. Tussenpersonen zoals Madame Billault en de vele 'tolken' uit de jaren 1960 waren minder belangrijk geworden om nieuwe immigratiestromen naar Gent te initiëren, hoewel er in 1970 toch nog zeker twee contingenten Tunesische arbeiders naar Gent gehaald werden, één door UCO nv en één door Fabelta.⁵⁹ Het overgrote deel van de nieuwkomers kwam toen naar Gent als deel van een migratienetwerk, dat de dorpen en steden in de landen van herkomst, maar ook elders in België en West-Europa, met de stad Gent verbond. Het belang van het fenomeen van kettingmigratie, waarbij de ene migrant de andere volgt, wordt in het migratieonderzoek al lang erkend. Toch blijft de naoorlogse migratie van gastarbeiders naar West-Europa in het collectieve geheugen geboekstaafd als het resultaat van een officieel rekruteringsprogramma, waarbij speciaal daarvoor bevoegde diensten arbeiders in hun land van herkomst anoniem wierven en in groep naar hun bestemming brachten. Dat beeld stemt overeen met wat de 'sturende' en 'ontvangende' landen vooropstelden in hun bilaterale verdragen, die de arbeidsmigratie van de naoorlogse periode omkaderden.⁶⁰ Hoewel een belangrijk deel van de mediterrane arbeidsmigranten naar het Westen gekomen is via de officiële rekruteringsprogramma's, zijn migratiehistorici het recent echter eens geworden dat een op zijn minst even belangrijk of zelf belangrijker deel op eigen houtje in West-Europa geraakt is.⁶¹ Hoewel de verhouding 'gerekruteerden' versus 'toeristen' moeilijk precies te becijferen valt, staat vast dat in het geval van de mediterrane migratie naar Gent de anonieme rekrutering van migranten in hun land van herkomst slechts een klein deel van de totale migratiebeweging heeft uitgemaakt. Enkel de contingenten Tunesiërs die in 1966, 1970 en een laatste keer in 1974 in Gent aankwamen, zijn op die manier in de stad verzeild geraakt. Anderen waren elders gerekruteerd en zijn pas later naar Gent gekomen, of hadden via een tussenpersoon of tolk de weg naar Gent gevonden. Maar het merendeel van de Gentse nieuwkomers arriveerde in de stad in navolging van familieleden, vroegere burens, dorpsgenoten en vrienden, al kon ook bij hen de werkgever een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld door kettingmigranten via het systeem van nominatieve rekrutering (rekrutering op naam, in tegenstelling tot anonieme rekrutering) naar België te halen. De enige Gentse werkgever die dat systeem regelmatig lijkt te hebben toegepast was UCO nv.⁶² Een van de mensen die op die manier door UCO gerekruteerd werd, is Mohamed, een ervaren textielarbeider uit Marokko die in 1973 in Gent aankwam:

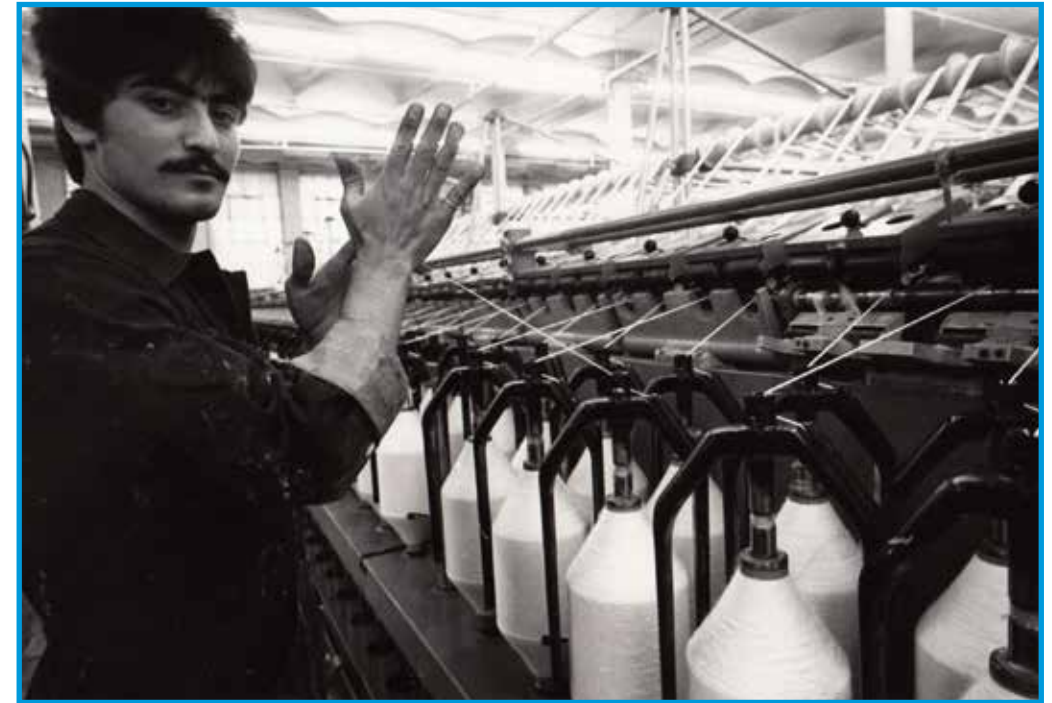
'Zoon/tolk: Want ja, ze hebben hem alles opgestuurd, ze hebben hem zijn contract opgestuurd, ze hebben hem een vliegticket opgestuurd, zijn adres, de huissleutels, alles, ze hebben hem alles opgestuurd. [...] En ze zijn hier geland in Zaventem, en ze zijn hem komen halen vanuit UCO.'⁶³

De UCO-fabriek aan de Opgeëistenlaan, 1975. (Amsab-ISG, Gent, archief WIARUG)

Het rekruteringsbeleid dat de werkgevers in tijden van arbeidstekorten in gang zetten, in combinatie met het opendeurbeleid van vele ontvangstlanden, stimuleerden kandidaat-migranten om gebruik te maken van sociale netwerken – eerder dan van de officiële rekruteringsprogramma's – om hun migratieproject te realiseren. Die gang van zaken werd al snel een gewoonte, met als gevolg dat ook in jaren van economische stagnatie, stijgende werkloosheid en een restrictiever immigratiebeleid, zoals de periode na 1967, nieuwe arbeidsmigranten in West-Europa bleven aankomen. Zij hadden vaak geen werkzekerheid, maar hoopten te kunnen rekenen op al gevestigde netwerken om hen te huisvesten, te eten te geven en te helpen met een baan te vinden.⁶⁴ In Gent was dat zeker het geval voor de Turkse arbeidsmigranten uit de streek rond Emirdağ (provincie Afyon, Centraal-Anatolië), van wie bijna allen in die periode beschikten over een breed netwerk waarop ze konden rekenen bij hun aankomst in de stad. Süleyman Aliç, die al in 1966 in Gent aankwam, maakt dat duidelijk in zijn verhaal:

'Mijn broer was wel in Nederland, maar hier had ik vrienden, ook mensen van ons dorp en van een ander dorp in de buurt. Ik ben bij Kara Mehmet van jullie [van de interviewster] gebleven. Zij waren familie van mijn broer. Zij woonden daar ergens tussen het Rabot en het station, in een pension,

Turkse arbeider in de UCO-fabriek aan de Rooigemlaan in Gent circa 1979.
Foto © Lieve Colruyt

een groot gebouw. [...] Er waren ook nog andere familieleden van Kara Mehmet – twee van hen zijn nu al dood, Gündüz en grote Mustafa. Na dat pension ben ik bij een vriend uit mijn legerdienst gaan wonen. Wat de vrienden die met mij meegereisd waren betreft, kende iedereen wel ergens iemand bij wie ze gingen wonen. Wij waren met acht en wij zijn allemaal naar Gent gekomen, iedereen bij zijn eigen vrienden en kennissen. Wij wisten dat ze hier waren omdat wij in Turkije hun adressen gekregen hadden van hun familieleden. Overal werden wij goed onthaald.'⁶⁵

Het zijn precies de migranten uit de streek rond Emirdağ die in de loop van de jaren door een intensief gebruik van hun migratienetwerken, de meest dynamische kettingmigratie naar Gent op gang gebracht hebben. Meer dan de helft van de Turkse onafhankelijke migranten die tussen 1960 en 1980 in de stad aankwamen, was geboren in of rond het stadje Emirdağ.⁶⁶ Uit geen enkel ander dorp, stad of zelfs regio rond de Middellandse Zee is een dergelijk groot aantal migranten naar Gent gekomen. Waarom dat precies zo is, is niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk werd in Emirdağ een grote migratiereserve aangeboord, net op het moment dat de eerste pioniers in Gent aankwamen en het er goed bevonden.⁶⁷

1974-1980: de migratiestop

Na een korte periode van vertraagde groei in 1971, kende de economie tot de zomer van 1974 een nieuwe opwaartse cyclus. Die groei slaagde er echter niet in het steeds grotere aantal overtollige arbeidskrachten op de plaatselijke arbeidsmarkt te absorberen. De meeste bedrijven hadden een intense rationalisering van hun productieproces doorgevoerd, waardoor hun economische groei geen uitbreiding van het personeel vereiste. Toen in de eerste helft van 1974 de werkloosheid lichtjes daalde, was dat maar een tijdelijke situatie. Al snel volgde er een plotse neergang van de economie, die de werkloosheidscijfers in de Gentse agglomeratie in één jaar deed verdubbelen, van 6613 in 1974 tot 12.103 in 1975.⁶⁸ Daarna ging het van kwaad naar erger. Met uitstel van een paar maanden gaf de oliecrisis van 1973 de aanzet tot de ergste economische crisis na de Tweede Wereldoorlog, niet alleen in België, maar in heel West-Europa. Die crisis bracht veel West-Europese regeringen ertoe de aankomst van nieuwe arbeidsmigranten in hun land een halt toe te roepen.⁶⁹ België kondigde een dergelijke migratiestop af op 1 augustus 1974. Toch kwam er in Gent net op dat moment een nieuwe groep mediterrane immigranten aan, van wie de meerderheid nog steeds als 'onafhankelijke arbeidsmigrant' geregistreerd werd.⁷⁰ Eerder dan door tekorten op de arbeidsmarkt moet de 'aankomst' van die arbeiders, of beter gezegd: hun verschijning in de bevolkingsstatistiek, waarschijnlijk gezien worden als een gevolg van de regularisatiecampagne die de migratiestop vergezelde.⁷¹ Zoals zo veel andere Europese regeringen bood de Belgische overheid de migranten die het land binnengekomen waren vóór de migratiestop, maar er nog niet in geslaagd waren hun verblijf te regulariseren, de kans om dat alsnog in orde te brengen. Die eerste regularisatiecampagne zorgde ervoor dat ongeveer 10.000 immigranten geregulariseerd werden.⁷² In Gent dienden 625 mensen een dossier in. Hoeveel van hen ook werkelijk geregulariseerd werden, is niet duidelijk, maar het is waarschijnlijk dat zij een belangrijke impact hadden op het hoge aantal 'nieuwkomers' in 1974 en 1975. Het gerucht doet de ronde dat heel wat onder hen daarvóór niet in Gent verbleven, maar uit Frankrijk en Nederland kwamen en aangetrokken werden door de mogelijkheid hun verblijfsstatuut in orde te brengen.⁷³

Na de migratiestop konden immigranten van buiten de Europese Economische Gemeenschap praktisch enkel nog naar België komen als studenten, politieke vluchtelingen of als echtgenoten of minderjarige kinderen van immigranten die al op legale wijze in het land verbleven. Turkse, Marokkaanse, Algerijnse en Tunesische immigranten kwamen nu naar Gent als wetenschappelijk onderzoekers, studenten, stagiairs (zoals heel wat Algerijnen uit de stad Laghouat, die in 1979 en 1980 een stage kwamen doen in een van de UCO-fabrieken), als echtgenoten en kinderen in het kader van een gezinsherenigende of -vormende migratie, en ook als

◀ Uit het fotoalbum van Zohra Boucharafat, projectbegeleidster van Nakhla, die in de jaren 1970 naar Gent immigreerde. Met 'mémétje' aan zee en met broer in de auto aan de Watersportbaan. (privécollectie Zohra Boucharafat)

(schijn?)zelfstandige cabaretartiesten, op wier aankomst de migratiestop blijkbaar heel weinig impact had.⁷⁴ Enkel Italiaanse immigranten bleven, als burgers van de Europese Economische Gemeenschap, in Gent aankomen als arbeidsmigranten, de meesten onder hen aangetrokken door werk in de bouwsector en de horeca.⁷⁵ De Spaanse migratie naar Gent kwam, net als elders in Europa, tijdens die periode bijna tot stilstand.⁷⁶

Conclusie

In deze analyse van de migratiebewegingen naar Gent in de periode 1960-1980 kwamen verschillende belangrijke factoren in het verloop van de migratie aan bod: de economische ontwikkelingen in de stad en de bijbehorende ontwikkelingen op de stedelijke arbeidsmarkt, de beslissingen van bedrijfsleiders en private werkgevers, de activiteiten van 'tolken' en de historisch toevallige aanwezigheid van een aantal individuen in Gent die banden hadden met een emigratieland, zoals de Spaanse Madame Billault. Verder werd gewezen op het grote belang van ketting- en gezinsherenigende migratie in de progressieve samenstelling van de Gentse migrantenbevolking. Ten slotte werd ook de link gelegd naar factoren op het nationale niveau, zoals wetten en administratieve regelgevingen, die door hun regulerende werking ook een invloed hadden op de samenstelling en het verloop van de migrantenbevolking in de stad.

De keuze voor de focus op het lokale vlak was niet louter een praktische keuze, en ook niet meteen een die voor de hand lag. Vaak wordt migratie bestudeerd vanuit een nationaal perspectief. De focus ligt dan op migratie van het ene naar het andere land, over nationale grenzen heen, en op het wedervaren van een nationaal gedefinieerde 'gemeenschap' binnen de grenzen van een bepaalde nationale staat, bijvoorbeeld de 'Marokkaanse gemeenschap' in België. Vanuit een kritiek op dat 'methodologisch nationalisme' probeert men vandaag in het migratieonderzoek meer aandacht te besteden aan datgene wat de natiestaat overstijgt, het zogenaamde 'transnationalisme'.⁷⁷ Dikwijls wordt daarbij vergeten dat ook een omgekeerde beweging, naar het lokale niveau toe, een manier kan zijn om de vaak ontorechte focus op het nationale niveau in vraag te stellen en bij te sturen. Een analyse van de migratiebewegingen naar één bepaalde stad draagt immers niet enkel bij tot een beter begrip van het veranderende uitzicht van die stad en haar bevolking, maar ook tot een dieper inzicht in het hoe en waarom migranten op een bepaalde plek terecht komen. Zo worden de precieze impact van individuele en bedrijfsgebonden beslissingen, van kleine wijzigingen in het economisch bestel, van kettingmigratie en, niet in het minst, van het toeval enkel duidelijk wanneer vanuit het lokale perspectief naar migratietrajecten gekeken wordt.

- 1 Stadsarchief Gent De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1945-1999.
- 2 Herwig VERSCHUEREN, De ontwikkelingen in de Belgische nationaliteitswetgeving belicht vanuit het Europese en internationale recht. In: *Migratie- en migrantenrecht. Recente ontwikkelingen*, Brugge: Die Keure, 1995, pp. 240-263; Ron LESTHAEGHE, *Communities and Generations. Turkish and Moroccan Populations in Belgium*, Brussel: VUBPRESS, 2000, p. 6; en de wet van 22 december 1998, die op 1 september 1999 in werking trad en die de procedures art. 12bis, 15, 21 en 24 wijzigde en art. 24bis in het Wetboek van de Belgische nationaliteit inbracht.
- 3 Stadsarchief Gent De Zwarte Doos, Jaarverslagen [...].
- 4 Volgens de cijfers van de stad Gent woonden in 2011 583 Ghanezen in Gent. Zie: <http://www.gent.be> (Bestuur – Cijfers en Trends – Demografische gegevens 2011 – document 'Niet-Belgen'), laatst geraadpleegd op 08/08/2012.
- 5 Stadsarchief Gent De Zwarte Doos, Jaarverslagen [...]; <http://www.gent.be> (Bestuur – Cijfers en trends - Demografische gegevens 2011 – document 'Niet-Belgen').
- 6 In wat volgt behandel ik enkel die nationaliteiten die in relatief grote aantallen in Gent aanwezig zijn of geweest zijn tijdens de bestudeerde periode. Portugezen, Joegoslaven en Grieken werden niet verder bestudeerd.
- 7 De aanwezigheid van die *français musulmans* bleek uit een onderzoek dat ik voerde naar de Algerijnse bevolking in Gent op basis van de individuele vreemdelingendossiers, de registers van aankomst en de bevolkingsregisters van de stad.
- 8 Uit een steekproef in de registers van aankomst, de bevolkingsregisters en de individuele vreemdelingendossiers, bewaard in het stadsarchief en het bevolkingsarchief van de stad Gent, haalde ik alle Italiaanse immigranten die in Gent aankwamen tussen 1925 en 1985. Van die groep, en meer specifiek van diegenen die als 'onafhankelijke' immigrant in de stad aankwamen en die in Gent aanwezig waren op het ogenblik dat de Tweede Wereldoorlog uitbrak, werkten er twee als arbeider in een bedrijf, twee in de horeca, drie waren hotel- of café-eigenaar, vier waren winkelier en er waren vier ambachtslieden (een timmerman en drie mozaïekleggers) en zes leuaders. Verder was er één ingenieur, één dienstmeid, één naaister en één 'zonder beroep'.
- 9 Katleen PEE, *Pensando en volver: migratiebeleving- en geschiedenis van Spaanse migranten in Gent sinds 1930*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2001, pp. 66-75.
- 10 Van mijn steekproef 'onafhankelijke' Italiaanse immigranten die in de loop van de periode 1946-1947 in Gent aankwamen (n=11) ging 64 % werken bij de Union Chimique Belge. Al die immigranten kwamen oorspronkelijk uit de streek rond Forlì (provincie Emilia-Romagna). Op de eersten na kwamen ze allemaal rechtstreeks uit Italië, en op één na verlieten ze de stad binnen de twee jaar na hun aankomst.
- 11 De steekproef uit de individuele dossiers van de dienst Vreemdelingenzaken van de stad heeft als beperking dat enkel die immigranten die zich bij de stedelijke overheid gingen aanmelden, erin opgenomen zijn. Dat kan een vertekend beeld geven, indien zou blijken dat een belangrijk deel van de nieuwkomers die aanmelding niet deed, uit angst dat hun verblijfsstatuut niet gereguleerd zou worden en ze bijgevolg het land zouden uitgewezen worden. Het aantal niet-aanmeldingen kan echter niet achterhaald worden.
- 12 Uit mijn steekproef van immigranten die tussen 1963 en 1967 in Gent aankwamen, waren 97 % van de Algerijnen (n=70), 91 % van de Marokkanen (n=58), 83 % van de Turken (n=108), 82 % van de Italianen (n=38) en 74 % van de Tunesiërs (n=31), maar slechts 49 % van de Spanjaarden (n=37) mannen.
- 13 Uit mijn steekproef van immigranten die tussen 1963 en 1967 in Gent aankwamen, waren 97 % van de Algerijnen (n=70), 94 % van de Tunesiërs (n=31), 92 % van de Spanjaarden (n=37), 92 % van de Italianen (n=38), 91 % van de Marokkanen (n=58) en 83 % van de Turken (n=108) wat ik 'onafhankelijke immigranten' noem (in tegenstelling tot 'afhankelijke immigranten', van wie de verblijfsvergunning afhing van het verblijfsstatuut van hun echtgenoot/echtgenote of ouder). Van die onafhankelijke

- lijke immigranten kwamen 0 % van de Turken (n=90) en slechts 3 % van de Algerijnen (n=68), 6 % van de Italianen (n=35) en 9 % van de Marokkanen (n=53) niet naar Gent in de hoedanigheid van arbeiders, maar als scholieren, studenten of stagiairs. Die groep is belangrijker onder de Spaanse (12 %, n=34) en Tunesische pioniers (14 %, n=29).
- 14 Stadsarchief De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1963-1967.
 - 15 Leo LUCASSEN, *The Immigrant Threat. The Integration of Old and New Migrants in Western Europe Since 1850*, Urbana: University of Illinois Press, 2005, p. 145; Klaus BADE, *Migration in European History*, Malden: Blackwell, 2003, pp. 227-234; Anthony MESSINA, *The Logics and Politics of Post-WWII Migration to Western Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, pp. 20-23.
 - 16 Slechts 4 % van de Italianen (n=28), 11 % van de Algerijnen (n=54), 15 % van de Marokkanen (n=41), 16 % van de Spanjaarden (n=37), 17 % van de Turken (n=71) en 19 % van de Tunesiërs (n=21) uit mijn steekproef, die als onafhankelijke arbeidsmigrant in Gent aankwamen in de periode 1963-1967, vond een eerste geregistreerde job buiten een van die drie sectoren. Voorbeelden van de sectoren waar die arbeiders hun eerste job vonden, zijn de metaalsector, de hout-, papier- en kartonindustrie, de voedselverwerkende industrie, de petrochemische industrie en de horeca.
 - 17 Bart DE WILDE, *Gent/Rabot. De teloorgang van de textielnijverheid*, Tielt: Lannoo, 2007, p. 94.
 - 18 Eigen bezit, Union Cotonnière, Processen-verbaal van de vergaderingen van de ondernemingsraad voor de jaren 1963-1964, waarin verschillende keren het grote tekort aan arbeidskrachten en de suggestie over te gaan tot de rekrutering van buitenlandse arbeiders aan bod komt.
 - 19 In een toespraak in 1972 haalde provinciegouverneur Roger De Kinder het belang van de bouwwerken in de kanaalzone voor de aankomst van gastarbeiders in de provincie Oost-Vlaanderen aan, waarbij hij vermeldde dat 'hun aanwezigheid in principe [...] tijdelijk' was. Zie: Roger DE KINDER, *De economische situatie in Oost-Vlaanderen en één van haar facetten, de gastarbeiders*, Gent: Provinciale raad van Oost-Vlaanderen, 1972, p. 23.
 - 20 Suzy PASLEAU & Isabelle SCHOPP, La domesticité en Belgique de 1947 à l'aube du 21e siècle. Un essai de définition. In: *Sextant*, (2001)15-16, pp. 243-244.
 - 21 Uit mijn steekproef van 'onafhankelijke immigranten' die in de periode 1963-1967 in Gent aankwamen, over wie ik informatie heb met betrekking tot hun tewerkstelling, werkte 93 % van de Italianen (n=28) in de bouwsector, 67 % van de Spanjaarden (n=30) in binnenhuisdienst, en 48 % van de Tunesiërs (n=21), 68 % van de Turken (n=69), 76 % van de Marokkanen (n=41) en 76 % van de Algerijnen (n=54) in de textielindustrie.
 - 22 In mijn steekproef vond ik verschillende werkgevers die Italiaanse arbeiders met zich meebrachten: Pittiz A. uit Braine l'Alleud, Carnoy-Vandesteene uit Brussel, Pieux Franki uit Luik, SARTEC uit Parijs en Compagnia Italiana Montaggi Industriali uit Milaan.
 - 23 Uit mijn steekproef van immigranten die in de periode 1963-1967 samen met de grote bouwondernemingen in Gent arriveerden (n=36), had 75 % Gent verlaten voor het einde van 1968. Slechts 3 % woonde na 1970 nog steeds in de stad.
 - 24 Sonia VANOUTRYVE, *Immigratieproblemen. Een sociografische studie van Spaanse werknemers te Gent*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1968, p. 60.
 - 25 Bevolkingsdienst Stad Gent, Vreemdelingendossiers, Individueel dossier Josephina Billault.
 - 26 Interview met Maria del Pilar door Jozefien De Bock, Drongen, 18/01/2011. De meeste Spanjaarden van de eerste generatie herinneren zich Madame Billault.
 - 27 In het jaar 1963 besprak het directiecomité van de Union Cotonnière verschillende keren de mogelijkheid om buitenlandse werknemers te rekruteren. Een officiële aanwerving van buitenlandse arbeiders werd echter nooit goedgekeurd, omwille van de vele (vooral financiële) moeilijkheden die dat met zich mee zou brengen. Eigen bezit, Union Cotonnière, Rapports du Comité de Direction, 09/04/1963, 16/07/1963, 10/09/1963.
 - 28 Paul Hebbelynck toonde zich tijdens de discussies erg enthousiast over de tewerkstelling van buitenlandse arbeiders. Het is waarschijnlijk door zijn toedoen dat de eerste Algerijnse arbeiders in de fabrieken van de Union Cotonnière aankwamen in het najaar van 1963. Aan de leden van het directiecomité stelde Hebbelynck hun aankomst als volgt voor: 'Depuis quelque temps nous avons ainsi pu engager du personnel, et actuellement nos cadres sont à peu près fournis. Nous avons notamment engagé un certain nombre d'ouvriers algériens, qui sont venus spontanément de France.' Uit: Eigen bezit, Union Cotonnière, Rapport du Comité de Direction, 03/12/1963.
 - 29 Interview met Dahmane door Jozefien De Bock, Wondelgem, 10/11/2009. Hetzelfde verhaal hoorde ik van de Algerijnen Tahar (interview op 10/10/2009) en Miloud (interview op 30/10/2009). Deze twee getuigen waren echter zelf niet gerekruteerd door de Union Cotonnière. Het verhaal van die rekrutering wordt bevestigd door mijn steekproef, die aantoonde dat 84 % van de Algerijnse nieuwkomers in 1963 (n=19) uit Frankrijk, en meer specifiek uit de regio Nord-Pas de Calais kwamen, en dat van diegenen over wie ik informatie vond met betrekking tot hun eerste tewerkstelling (n=14), 93 % in een van de fabrieken van de Union Cotonnière ging werken.
 - 30 Van mijn steekproef rond Algerijnse immigranten die in 1963 aankwamen om voor de Union Cotonnière te werken (n=13), bleef 62 % minder dan een jaar in Gent.
 - 31 Interview met M'Hamed Amajoud. In: Emma TYTGADT, *Het migratieverhaal van de eerste generatie Marokkaanse mannen in Gent*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2002.
 - 32 Ik vond een beslissing van het directiecomité in het voorjaar van 1964 om Marokkaanse arbeiders te werven via een privaat agentschap: 'Le Comité constate que nous avons à nouveau des difficultés à embaucher le personnel nécessaire pour assurer l'activité de nos usines. Nous avons eu une offre d'une agence, nous proposant l'engagement d'ouvriers marocains. Les frais seraient d'environ 8.000 F par ouvrier. Le Comité décidé d'engager une vingtaine d'ouvriers à titre d'essai. Il demande cependant de s'informer si le voyage de retour et éventuellement un voyage de vacances sont à notre charge.' Eigen bezit, Union Cotonnière, Rapport du Comité de Direction, 31/03/1964. Verder vond ik geen informatie over deze rekrutering, al moet ik hier vermelden dat ik slechts gedeeltelijk toegang had tot dit archief.
 - 33 Interview met Ali door Jozefien De Bock, Gentbrugge, 13/10/2010.
 - 34 Ahmed Soussi, een Marokkaanse pionier in Gent, was in 1964 in Casablanca gerekruteerd om in Eisden als mijnwerker aan de slag te gaan. Zie het interview met Ahmed Soussi in: Emma TYTGADT, *Het migratieverhaal [...]*; Mehmet Ali Pinar, een Turkse pionier, was in 1964 gerekruteerd voor de mijnen in Charleroi. Zie: Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatıralar*, interview met Mehmet Ali Pinar; Hallil, ook een Turkse pionier, was gerekruteerd door een werkgever uit Venlo (Nederland). Zie het interview met Hallil in: R. ROECK, *Psycho-sociale problematiek rond de immigratie van buitenlandse arbeiders naar België. Een exploratief onderzoek bij de Turkse gemeenschap in Gent*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1971.
 - 35 Gazi Palit, een Turkse pionier, vertelt: 'Wij zijn met een paar vrienden samen gekomen. Een vriend uit Afyon had al eerder een bus mensen naar Europa gebracht en daarom hadden wij vertrouwen in hem. Hij bracht de mensen over als toerist. [...] Wij zijn met de bus vanuit Emirdağ vertrokken naar Ankara. In Ankara hebben wij een visum gekregen. [...] Met de bus zijn wij dan door Bulgarije naar Milaan gereden. Daar zijn wij twee-drie dagen gebleven – gewandeld, in een hotel geslapen, net zoals echte toeristen. Met z'n vieren zijn wij van daar direct naar Brussel gekomen, maar die man die ons naar hier gebracht had, had ons bedrogen. Hij had ons de garantie gegeven dat er werk was en dat was niet zo. [...] Mijn vrienden waren kwaad op de man die ons gebracht had en iemand heeft zelfs een mes getrokken.' Voor Cemil Demirci, een andere Turkse pionier die

familie had in Zolder, maar toch een ‘gids’ betaalde om hem naar Europa te brengen, werd de situatie nog slechter: ‘Voor 5000 lira hadden ze ons meegenomen in twee bussen en twee wagens. Wij zijn tien dagen in de stad Milano gebleven waar wij in een hotel verbleven. [...] Wij zijn daar overal gaan aankloppen, we hadden er zelfs een Italiaanse bus voor gehuurd, maar de douanepoorten gingen niet open voor ons. Wij wilden naar het Nederlandse Amsterdam, maar geen enkel land liet ons binnen. Ten slotte zijn de mannen die ons naar Italië hadden gebracht weggevlucht. Uiteindelijk zijn wij ook teruggekeerd, hop, terug naar Istanbul. Ik had nog 100 mark. Wij zijn met de trein teruggekeerd, want wij wilden de persoon die ons in Italië had achtergelaten aanklagen, hij had ons geld gestolen, hij had 5000 lira gevraagd, de man die een hotel had, de man die ons gestuurd heeft.’ Een paar maanden later vond Cemil gelukkig iemand anders die hem naar Europa wou brengen. Zie: Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatiralar*, interview met Gazi Palit en Cemil Demirci.

36 Dat was het geval van Ömer Çifeoglu, een van de Turkse pioniers in Gent, die in 1964 in Brussel aankwam. Hij werd er in het begin opgevangen door de oom van zijn echtgenote. Omdat er echter al te veel mensen in diens huis woonden, moesten Ömer en zijn vriend er na een tijdje vertrekken. Gelukkig konden ze terecht bij de eigenaar van een Albanees café dat ze sinds hun aankomst frequenteerden – ze hadden een affiniteit met de Balkan, aangezien ze in Joegoslavië opgegroeid waren en verschillende Slavische talen spraken. Die man nam hen in huis en zorgde voor hen, volgens Ömers verhaal. Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatiralar*, Interview met Ömer Çifeoglu.

37 De meeste Gentse pioniers kenden ‘iemand’ in een van de steden in de (wijde) omgeving van Gent, waar ze eerst een tijdlang verbleven. Het verhaal van Ömer is verre van uniek. Andere Turkse pioniers, zoals Faruk K. en Celal Kubat hadden ook vrienden of familie in Brussel, en leerden er nieuwe mensen kennen die hen hielpen in hun zoektocht naar werk. Kamel, een Algerijnse

pionier, woonde een tijdlang in bij een neef van hem in Lille, waar andere Algerijnen hem vertelden over de mogelijkheden in Gent.

38 Interview met Faruk K. in: Luc VANDEZANDE, *De positie van de eerste generatie Turkse mannen in Gent*, UGent, licentiaatsverhandeling, 1994.

39 Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatiralar*, Interview met Cemil Demirci.

40 Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatiralar*, Interview met Celal Kubat. Faruk K., een andere Turkse immigrant, had geen persoonlijke uitnodiging ontvangen om naar België te komen, maar om zichzelf beter voor te bereiden op de reis las hij wel de brieven die de emigranten stuurden: ‘Er waren geruchten. De heer X was naar België, Duitsland of Frankrijk gegaan om werk te vinden. Hij had dat gevonden en verdiende goed geld. [...] Ik heb navraag gedaan naar brieven van mensen die voor mij vertrokken waren. Ik heb die gelezen om te zien hoe ze het gedaan hadden en welke problemen en oplossingen er waren. Toen stond mijn besluit vast.’ Uit het interview met Faruk K. in: Luc VANDEZANDE, *De positie van de eerste generatie [...]*. José, die in 1966 in Gent aankwam, vertelt over hoe in zijn dorp Rianxo (Galicië, Spanje) al in de vroege jaren 1960 brieven begonnen toe te komen waarin verteld werd over de mogelijkheden om werk te vinden in Gent, en over de hulp die Madame Billault kon bieden aan Spaanse nieuwkomers die een job zochten: ‘Interviewer: Vous m’avez dit que vous êtes venus ici en taxi, et il y avait une dame, mais comment est-ce que vous saviez ça? Respondent: (lacht) Les uns par les autres, comme ça. Il y avait un contact, par exemple, quelqu’un qui venait, alors il écrivait une lettre à des parents ou à des amis, il disait “Tu peux venir parce que cette dame, elle s’occupe de toi. elle te donne du travail ici. Si tu n’es pas content, la semaine prochaine, elle te change”.’ Interview met José door Jozefien De Bock, Evergem, 28/08/2010.

41 Bijvoorbeeld Huseyin Y., een Turkse immigrant, was door zijn oom naar Gent uitgenodigd. Nog voor hij uit Turkije

vertrok, had zijn oom hem al een job gevonden, bij ACEC. Toen hij aankwam, kon hij meteen beginnen te werken. Interview met Huseyin Y. in: Luc VANDEZANDE, *De positie van de eerste generatie [...]*.

42 Eigen bezit, Union Cotonnière, Rapport du Comité de Direction, 20/08/1963. In de periode 1963-1966 konden arbeiders in de Union Cotonnière zo een bonus van 500 frank krijgen – een mooie som vergeleken met hun uurloon, dat tussen de 37,25 en de 49,50 frank lag. Zie: Jean DE BRUYN, *Een onderzoek naar de adaptatie van de gastarbeiders in het textielbedrijf N.V. U.C.O. Rooigem te Gent*, Arbeidershogeschool, scriptie, 1967, p. 19. Amand Mortier, voormalig personeelschef in Akzo-Fabelta, vertelde me dat zijn bedrijf een gelijkaardig systeem gebruikte. Interview met Amand Mortier door Jozefien De Bock, Vinderhout, 09/03/2011.

43 In de steekproef van Marokkaanse gezinnen bestudeerd door van den Berg-Eldering in de jaren 1970, bedroeg het gemiddelde tijdsverschil tussen het vertrek van het gezinshoofd en de gezinshereniging 6,7 jaar. Zie: Lotty VAN DEN BERG-ELDERING, *Marokkaanse gezinnen in Nederland*, Alphen aan de Rijn: Samsom, 1978, p. 59.

44 Partnermigratie was niet alleen numeriek, maar ook relatief gezien belangrijker voor de Turkse en Marokkaanse migratie-instroom in Gent: partnermigranten maakten 42 % van de Turkse (n=378) en 25 % van de Marokkaanse (n=197) aankomsten uit, in vergelijking met slechts 15 % van de Tunesische (n=145), 10 % van de Spaanse (n=87), 8 % van de Italiaanse (n=80) en 6 % van de Algerijnse (n=129) aankomsten.

45 In percentages gaat het om 72 % van de Turkse (n=220), 38 % van de Marokkaanse (n=149), 29 % van de Italiaanse (n=65), 18 % van de Tunesische (n=122) en 16 % van de Algerijnse (n=122) onafhankelijke immigranten.

46 Van mijn steekproef van onafhankelijke Italiaanse (n=14), Tunesische (n=47) en Algerijnse (n=33) immigranten die gehuwd waren bij aankomst of huwden tijdens hun verblijf in Gent, was respectievelijk 50 %, 55 % en 61 % gehuwd met een Belgische partner.

47 Van mijn steekproef van Spaanse immigranten die samen met of na hun partner in Gent aankwamen (n=23), behoorde 70 % tot de categorie onafhankelijke arbeidsmigrant en maar 30 % tot de categorie partnermigrant.

48 Zoals aangegeven in: Leo LUCASSEN & Jan LUCASSEN, *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijf eeuwen immigratie*, Amsterdam: Bert Bakker, 2011.

49 Jean DE BRUYN, *Een onderzoek [...]*, p. 32.

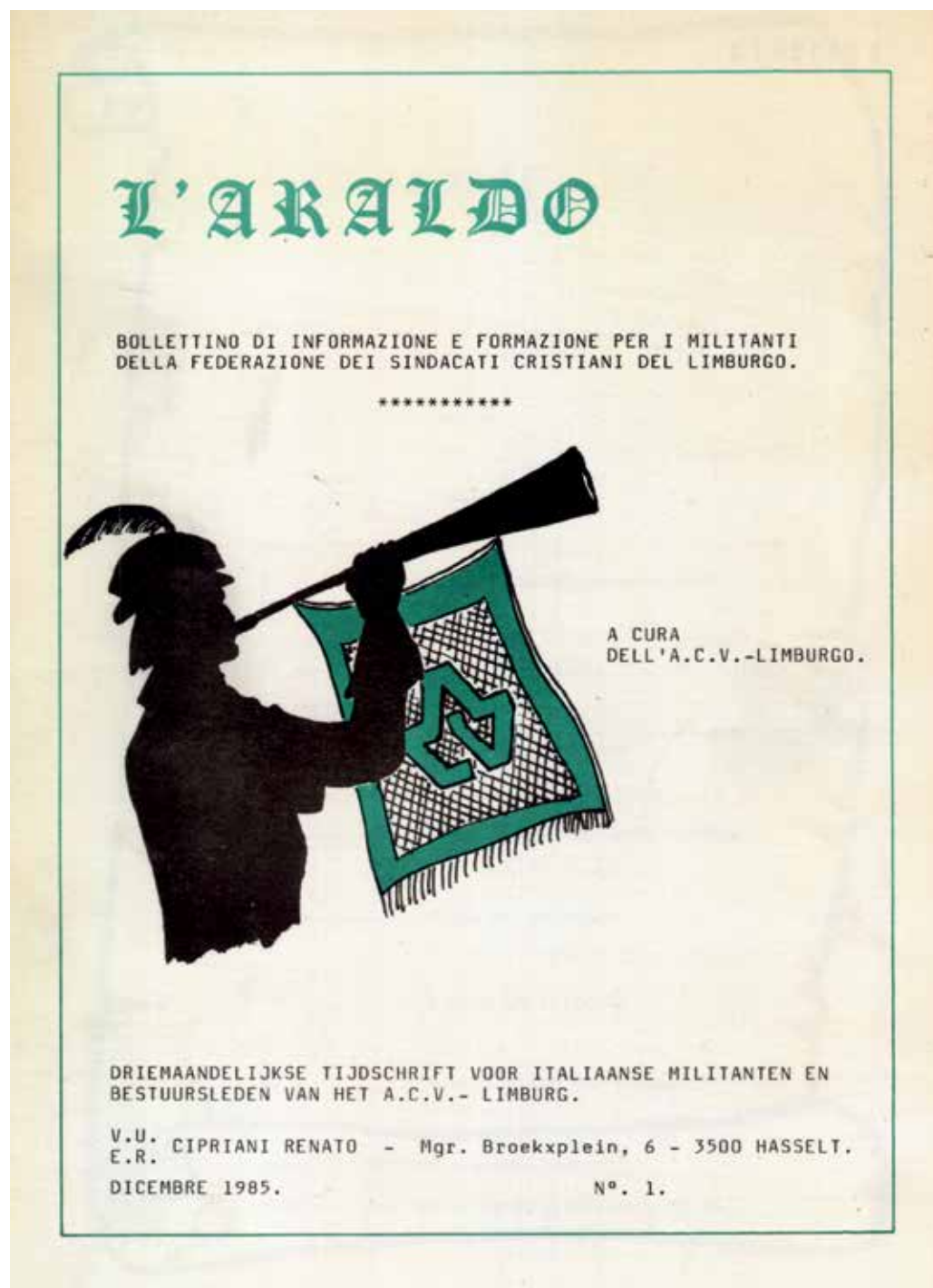
50 Het Koninklijk Besluit van 20 juli 1967 verstrende de regelgeving over de uitvaardiging van arbeidsvergunningen aan buitenlandse arbeiders, met de bedoeling de komst van nieuwe buitenlandse arbeiders in een periode van groeiende werkloosheid zo veel mogelijk te beperken. Dat wetgevende initiatief volgde een administratieve praktijk die al in februari 1967 een aanvang genomen had, onder de vorm van een ministerieel besluit dat rondgedeeld was aan de plaatselijke besturen. Zie: Albert MARTENS, *Les immigrés. Flux et reflux d’une main d’œuvre d’appoint*, Leuven: Universitaire Pers, 1976, pp. 53-55; Jean DE BRUYN, *Een onderzoek [...]*, p. 22.

51 Albert MARTENS, *Les immigrés [...]*, pp. 139-142.

52 De daling van het aantal nieuwkomers in 1967 heeft zeker iets te maken met strikter immigratiebeleid; de gegevens op basis waarvan ik de aankomst van immigranten reconstrueerde betreffen immers enkel de ‘officiële’ aankomst van migranten in de stad, en hebben geen betrekking op diegenen die zich niet bij de Gentse bevolkingsdienst aanmeldde. Omdat mijn cijfers van mensen buiten de Europese Economische Gemeenschap echter al in januari 1967 dalen, lang voor het in werking treden van het betreffende Koninklijk Besluit, heeft de economische crisis waarschijnlijk toch ook een invloed gehad op die neergang.

53 Enkel de Italiaanse en de Spaanse arbeidsmigranten bleven in relatief grote aantallen in Gent aankomen. Alle Italiaanse arbeidsmigranten die in 1967 arriveerden en voor wie ik informatie heb betreffende hun eerste geregistreerde job (n=7), werkten voor een van de grote bouwondernemingen in de kanaalzone, net als 67 % van de Turken (n=6) en alle Tunesiërs (n=2). Alle Spaanse

- arbeidsmigranten die in 1967 arriveerden en van wie ik informatie heb over hun eerste geregistreerde job (n=3), werkten als huisbedienden. De andere Turkse (n=2) en Marokkaanse nieuwkomers (n=2) vonden werk in de textiel en in een glasfabriek.
- 54 In mijn steekproef van volwassen immigranten die in 1967 in Gent aankwamen, waren geen Algerijnen (n=1), 10 % van de Italianen (n=10), 25 % van de Spanjaarden (n=4), 20 % van de Tunesiërs (n=5), 60 % van de Marokkanen (n=5), en 65 % van de Turken (n=20) partnermigranten.
- 55 Stadsarchief De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1968-1974.
- 56 Stadsarchief De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1967-1971.
- 57 In mijn steekproef van mediterrane immigranten die tussen 1969 en 1971 in Gent aankwamen, waren 87 % van de Tunesiërs (n=30), 80 % van de Italianen (n=10), 74 % van de Marokkanen (n=50) en 67 % van de Algerijnen (n=6), maar slechts 53 % van de Spanjaarden (n=15) en 48 % van de Turken (n=58) mannen.
- 58 In mijn steekproef van mediterrane immigranten die tussen 1969 en 1971 in Gent aankwamen waren 100 % van de Algerijnen (n=6), 90 % van de Italianen (n=10), 90 % van de Tunesiërs (n=30), 80 % van de Spanjaarden (n=15), 72 % van de Marokkanen (n=50), en 52 % van de Turken (n=58) onafhankelijke immigranten. Van die onafhankelijke immigranten waren 100 % van de Algerijnen (n=6), 96 % van de Tunesiërs (n=27), 90 % van de Turken (n=30), 89 % van de Italianen (n=9), 83 % van de Marokkanen (n=36) en 67 % van de Spanjaarden (n=12) arbeidsmigranten. De anderen waren zelfstandigen, studenten en onderzoekers.
- 59 Interview met Abdelham, een Tunesische immigrant die in 1970 door UCO nv werd gerekruteerd, door Jozefien De Bock, Gent, 02/09/2010; Interview met Amand Mortier, voormalig personeelschef van Fabelta, door Jozefien De Bock, Vinderhout, 09/03/2011.
- 60 Ahmet AKGÜNDÜZ, *Labour Migration from Turkey to Western Europe, 1960-1974: a Multidisciplinary Analysis*, Aldershot: Ashgate, 2008; Anne FRENNET-DE KEYSER, La convention Belgo-Marocaine de main d'œuvre: un non-événement? In: *Trajectoires et dynamiques migratoires de l'immigration marocaine en Belgique*, Louvain-la-Neuve: Academia-Bruylant, 2004, pp. 215-250; HEIN DE HAAS, Morocco's Migration Experience: A Transitional Perspective. In: *International Migration*, 45(2007)4, pp. 39-70; Maria-José SANCHEZ, Les Espagnols en Belgique au XXe siècle. In: Anne MORELLI (red.), *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours*, Brussel: Couleur Livres, 2004, pp. 279-296; Anne MORELLI, L'immigration italienne en Belgique au XIXe et XXe siècles. In: Anne MORELLI (red.), *Histoire des étrangers et de l'immigration [...]*, pp. 201-214.
- 61 Zie bijvoorbeeld: Ahmet AKGÜNDÜZ, *Labour Migration [...]*, pp. 78-80 en Maria-José SANCHEZ, Les Espagnols en Belgique [...], p. 281.
- 62 Alle geïnterviewden die vertelden dat ze nominatief gerekruteerd waren, waren gerekruteerd door dat bedrijf.
- 63 Interview met Mohamed door Jozefien De Bock, Gent, 09/08/2008.
- 64 'Ik kwam eerst naar Gent. Het eerste jaar had ik geen arbeidsvergunning. Ik kwam hier als toerist. In 1974 kreeg ik een arbeidsvergunning. Daarna ben ik naar Zele verhuisd. Interviewer: Door wie werd je hier opgevangen? Hoe vond je bijvoorbeeld een woning en werk? Respondent: Mijn Turkse vrienden die hier vóór mij gekomen waren, vonden voor mij een woning en ook om werk te vinden hielpen ze mij.' Interview met Hakan P. in: Luc VANDEZANDE, *De positie van de eerste generatie [...]*.
- 65 Archief van het Provinciaal integratiecentrum, Project *Herinneringen/Hatıralar*, Interview met Süleyman Aliç. Hetzelfde verhaal komt ook bij anderen terug, bijvoorbeeld bij Mehmet Koylu, een immigrant uit Emirdağ die in 1976 in Gent aankwam: 'In 1966 is de eerste van onze familie naar België gekomen. Mijn broer is eerst gekomen als toerist. Een vriend die voor hem was gegaan had hem gevraagd om ook over te komen. [...] Er was al veel familie van ons in Gent. Mijn broer en mijn oom woonden al in Gent. Gent is ook een beetje als Emirdağ, wij leven hier tussen onze mensen en vrienden van thuis.' Interview met Mehmet Koylu in Robin MERTENS, *Minder-heden of beter verleden? Turkse migratie in eigen beeldvorming. Het herinneringslandschap van een lokale gemeenschap te Gent*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2000.
- 66 In mijn steekproef naar Turkse onafhankelijke immigranten die tussen 1960 en 1980 in Gent aankwamen en van wie ik de geboorteplaats ken (n=170), was 58 % geboren in Emirdağ of een van de omliggende dorpen (zoals Karacalar, Kuruca, Yenikapi ...).
- 67 Ahmet AKGÜNDÜZ, *Labour Migration [...]*, p. 88.
- 68 Stadsarchief De Zwarte Doos, Jaarverslagen van de stad Gent, 1968-1975.
- 69 James HOLLIFIELD, *Immigrants, Markets, and States: The Political Economy of Postwar Europe*, Cambridge (MA): Harvard University Press, 1992, pp. 73-74; Athony MESSINA, *The Logics and Politics [...]*, pp. 29-30.
- 70 In mijn steekproef naar mediterrane immigranten die in 1974-1975 in Gent aankwamen, waren 100 % van de Italianen (n=8), 100 % van de Spanjaarden (n=9), 88 % van de Tunesiërs (n=33), 80 % van de Algerijnen (n=5), 76 % van de Marokkanen (n=21) en 60 % van de Turken (n=77) 'onafhankelijke immigranten'. Van die onafhankelijke immigranten kwamen 100 % van de Italianen (n=8), Marokkanen (n=16) en Spanjaarden (n=9), 97 % van de Tunesiërs (n=29), 93 % van de Turken (n=46) en 50 % van de Algerijnen (n=4) naar Gent als arbeiders.
- 71 Toch haalde Akzo-Fabelta-fabriek ook in 1974 nog een laatste contingent Tunesische arbeiders via de officiële rekruteringskanalen naar Gent. Interview met Amand Mortier door Jozefien De Bock, Vinderhout, 09/03/2011.
- 72 Nouria OUALI, Quarante ans de présence marocaine en Belgique. In: Nouria OUALI (red.), *Trajectoires et dynamiques migratoires de l'immigration marocaine en Belgique*, Louvain-la-Neuve: Bruylant-Academia, 2004, p. 26.
- 73 Interview met Bader, een Tunesische immigrant, door Jozefien De Bock, Gent, 14/04/2008. Bader zegt zelf mensen geholpen te hebben met het creëren van valse 'bewijzen' van hun aanwezigheid in België voor de migratiestop.
- 74 In mijn steekproef van mediterrane immigranten die tussen 1976 en 1980 in Gent arriveerden, kwamen 14 % van de Algerijnen (n=37), 26 % van de Tunesiërs (n=19), 33 % van de Marokkanen (n=36) en 58 % van de Turken (n=45) in de stad aan als partnermigranten. In dezelfde steekproef waren 6 % van de Marokkanen, 7 % van de Turken, 32 % van de Tunesiërs en 46 % van de Algerijnen in de stad aan als wetenschappelijk onderzoekers, studenten of stagiairs in een bedrijf. Opnieuw in dezelfde steekproef kwamen 14 % van de Algerijnen en de Marokkanen en 26 % van de Tunesiërs aan als cabaretartiesten. Hoewel officieel gezien de migratiestop van 1974 geen impact had op immigranten die België wilden binnenkomen om zich als zelfstandig ondernemer te vestigen, werd het in de praktijk veel moeilijker een vergunning te krijgen om als zelfstandige aan de slag te gaan. Zie: L. VAN LOOCK & V. HOBIN, Dossier Migratie in 1983. In: *Bareel, Tijdschrift voor wie ten dienste staat van buitenlanders*, 7(1984)25, pp. 10-11.
- 75 In mijn steekproef van Italiaanse immigranten die tussen 1976 en 1980 in Gent arriveerden, was er slechts 1 partner-migrant, 1 wetenschappelijk onderzoeker, 1 student en 3 artiesten. 10 waren arbeidsmigranten. Van de 7 arbeidsmigranten van wie ik informatie heb over hun beroep waren er 3 werkzaam in de bouw en 3 in de horeca.
- 76 Olympia BOVER & Pilar VELILLA, *Migration in Spain: historical background and current trends*, Bonn: IZA, 1999, p. 8.
- 77 Andreas WIMMER & Nina GLICK SCHILLER, Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology. In: *International Migration Review*, 38(2003)3, pp. 576-610.

Op zoek naar migranten in de syndicale archieven

De versnippering van de syndicale archieven over arbeidsmigranten in België

In een sociale democratie, zoals die in België bestaat sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog, zijn de standpunten van de vakbonden inzake migratie en de banden die ze hebben gesmeed met de arbeidsmigranten, van eminent belang voor een beter begrip van de geschiedenis van de migraties in de 20e eeuw. Het tastbare bewijs daarvoor is het aanzienlijk aantal bijdragen dat Belgische historici aan het thema gewijd hebben. Helaas heeft het historisch onderzoek naar de betrekkingen tussen de vakbonden en de migranten nog steeds zwaar te lijden onder de versnippering van de syndicale archieven. Dat is – vrijwel tot op de dag van vandaag – te wijten aan het gebrek aan een coherent beleid inzake archiefbewaring. Deze bijdrage belicht enkele heuristische pistes die ons worden aangereikt door een onderzoek naar de Turkse immigratie.

Syndicale archieven bewaren en toegankelijk maken, blijft een fundamentele bekommernis van wie zich op een of andere manier interesseert voor de sociale geschiedenis van België. En terecht, want de twee belangrijkste syndicale organisaties – het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV)/Fédération Générale du Travail de Belgique (FGTB) en het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV)/Confédération des Syndicats Chrétiens (CSC), emanaties van de twee grote ideologische pijlers – drukten hun stempel op de sociale en politieke geschiedenis van België in de 20e

◀ *L'Araldo*, het driemaandelijkse tijdschrift voor Italiaanse leden van het ACV-Limburg. (KADOC-KU Leuven)

eeuw en groeiden in die periode uit tot machtige instellingen.¹ Sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn zij via een zeer uitgebreid systeem van sociaal overleg nauw betrokken bij het sociaal-economisch beleid.² Bovendien zorgen ze er samen voor dat de syndicalisatiegraad in België tot de hoogste van Europa behoort. Die steeg tussen 1950 en 1990 van ongeveer 50 tot 80 procent.³ Dat komt vooral omdat de vakbonden werden erkend als uitbetalingsinstellingen van de werkloosheids-uitkeringen⁴, maar ook omdat ze voor hun leden exclusieve voordelen uit de brand sleepten bij de vele onderhandelingen over collectieve arbeidsovereenkomsten.⁵

Helaas hebben de vakbonden gedurende lange tijd verzuimd om een weldoordacht en coherent beleid rond archiefbewaring te voeren. Dat gebrek aan zorg voor de archieven – dat niet alleen bij vakbondsleiders, maar ook in de rest van de arbeidersbeweging bestond – werd opgevangen door de inspanningen van verschillende private archiefcentra, zowel inzake de prospectie, de verwerving als het toegankelijk maken van archieven.⁶ Die centra zijn communautair opgesplitst en hadden oorspronkelijk een filosofisch-politieke inbedding. Het systematisch inventariseren van de syndicale archieven, de groeiende aantallen gegevensbestanden en de digitale ontsluiting van sommige fondsen en documenten, al dan niet online raadpleegbaar, hebben de heuristiek van syndicale bronnen aanzienlijk vergemakkelijkt. Toch zijn lacunes inherent aan een dergelijke reddingsoperatie, zeker wat de archieven uit het interbellum betreft: sommige daarvan zijn wellicht onherroepelijk verloren. Dat de archieven van de diverse syndicale instanties (nationale secretariaten, gewestelijke afdelingen, vakcentrales ...) verspreid zijn over verschillende (archief)bewaarplaatsen, belemmert ook wel het werk van de onderzoeker. Het is zelfs een echte lijdensweg voor wie 'secundaire' thema's wil bestuderen, zoals de banden van de bonden met sommige specifieke groepen (vrouwen, jongeren, gepensioneerden, immigranten ...). Specifiek wat de arbeidsmigranten betreft, wordt de onderzoeker geconfronteerd met onvoldoende kennis van de beschikbare archiefbronnen. Het is een bittere ervaring, ook al omdat het onderzoek a priori wordt vertroebeld door een aantal sociologische vooroordelen, zoals daar zijn: de christelijke 'humanitaire'⁷ of 'culturele matrix'⁸ die stelt dat vakbonden van christelijke signatuur geacht worden zich toegankelijker op te stellen tegenover arbeidsmigranten, en het socialistische 'proletarisch internationalisme'⁹ dat ervan uitgaat dat vakbonden van socialistische signatuur a priori meer aandacht hebben voor dat segment van de arbeidersklasse.

Gezien de bestaande versnippering van de syndicale archieven, willen we in deze bijdrage enkele nuttige heuristische pistes aanreiken, waardoor onderzoekers beter de positie van de vakbonden tegenover arbeidsmigranten kunnen definiëren en begrijpen, inclusief de banden die zij vooral in de naoorlogse periode hebben gesmeed en nog onderhouden met migranten van verschillende nationaliteiten of etnische afkomst. Het bronnenoverzicht draagt in hoge mate de sporen van ons onderzoek naar de Turkse migratie. Maar alvorens tot de kern van de zaak door te dringen, is het nuttig om de grondslagen van het beleid van de vakbonden tegenover arbeidsmigratie in de 20e eeuw kort toe te lichten.¹⁰

Tussen uitsluiting en integratie

In de loop van de 20e eeuw namen zowel het ACV als het ABVV eenzelfde, dubbele houding aan tegenover het beleid rond arbeidsmigratie.¹¹ Enerzijds eisten ze dat de overheid de instroom van migranten beteugelde door slechts in beperkte mate een beroep te doen op vreemde arbeidskrachten. Anderzijds kwamen ze op voor een gelijke behandeling van Belgische en vreemde arbeiders op het vlak van loon- en arbeidsvoorwaarden en levensomstandigheden. Vanaf de jaren 1960 steunden ze een beleid dat de sociale, economische en culturele rechten van de migrantenfamilies waarborgde.

Arbeidsmigratie vond ook al plaats voor de industriële revolutie, maar kwam erna – door die revolutie – pas echt op gang. In de 19e eeuw was Vlaanderen het voornaamste reservoir aan arbeidskrachten voor de Waalse industriebeekens.¹² De behoefte aan vreemde arbeidskrachten was daardoor gering; zij kwamen vooral uit de buurlanden. Vanaf het begin van de 20e eeuw deed het Belgische patronaat, en in de eerste plaats de mijnbazen, meer en meer een beroep op 'exotische' arbeidskrachten¹³, vooral Polen en Italianen. Al in een zeer vroeg stadium klaagden de vakbonden de toenemende rekrutering van vreemde arbeidskrachten aan. Ze vreesden negatieve gevolgen voor de sociale verworvenheden en de opkomende arbeiderssolidariteit; de vreemde arbeidskrachten waren potentiële stakingsbrekers. Hun syndicalisatiegraad was zeer laag, niet alleen omdat ze door hun deelname aan syndicale activiteiten riskeerden door de veiligheidsdiensten te worden verdreven, maar ook en vooral omdat ze – met uitzondering van de Franse, Nederlandse, Luxemburgse en Zwitserse staatsburgers¹⁴ – geen werkloosheidsvergoedingen kregen en ook geen stakingsvergoedingen, al betaalden ze dezelfde bijdragen als hun Belgische kompanen. En omdat zo weinigen onder hen lid waren van de vakbond, leken ze in de ogen van de vakbeweging nog meer verdacht.

Aan socialistische kant speelde de Syndikale Commissie en haar opvolger, het Belgisch Vakverbond, een belangrijke coördinerende rol. Zij waren ook bijzonder actief op studievak. Toch waren het vooral de vakcentrales die uiteindelijk beslisten hoe de belangen van de arbeiders werden behartigd en welke organisatievormen er werden uitgedokterd. Zij verzetten zich tegen de oprichting van aparte afdelingen voor migranten op basis van nationaliteit; een uitzondering daarop was het experiment van de Nationale Mijnwerkerscentrale in het nieuwe mijnbekken in Limburg tijdens de tweede helft van de jaren 1920. De centrales wilden de vreemde arbeiders binnen de bestaande syndicale structuren integreren. In dat kader beperkten ze zich ertoe om die arbeiders voor zich te winnen via propagandisten die dezelfde nationaliteit hadden. Een vergeefse operatie. De ideologische tegenstellingen waren onverzoenlijk, en over de actievormen waren er meningsverschillen met veel Poolse

Arbeidsmigranten uit Noord-Afrika op een 1 mei betoging van het ABVV in Brussel in 1969. (IEV, Brussel) ►

الطبقة العاملة
TRAVAILLEURS ARABES

MESURES
discriminatoires

COLONIE

Egalité
des
droits

AINE en B

tous Unis متحدون allen Verenigd
FGTB النقابة الاشتراكية ABVV

arbeiders (Joden en niet-Joden) en met Italiaanse antifascistische vluchtelingen die zich als communist hadden geuit.¹⁵ Ook daardoor keerde een niet onbelangrijk deel van de vreemde arbeidskrachten zich af van de vakbond.

Het ACV/CSC hield er in crisistijd meer radicale, protectionistische standpunten op na dan de Syndikale Commissie; dat veranderde na de oorlog, toen het een meer gematigd imago uitstraalde. Het gaf er de voorkeur aan om nationale afdelingen op te richten, conform aan zijn succesvolle omkadering van de Vlaamse arbeiders, zowel in Wallonië als in het ontluikende Limburgse mijnbekken. De vakbond zag in de nieuwe arbeidsmigratie een prima mogelijkheid om haar rekruteringsbasis te vergroten. Aan de andere kant verwierven die nieuwe afdelingen geen enkele invloed in de besluitvormingsorganen van de vakcentrales. Na de Tweede Wereldoorlog richtte het ACV/CSC de Nationale Dienst der Vreemde Arbeiders/Service des Travailleurs Migrants op. Die moest er vooral voor zorgen dat het ACV/CSC beter ingeplant raakte in de mijnbouw, een sector waarin het sterk in de minderheid was. De vakbond sloot vooraf een overeenkomst met de Associazioni Cristiane dei Lavoratori Italiani (ACLI), die haar in samenwerking met de Italiaanse katholieke missies hielp om massaal leden te werven onder de Italiaanse arbeidskrachten.¹⁶

Het ABVV/FGTB stichtte eerst een *Organisme pour la Défense des Droits des Immigrés en Belgique* (Orgaan voor de Verdediging van de Rechten van de Immigranten in België), vooral onder druk van zijn extreemlinkse vleugel. Lang bestond die organisatie niet, want de bond stampte een secretariaat voor de vreemde arbeiders uit de grond, dat zorgde voor informatie en studies. Syndicale actie bleef verder een zaak van de vakcentrales, die voorstander waren van de unitaire vertegenwoordiging van de arbeiders. Hun rekruteringspolitiek was echter allesbehalve succesvol, vooral omdat ze in de mijnbekkens geen toegang kregen tot de barakkenkampen van de vreemde arbeiders, en dat tot in 1957. De betrekkingen met de Italiaanse bonden – uiterst kritisch over de levensomstandigheden van hun geëmigreerde landgenoten – werden gekenmerkt door wantrouwen¹⁷, hoewel de militanten die met de *Confederazione Generale Italiana del Lavoro* (CGIL) sympathiseerden, er resoluut voor kozen om lid te worden van het ABVV/FGTB om de syndicale eenheid niet op het spel te zetten.

De Belgische vakbonden gingen ook zetelen in de Driedledige Commissie voor Vreemde Arbeidskrachten/*Commission Tripartite de la Main-d'œuvre étrangère*, die in 1948 werd opgericht. Op die manier controleerden zij de aanvragen van de Belgische ondernemingen met betrekking tot de contingenten vreemde arbeiders. Toen er vanaf 1965 geen contingenten van vreemde arbeiders meer werden gerekruteerd, werd de commissie vervangen door een Adviserende Raad voor de Immigratie/*Conseil Consultatif de l'Immigration*. Die moest de sociale, economische en administratieve problemen onderzoeken die betrekking hadden op de immigratie en formuleerde in dat verband ook aanbevelingen.

Het ACV/CSC bouwde in de volgende decennia de omkadering van vreemde arbeidskrachten verder uit. De Nationale Dienst der Vreemde Arbeiders, belast met de propaganda voor en de rekrutering van vreemde arbeiders, werd een meer solide

Betogende mijnwerkers van het ACV in Limburg, jaren 1980. (Amsab-ISG, Gent)

en autonome organisatie, los van de vakcentrales en de gewestelijke afdelingen. Ze beschikte over vaste medewerkers van diverse nationaliteiten, publiceerde bladen in de taal van de werknemers, organiseerde opleidingssessies voor militanten van vreemde origine en verzekerde een wekelijkse dienstverlening op regionaal vlak. Meer dan een raadgevende stem in de algemene werking van het ACV/CSC had die dienst echter niet.

Het ABVV/FGTB van zijn kant, gaf in het begin van de jaren 1960 een nieuwe impuls aan zijn migrantenwerking door ook een Dienst der Migrerende Werknemers/*Service des Travailleurs Migrants* op te richten. Die was actief op interprofessioneel niveau en publiceerde bladen in vreemde talen. De migranten konden er ook terecht voor sociale bijstand en juridisch advies. Daarnaast werd er in 1969 een Nationale Adviserende Commissie voor Gastarbeiders opgericht, samengesteld uit vertegenwoordigers van de gewesten en de vakcentrales. Aangezien vreemde arbeiders rechtstreeks moesten aansluiten bij de vakcentrales en/of de gewestelijke afdelingen, en dus geen lid konden worden via intermediaire nationale structuren, vervulde de Dienst der Migrerende Werknemers, in 1968 omgedoopt tot Dienst voor Gastarbeiders, vooral een informatieve en propagandistische rol; rekruteren en adviseren behoorde minder tot de opdracht. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, hebben we hier echter niet te maken met een inefficiënt en marginaal beleid. De dienst speelde wel degelijk een sleutelrol bij de toetreding van veel vreemde arbeiders tot de bond¹⁸, met name vooral van zogenaamde *travailleurs touristes*.¹⁹

Die arriveerden tussen 1962 en 1967 met een toeristenvisum in ons land en slaagden erin om werk te vinden door zich rechtstreeks aan de poorten van de bedrijven aan te bieden en vervolgens hun verblijf te regulariseren. De Belgische autoriteiten gaven stilzwijgend hun goedkeuring aan die handelwijze.

Een aantal gewestelijke afdelingen van het ABVV/FGTB, zoals de intergewestelijke afdeling Brussel-Halle-Vilvoorde op het einde van de jaren 1960, richtten bovendien hun eigen comités of commissies op, met werknemers van verschillende nationaliteiten. Op die manier konden ze beter inspelen op de noden van de vreemde arbeiders inzake omkadering en mobilisering.²⁰ De bonden weigerden wel systematisch om al bestaande syndicale comités die gelieerd waren aan buitenlandse bonden, toe te laten. Even systematisch wezen de vakcentrales de vorming van afvaardigingen op basis van nationaliteit af.²¹

In 1984 gaf het ABVV/FGTB opnieuw meer structurele aandacht aan de immigratieproblematiek, door een Nationale Gastarbeiderskommissie/Commission Nationale de l'Immigration op te richten. Die kon beslissingen nemen zonder de nationale instanties van de socialistische vakbond te raadplegen. Steeds meer vreemde arbeiders werden in die periode lid van de vakbonden.²² Die werden gezien als instrumenten van sociale bescherming en in de ogen van een minderheid van de 'migrantenleiders'²³ vormden ze ook een middel om sociale promotie te maken en hun loopbaan een nieuwe wending te geven.

Vooraf in tijden van sociale verkiezingen en de campagnes ervoor, besteedden de vakbonden bijzonder veel aandacht aan propaganda-activiteiten voor vreemde arbeiders, en dat op alle niveaus. Nochtans mochten vreemde arbeiders geen kandidaat zijn voor die verkiezingen – dat kon pas vanaf 1958 – en moesten ze aan specifieke vereisten voldoen om te kunnen stemmen. Bovendien bestonden er in kleine ondernemingen geen Comités voor Veiligheid en Hygiëne of ondernemingsraden. Dat betekende de facto dat vreemde arbeiders niet deelnamen aan de sociale verkiezingen, te meer daar velen onder hen voor onderaannemers aan de slag waren (met de sector van de poetsdiensten als schoolvoorbeeld).²⁴ Pas in 1971 vervielen de nationaliteitsvereisten en was de volledige gelijkheid op dat vlak een feit, al hebben de vakbonden niet echt een beslissende rol gespeeld om die wettelijke discriminatie weg te werken en de sociale democratie in ondernemingen te bevorderen.²⁵ De ondervertegenwoordiging van migranten bij sociale verkiezingen, zowel op het niveau van de kandidaten als van de verkozenen²⁶, is er een bewijs van dat de vakbonden weinig inspanningen hebben geleverd om vreemde arbeiders effectief te laten participeren in de overlegorganen en het hen makkelijker te maken op te klimmen en invloed uit te oefenen in de besluitvormingsorganen. Het ABVV/FGTB en het ACV/CSC leverden vanaf de tweede helft van de jaren 1960 wel een belangrijke bijdrage in de strijd voor meer politieke, sociale en culturele rechten voor migranten. Ze hielpen mee provinciale onthaalcentra op te richten of ondersteunden de oprichting van de adviserende raden voor de immigratie. Eisen in verband met verblijfswetgeving, werkgelegenheid, huisvesting, racisme en vreemdelingenhaat, cultuur en deelname

aan het sociale en politieke leven (gemeentelijk stemrecht), waren werkpunten voor hun respectievelijke migrantencommissies en werden goedgekeurd door hun nationale instanties (het *Statuut van de gastarbeiders* van het ACV/CSC in 1975, het *Manifest voor de integratie van de gastarbeiders* van het ABVV/FGTB in 1986).²⁷

De versnippering van de syndicale archieven m.b.t. arbeidsmigranten

Laten we terugkeren naar de archieven. We hebben niet de ambitie om een uitvoerige studie te maken van alle archiefbronnen die op de een of andere manier betrekking hebben op het beleid en de acties van de vakbonden voor vreemde arbeiders. In de rest van deze bijdrage willen we vooral enkele heuristische ontwikkelingen toelichten.

Zoals al gezegd, wordt vandaag het gros van de syndicale archieven in België bewaard in private archiefcentra. Laat ons daaraan toevoegen dat er in het Franstalige landsgedeelte nogal wat provincialisme (*sous-régionalisme*) of wat ik een kerktoerenmentaliteit zou noemen, bestaat, waardoor het aantal gesubsidieerde private archiefcentra toeneemt. De voornaamste private archiefcentra die syndicale archieven bewaren, zijn het KADOC in Leuven, het Centre d'Animation et de Recherche en Histoire ouvrière et populaire (CARHOP), met afdelingen in Brussel en La Louvière, en het Gentse Amsab-ISG, met een filiaal in Antwerpen. In de Franstalige Gemeenschap zijn de archieven versnipperd over verschillende instellingen: het Institut d'Histoire ouvrière, économique et sociale (IHOES) en de Form'action André Renard (FAR, vroeger Fondation André Renard) in Luik, en het Institut Emile Vandervelde (IEV) in Brussel. Het Centre des Archives communistes en Belgique (CArCoB) in Brussel bewaart enkele archieven van voormalige vakbondsleiders uit het interbellum en de naoorlogse periode.

Zoals reeds gezegd zijn er uit de periode tussen de twee wereldoorlogen bijzonder weinig archieven gewaard gebleven. Maar via dagbladen, tijdschriften en nieuwsbrieven slagen we er wel in om dat tekort te compenseren (*De Bundeltjes der Syndikale Kommissie van België/Les Cahiers de la Commission Syndicale de Belgique, Het Belgisch Vakverbond/Le Mouvement Syndical Belge, Maandblad van het Algemeen Christelijk Vakverbond/Bulletin mensuel de la Confédération des Syndicats Chrétiens de Belgique, Le Progrès syndical, De Vrije Mijnwerker/Le Franc-Mineur*...). Aangezien zo veel vreemde arbeiders in het interbellum werk vonden in de steenkoolsector, zijn de notulen van de vergaderingen van de nationale en gewestelijke comités en het uitvoerend comité van de socialistische Nationale Mijnwerkerscentrale/Centrale Syndicale des Travailleurs des Mines de Belgique en van de Centrale Régionale du Borinage zeer belangrijke bronnen voor de studie van de geschiedenis van de betrekkingen tussen de vakbonden en de vreemde arbeiders. Die notulen bevinden zich in het IEV, in het fonds van de Nationale Mijnwerkerscentrale.²⁸ De verschillende onderdelen van de ontluikende arbeidersbeweging (partij, vakbond, mutualiteit en coöperatie) waren echter niet duidelijk van elkaar gescheiden. Een intensievere prospectie in het geheel van de archieven van de christelijke en socialistische arbeidersbeweging kan dus ook nog waardevol materiaal opleveren.

De archiefsituatie na de Tweede Wereldoorlog is duidelijk beter, al kan je moeilijk spreken van een weelde aan bronnen om de geschiedenis van de betrekkingen tussen vakbonden en arbeidsmigranten te bestuderen. Zo bevatten de nationale archieven van het ABVV/FGTB, die in Amsab-ISG bewaard worden, slechts vijf specifieke dossiers over het naoorlogse beleid tegenover migranten. Toch bevatten die dossiers een boeiende brok informatie over de werking van de Dienst der Migrerende Werknemers/Dienst voor Gastarbeiders – de archieven van die dienst zijn waarschijnlijk verloren gegaan – en een compleet overzicht van de toegenomen aandacht van het ABVV/FGTB voor de vreemde arbeiders vanaf de tweede helft van de jaren 1960. De gedigitaliseerde administratieve en morele verslagen van het ABVV en de verslagen van het Nationaal Bureau van het ABVV/FGTB vormen een goede vertrekbasis voor de studie van de positie van de vakbond tegenover vreemde arbeiders en de manier waarop die hen probeerde te integreren.²⁹ In de 'migrantendossiers' vind je ook informatie over (de meeste) agendapunten rond immigratie die op het Nationaal Bureau werden besproken. Amsab-ISG bewaart daarnaast enkele aanvullende bronnen uit de archieven van de gewestelijke afdelingen (ABVV-gewestelijke afdeling Limburg) en de vakcentrales (Centrale der Metaalbewerkeren van België, Textielarbeiderscentrale van België-afdeling Gent, Provinciale Metaalbewerkerenbond Limburg).

Het IEV bewaart een groot deel van de archieven van de Nationale Mijnwerkerscentrale, de rest bevindt zich in het voormalige hoofdkantoor van de centrale in de Joseph Stevensstraat in Brussel. Intussen zijn die zo goed als alle geïnventariseerd. Dat maakt het mogelijk om het landelijk syndicaal beleid in de steenkoolsector te analyseren op basis van de notulen van het Nationaal Uitvoerend Comité van de centrale. En ook de manier waarop de bonden de vreemde arbeiders op het lokale vlak opvingen en hielpen integreren tussen 1945 en het einde van de jaren 1980, kan nu meer in detail worden bestudeerd op grond van notulen, rapporten en brieven van sommige gewestelijke centrales (Luik, Borinage, Centre, Charleroi, Limburg) of lokale afdelingen (Cheratte). Het fonds bevat daarnaast een aantal dossiers over onder meer de propaganda naar aanleiding van sociale verkiezingen, de resultaten ervan, het aantal leden van vreemde origine en hun vorming, en ook over de betrekkingen van de centrale met de bonden van de landen van herkomst, vooral met de CGIL.

Het IHOES bewaart de archieven van de Régionale FGTB Liège-Huy-Waremme. Die bevatten een achttal dossiers over de werking naar vreemde arbeiders toe. Andere archieven van gewestelijke afdelingen worden wellicht bewaard door de federaties, zoals in Charleroi.

Wat is er gebeurd met de archieven van de intergewestelijke afdeling Brussel-Halle-Vilvoorde? Voor zover wij weten hebben een deel van de archieven van Albert Faust, de spilfiguur van de Nationale Gastarbeiderskommissie, onderdak gevonden in het CARCoB.

◀ Stickers van het ABVV-Limburg in het Italiaans, Nederlands, Arabisch en Turks. (IHOES, Seraing)

1741

Sept 19 7 1901 15.00

Monsieur le Président,

Vous n'ignorez pas la situation peu enviable des chômeurs, surtout ceux qui n'aiment pas une vie oisive et de paresse.

C'est ce qu'il y a de plus répugnant pour un homme de devoir aller au pointage chaque jour, alors qu'il ne demande qu'à travailler.

Vous n'ignorez pas non plus, que s'il existe du chômage en Belgique, c'est la cause de la présence de tous ces étrangers.

Nous admettons qu'ils sont venus, avec contrat, pour les mines, mais pouvez-vous nous dire, combien de ceux-là vous en trouvez encore au travail dans les mines !!!

Ils se casent tous dans les usines, au détriment de nous-mêmes et ceux-là trouvent du travail, oh vous - belges - vous ne pourrez pas en obtenir.

Vous savez certainement que les demandes de main d'œuvre étrangère au Ministère, par la Direction des usines, ne sont pas toujours respectées et que ces gens travaillent souvent sans être même renseignés sur les registres.

Nous, Belges, nous ne pouvons décrocher un emploi et des gens, comme les Italiens, qui nous ont tiré dans le dos en 1940, ils se casent tous, à notre insu.

Ne serait-il pas bon de mettre cette question à l'ordre du jour et ainsi faire rentrer dans leur pays, tous ceux dont le contrat est terminé, ce qui diminuerait considérablement le nombre de chômeurs et par conséquent, remplirait les caisses de l'Etat.

Nous croyons pouvoir compter sur votre appui, à la prochaine réunion, et restons vos fidèles serviteurs.

des chômeurs forcés
Une délégation du pays de Charleroi:

Brief uit 1950
waarin werklozen
uit Charleroi
protesteren tegen
de tewerkstelling
van gastarbeiders
in Belgische
fabrieken.
(Amsab-ISG, Gent,
archief ABVV)

ABVV
DE ALGEMENE CENTRALE
TEL. 24 44 00 - 24 44 10 - 24 44 15 - 24 44 16

BRUSSEL, 17 Februar 1965.
HAUTSIEUTRAAT 4
18/8380/VO

Kennedij 1, Ruiter
Algemeen Secretaris A.B.V.V.
Brussel

Waarde Makker,

Van Spaanse arbeiders krijgen we bittere klachten over de hoge huren die gevraagd worden in Brussel voor gemubelde kamers. Die arbeiders hangen waarlijk af van de kamerverhuurders, die heel goed weten dat een vreemdeling een woonst moet hebben wil hij geen gevaar lopen uitgezonden te worden of op zijn minst moeilijkheden te ontmoeten bij de verstrakking van de nodige documenten voor zijn verblijf in 't land.

Welk departement zou zich dat moeten aantrekken? Denkt Gij het niet nodig daaromtrent een onderzoek te laten instellen? Ik ben ervan overtuigd dat onze afdeling Brussel V daarbij graag behulpzaam zou zijn.

Met beste groeten,
Dore Smits

24 44 17 17 FEB 1965

Brief uit 1965 van
de voorzitter van de
Algemene Centrale aan
de algemeen secretaris
van het ABVV met een
klacht over de te hoge
huren die aan Spaanse
gastarbeiders in Brussel
werden gevraagd.
(Amsab-ISG, Gent,
archief ABVV)

Wat het ACV/CSC betreft, bewaart het KADOC het merendeel van de archieven van de nationale leiders. De archieven van Robert D'Hondt, secretaris-generaal van de vakbond tussen 1959 en 1991, bevatten enkele dossiers over de afdelingen van de Nationale Dienst der Vreemde Arbeiders en de vakcentrales, zoals de Centrale der Vrije Mijnwerkers. Een meer substantieel deel van de archieven over de werking van de Dienst der Vreemde Arbeiders bevindt zich in het CARHOP. Ze kwamen daar terecht via de gewestelijke dienst van het CSC in Luik of doordat vaste medewerkers uit dezelfde regio hun persoonlijke documenten doorspeelden. Dat geldt bijvoorbeeld voor Vincent Adovasio en Enrique Suarez. Sommige federaties bewaren hun archieven zelf, zoals de federatie Limburg in Hasselt.³⁰ Ook de archieven van de andere delen van de christelijke zuil bevatten veel informatie over de vakbondswerking voor vreemde arbeiders op het terrein; bron van die informatie zijn de respectievelijke migrantencommissies.

De syndicale pers die specifiek bestemd was voor de vreemde arbeiders is even versnipperd. We spoorden de syndicale nieuwsbrieven en bladen op die in België werden gepubliceerd voor Turkse arbeidsmigranten. Het KADOC bewaart exemplaren van *Emek* (Werk) de gestencilde nieuwsbrief die het ACV/CSC in de jaren 1970-1973 naar zijn Turkse leden stuurde. *Emek* werd voor het eerst gepubliceerd rond de jaren 1966-1967. Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amster-

dam heeft enkele exemplaren daarvan in huis, evenals de jaargangen 1976-1980, zij het onvolledig. Voor de jaargangen 1983-1997 en de nieuwste versie van het blad, in maandelijks pocketformaat, kunnen we terecht in de Koninklijke Bibliotheek van België. Bij het ABVV/FGTB bevatten de migrantendossiers van de nationale archieven een exemplaar van *Merhaba* (Goedendag), de nieuwsbrief van de Dienst der Migrerende Werknemers/Dienst voor Gastarbeiders, uit de tweede helft van de jaren 1960. Enkele exemplaren van *Türkiyeli İşçi Gazetesi* (Blad van de Arbeider van Turkije), uitgegeven door het Türkiyeli İşçiler Komitesi/Comité des Travailleurs de Turquie (Comité van de Arbeiders van Turkije) van de intergewestelijke afdeling Brussel-Halle-Vilvoorde tussen 1976 en 1978, worden bewaard in het IISG.

De archieven van de vakcentrales uit sectoren met een hoog percentage vreemde arbeiders, bevatten vaak informatie over propagandamateriaal naar aanleiding van sociale verkiezingen, dat specifiek bestemd was voor vreemde arbeiders. Dat geldt zowel voor het ABVV als het ACV. Die archieven bevatten ook vrij volledige informatie over de kandidaten bij die verkiezingen, in de vorm van kaarten met kandidaatstellingen.³¹

Wat betreft nieuwe bronnen zijn de archieven van vakbondsverantwoordelijken van vreemde origine ongetwijfeld de meest interessante, omdat zij een nieuw licht kunnen werpen op de syndicale praktijk van die groepen migranten. De vakbond

is voor migranten niet alleen een prima plek om zich in te schakelen in het sociale leven in België, ze kan op termijn ook een formidabel instrument worden om op te klimmen op de sociale ladder. Dat gold bijvoorbeeld voor Muharrem Karaman, wiens archieven zich in het IISG bevinden.³² Karaman werd in 1936 geboren in een landbouwtreek in het oosten van Anatolië. Hij stelde zich kandidaat om in het buitenland te werken en arriveerde in 1964 in België. In de bekkens van Charleroi ging hij aan de slag als mijnwerker en hij leerde Frans. Karaman engageerde zich vrij snel in de christelijke vakbond. In 1971 werd hij verkozen als syndicaal afgevaardigde en in 1974 leidde hij de Turkse afdeling van het ACV/CSC. Hij volgde met succes de opleiding maatschappelijk assistent. In het begin van de jaren 1980 richtte hij het Turks Centrum voor Voorlichting, Culturele Informatie en Sociale Bijstand/Centre Turc d'Information, d'Animation Culturelle et d'Aide Sociale (Türk-Danis) op. Dat organiseert tot op vandaag, onder de naam SIMA, permanente vorming, sociale solidariteit en hulp aan jongeren in Brussel, Charleroi en Verviers. De archieven van Muharrem Karaman bevatten niet alleen veel informatie over de werking van de Turkse afdeling van het ACV/CSC, ze zijn ook een belangrijke bron voor de studie van de Turkse vakbondsactiviteiten van het ABVV/FGTB in Brussel. Karaman deed immers zijn best om ook waardevol materiaal over de activiteiten van zijn socialistische collega van het Comité des Travailleurs de Turquie te bewaren. Tot op vandaag zijn we er niet in geslaagd om gelijkaardige informatie over dat comité op te diepen uit socialistische vakbondsbronnen.

Syndicale archieven in verband met vreemde arbeidskrachten bewaren en toegankelijk maken, is niet alleen een Belgische problematiek. De archieven van de vakbonden uit de landen van herkomst kunnen ook belangrijke informatie bevatten voor de studie van de migratie en de banden van de migranten met de syndicale organisaties. Aan de naoorlogse migratie (golven) zitten twee aspecten vast: enerzijds zijn er de akkoorden die de aanwerving van de arbeidskrachten regelen, anderzijds de onderhandelingen voor afspraken over sociale zekerheid. Over die onderhandelingen, of minstens over de levensomstandigheden van hun geëmigreerde landgenoten, namen de bonden van de landen van herkomst standpunten in – voor zover ze (wettelijk) erkend waren en los van het gewicht en de invloed die zij hadden in hun respectievelijke sociaal-overlegsysteem. De noodzaak van een internationale vakbondswerking liet zich al in een vroeg stadium voelen, vooral op het niveau van de internationale confederaties³³, maar in de praktijk beperkte de samenwerking zich vaak tot losse contacten. Nochtans kon die samenwerking positieve gevolgen hebben voor de bonden in de onthaallanden, vooral omdat de vreemde arbeiders via die weg aangezet konden worden om lid te worden of gebruik te maken van de sociale diensten van de bonden.

Cover van *Sole d'Italia*, een weekblad voor Italiaanse arbeiders in Europa, met een oproep om op de CSC te stemmen bij de sociale verkiezingen, 8 april 1967. (KADOC-KU Leuven)

Affiche van de ABVV-migrantencommissie uit 1997. (Amsab-ISG, Gent)

Nemen we het Turkse voorbeeld in de jaren 1960. In die periode maakte het ABVV/FGTB nadrukkelijk gebruik van haar officiële contacten met de Confederatie van Arbeidersbonden van Turkije (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Türk-İs), via het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen, zowel in de campagne voor de sociale verkiezingen – waarbij de vakbond die contacten vermeldde –, als bij de aanwerving van een Turkse stagiaire (Cengiz Sipahi) voor de Dienst der Migrerende Werknemers. Jammer genoeg mogen buitenlandse onderzoekers de archieven van de Türk-İs niet raadplegen.³⁴ Het ABVV/FGTB hield in de jaren 1970 verder contact met Türk-İs, maar het was vooral met een andere dissidente vakbond, de Confederatie van Revolutionaire Arbeidersbonden (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, DISK), die bonden met een meer uitgesproken linkse signatuur overkoepelde en die na de militaire staatsgreep van 1980 werd verboden, dat de twee Belgische bonden stevige banden smeedden. De archieven van die confederatie zijn geïnventariseerd en kunnen geraadpleegd worden in de Stichting voor het Onderzoek van de Sociale Geschiedenis van Turkije in Istanboel.³⁵

De vakbonden en de arbeidsmigranten: de niet-syndicale archieven

Om af te ronden willen we onderzoekers nog wijzen op twee niet-syndicale bronnen die voor sommige perioden en/of werkingsterreinen, de syndicale archieven (gedeeltelijk) kunnen aanvullen of compenseren: archieven van ondernemingen of werkgevers en diplomatieke archieven van de herkomstlanden van arbeidskrachten.

Patronale archieven vormen een voortreffelijke bron om de sociale verhoudingen in ondernemingen te analyseren. De archieven van de Fédération Charbonnière de Belgique (Fédéchar), een machtige lobby in een periode waarin steenkool nog steeds een van de voornaamste energiebronnen was, worden bewaard in het Rijksarchief van Hasselt en zijn een onmisbare bron voor de studie van de arbeidsmigratie, die tussen 1946 en 1971 werd geregeld via bilaterale akkoorden. Op basis van die akkoorden arriveerden in de mijnbekkens achtereenvolgens honderdduizenden Italiaanse, Spaanse, Griekse, Turkse en Marokkaanse arbeiders, zonder te spreken van de 20.000 vluchtelingen die op het einde van de jaren 1940 werden gerekruteerd.

De archieven van de diplomatieke en consulaire vertegenwoordigingen van de herkomstlanden bevatten vaak briefwisseling en verslagen over de syndicale activiteiten van hun onderdanen.³⁶ Zo bevatten de archieven van het bestuur voor Arbeidszaken van de Turkse ambassade in Brussel briefwisseling met de Belgische vakbonden, waarin met name gerefereerd wordt aan propagandamateriaal van de Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België (ACLVB)/Centrale des Syndicats Libéraux de Belgique (CGSLB), die gewoonlijk weinig aan bod komt in studies over vakbonden en het migratiebeleid. Je vindt er ook veel gedetailleerde verslagen over het verloop van stakingen in die periode. Ten slotte kunnen we dankzij de individuele sociale dossiers van een aantal Turkse arbeiders, het sociaal werk van de vakbonden opnieuw situeren in het geheel van de sociale dienstverlening aan vreemde arbeiders.

Deze tekst werd uit het Frans vertaald door Jan Vermeersch en is een herwerkte versie van een bijdrage aan een panelgesprek over het bronnenmateriaal met betrekking tot de geschiedenis van de migratie. Die bijeenkomst vond plaats in het kader van de Dag van de Hedendaagse Geschiedenis, op 15 maart 2008 aan de VUB. Ik dank professor Anne Morelli om me deze bijdrage te suggereren.

- 1 De Algemene Centrale der Liberale Vakbonden van België (ACLVB)/Centrale Générale des Syndicats Libéraux de Belgique (CGSLB), kleiner in omvang, is de derde representatieve vakorganisatie.
- 2 Dirk LUYTEN, Corporatisme, neocorporatisme, competitief corporatisme: sociale regulering sinds 1945. In: Els WITTE & Alain MEYNEN (red.), *De geschiedenis van België na 1945*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 2006, pp. 365-394.
- 3 Etienne ARCQ, Le taux de syndicalisation 1982-1991. In: *Courrier hebdomadaire du CRISP*, (1993)1386, p. 35. Dat cijfer varieert wel volgens de bron en de berekeningsmethode. Zo spreekt een studie van de OESO over een syndicalisatiegraad van 53 procent (de zesde hoogste in de OESO-landen) in het

begin van de jaren 1990. Zie Pierre BLAISE, *Les syndicats en Europe*, Brussel: CRISP, 1992, p. 3.

- 4 Voor een vergelijkende analyse met de buurlanden, zie: Michel DREYFUS, Eric NIJHOFF, Patrick PASTURE, Noel WHITESIDE, *Syndicalismes et Etat social. Belgique, France, Grande-Bretagne, Pays-Bas*. In: Michel PIGENET, Patrick PASTURE, Jean-Louis ROBERT (red.), *L'apogée des syndicalismes en Europe occidentale 1960-1985*, Paris: Publications de la Sorbonne, 2005, pp. 81-107.
- 5 Franck GEORGI, Francine BOLLE, Claude PENNETIER, Jean PUISSANT, Être militant syndical des années 1960 aux années 1980, en France et en Belgique. Pour une histoire comparée des militantismes européens. In:

- Michel PIGENET, Patrick PASTURE, Jean-Louis ROBERT (red.), *L'apogée des syndicalismes [...]*, pp. 172-173.
- 6 Voor een algemeen overzicht van de syndicale archieven in België, zie: Dirk LUYTEN, De vakbonden. In: Patricia VAN DEN EECKHOUT & Guy VANTHEMSCHÉ, *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19e-21e eeuw*, Brussel: Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 2009, pp. 925-943.
 - 7 Albert MARTENS, *25 jaar wegwerparbeiders. Het Belgisch immigratiebeleid na 1945*, KUL, licentiaatsverhandeling, 1973.
 - 8 Albert BASTENIER & Patricia TARGOSZ, *Les organisations syndicales et l'immigration en Europe*, Louvain-la-Neuve: Academia-Bruylant, 1991, p. 61.
 - 9 Voor een kritische studie van het beleid van het ABVV ter zake, zie: Kathlijn PITTMVILS, Het ABVV, internationale arbeidsmigraties en 'gastarbeiders' in de periode 1960-1974: internationalisme versus nationale verdediging. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 27(1997)3-4, pp. 431-472.
 - 10 Marie-Thérèse COENEN, *Les syndicats et les immigrés. Du rejet à l'intégration*, Brussel: EVO, 1999; Mateo ALALUF, *Syndicats et immigration*. In: Marco MARTINIELLO, Andréa REA, Felice DASSETTO (red.), *Immigration et intégration en Belgique francophone. Etat des savoirs*, Louvain-la-Neuve: Academia-Bruylant, 2007, pp. 237-252; Luc BLANCHARD, *Les syndicats et la main-d'œuvre étrangère. Dix ans d'hésitations* (Juin 1946-Août 1956). In: Italo RODOMONTI & Pierre TILLY (red.), *De Rome à Marcinelle. Santé-sécurité: hier, aujourd'hui et plus encore, demain!*, Brussel: Le Cri, 2006, pp. 33-48; Eva SCHANDEVYL, Het Brusselse vakbondswezen en de migranten/allochtonen: discours en syndicale structuren sinds de jaren 1970-80. In: Roel DE GROOF, Rudi JANSSENS, Jan DEGADT, Els WITTE (red.), *Politiek, taal, onderwijs en samenleving in beweging*, Brussel: VUBPRESS, 2005, pp. 383-441; Nadia BEN MOHAMED, *Les syndicats et les immigrés*. In: Andréa REA & Nadia BEN MOHAMED, *Politique multiculturelle et modes de citoyenneté à Bruxelles*, Brussel: ULB, 2000, pp. 29-55 (<http://www.ulb.ac.be/socio/germe/documentsenligne/polmult2.pdf>); Albert MARTENS, Trade Union Policies towards Immigrants: the Case of Belgium (1944-97). In: Johan WETS (red.), *Cultural Diversity in Trade Unions. A Challenge to Class Identity?*, Aldershot: Ashgate, 2000, pp. 151-167; Frank CAESTECKER, Vakbonden en etnische minderheid, een ambigue verhouding. Immigratie in de Belgische mijnbakkens, 1900-1940. In: *Brood & Rozen*, 2(1997)1, pp. 51-63; Anne MORELLI, Ambiguités et contradictions des rapports entre syndicats et étrangers: le cas des Italiens. In: *Brood & Rozen*, 2(1997)1, pp. 65-71; Renée DRESSE, L'action des syndicats. In: Marie-Thérèse COENEN & Rosine LEWIN, *La Belgique et ses immigrés. Les politiques manquées*, Brussel: De Boeck Université, 1997, p. 167-187.
 - 11 Frank CAESTECKER, *Alien Policy in Belgium, 1840-1940. The creation of Guest Workers, Refugees and Illegal Aliens*, New York/Oxford: Berghahn Books, 2000.
 - 12 Frank CAESTECKER, Vlaamse arbeidsmigranten in Wallonië. In: Idesbald GODDEERIS & Roeland HERMANS, *Vlaamse migranten in Wallonië 1850-2000*, Leuven: KADOC-KU Leuven/LannooCampus, 2011, pp. 43-67.
 - 13 La Main-d'œuvre étrangère. In: *Le Mouvement Syndical Belge*, 02/01/1926, p. 1.
 - 14 Mateo ALALUF, Etat libéral, Etat social et Etat de police. In: Alberto GABBIADINI, Marco MARTINIELLO, Jean-François POTELLE (red.), *Politiques d'immigration et d'intégration: de l'Union européenne à la Wallonie*, Charleroi: Institut Jules Destrée, 2003, p. 174.
 - 15 Rudi VAN DOORSLAER, *Kinderen van het getto. Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*, Antwerpen/Gent: Hadewijch/AMSAB, 1995; Anne MORELLI, *Fascismo e antifascismo nell'emigrazione italiana in Belgio, 1922-1940*, Roma: Bonacci Editore, 1987.
 - 16 Anne MORELLI, L'appel à la main-d'œuvre italienne pour les charbonnages et sa prise en charge à son arrivée en Belgique dans l'immédiat après-guerre. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 19(1988)1-2, pp. 83-130.
 - 17 CARCoB, Archives Georges Van Den Boom, Lettre au Secrétariat du Parti Communiste de Belgique, 25/08/1956.
 - 18 Clément MWABILA MALELA, *Les travailleurs étrangers dans l'agglomération bruxelloise (Problème d'intégration)*, ULB, licentiaatsverhandeling, 1966, pp. 69-72.
 - 19 CARHOP, Archives du Service Migrant de la CSC Liège, nr. 55, Circulaire de la Police des Etrangers à Messieurs les Bourgmestres du Royaume, 22/04/1965. Onderwerp: verscherping van de controlemaatregelen tegenover vreemdelingen die in België arriveren op zoek naar werk of beweren op zoek te zijn naar werk.
 - 20 René DE SCHUTTER, Dix ans de textes à l'intérieur du syndicat: sélection de textes de la Régionale FGTB de Bruxelles-Hal-Vilvorde de fin 1966 à mi-1977. In: *Contradiction*, (1978)18; Jean PUISSANT, *Fil Rouge d'un siècle de syndicalisme FGTB à Bruxelles*, Brussel: La Fonderie, 1998; Mazyar KHOIJINIAN, *La stabilisation et l'organisation des travailleurs turcs et de leurs familles en Belgique (1963-1980)*, ULB, licentiaatsverhandeling, 2005.
 - 21 Algemeen Rijksarchief, Archief van de Vreemdelingenpolitie. Algemene dossiers (1930-1960), nr. 620, Rapport de la BSR de Bruxelles à l'Administration de la Police des Etrangers, 24/6/1964; IEV, Archives de la Centrale Syndicale des Travailleurs des Mines de Belgique, Procès-verbaux du Comité Exécutif de la Centrale Régionale de Liège, séance du 06/06/1966.
 - 22 In het begin van de jaren 1980 schatte men de syndicalisatiegraad van de vreemde arbeiders op ongeveer 50 procent. Zie: Albert BASTENIER & Patricia TARGOSZ, *Les organisations syndicales [...]*, pp. 82-83. Dat cijfer varieert vanzelfsprekend volgens de nationaliteit van de arbeiders. In het geval van de Turken steeg de syndicalisatiegraad tussen 1976 en het begin van de jaren 1980 van 55 naar ongeveer 80 procent.
 - 23 Marco MARTINIELLO, *Leadership et pouvoir dans les communautés d'origine immigrée. L'exemple d'une communauté ethnique en Belgique*, Parijs: L'Harmattan, 1992.
 - 24 Ali BAYAR, Un ghetto du travail. Les nettoyeuses turques à Bruxelles. In: Yvonne KNIBIEHLER & Éliane GUBIN, *Les femmes et la ville. Un enjeu pour l'Europe*, Brussel: Labor, 1993, pp. 213-225.
 - 25 Guéric BOSMANS, *Travailleurs migrants et élections sociales. Evolution de la législation, attitudes syndicales, étude quantitative*, ULB, licentiaatsverhandeling, 2006.
 - 26 Raymond BODARWE, La participation des travailleurs étrangers aux élections syndicales. In: *Recherches sociologiques*, 10(1979)2, pp. 197-216.
 - 27 Andréa REA, *Immigration, état et citoyenneté. La formation de la politique d'intégration des immigrés de la Belgique*, ULB, doctoraal proefschrift, 1999.
 - 28 Ornella ROVETTA, *Inventaire du Fonds de la Centrale syndicale des travailleurs des mines de Belgique*, Brussel: IEV, 2009.
 - 29 De gedigitaliseerde administratieve en morele verslagen van het ABVV zijn online raadpleegbaar, zie: http://digital.amsab.be/archives/BE_AMSAB_144_ABVV/2_1_congressen, laatst geraadpleegd op 21/06/2012. De verslagen van het Nationaal Bureau worden nog gedigitaliseerd.
 - 30 Tine DE RIJCK & Griet VAN MEULDER, *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers*, Berchem: EPO, 2000.
 - 31 Guéric BOSMANS, *Travailleurs migrants [...]*, p. 23.
 - 32 Voor het overzicht van zijn loopbaan, zie: <http://www.iisg.nl/archives/en/files/k/10895389.php>, laatst geraadpleegd op 21/06/2012.
 - 33 George MINET, Marginalité ou participation? Migrants et relations professionnelles en Europe occidentale. In: *Revue internationale du Travail*, 117(1978)1, p. 32.
 - 34 Zie: <http://www.turkis.org.tr/?wapp=D559287F-1AC9-4E4D-8734-A2B210FBE510>, laatst geraadpleegd op 21/06/2012.
 - 35 TUSTAV, DISK Arşivi, Istanbul: TUSTAV/DISK, 2007.
 - 36 Voor een voorbeeld waarbij twee legitieme overheden tegenover elkaar staan op vreemde bodem: Idesbald GODDEERIS, *De Poolse migratie in België 1945-1950. Politieke mobilisatie en sociale differentiatie*, Amsterdam: Aksant, 2005.

Timmeren aan de weg

Een gesprek met de pioniers van
de migrantenwerking in Antwerpen

Amsab-ISG wilde meer te weten te komen over de Antwerpse integratiesector, het geheel van verenigingen en initiatieven rond de opvang van migranten. Daarvoor ging het te rade bij Piet Janssen, met wie het al eerder een gesprek had naar aanleiding van de overbrenging van de archieven van het Vlaams Overlegcomité Migratie (VOCOM) en het Vlaams Centrum voor de Integratie van Migrant(en) (VCIM). Piet werkte eerst vijf jaar als vrijwilliger in het jeugdcentrum De Cluys en werd in 1975, toen er erkenning kwam als categoriaal opbouwwerk, de eerste coördinator van het Centrum voor Buitenlandse Werknemers (CBW) in Antwerpen.¹ Hij wees erop dat het hoog tijd was om een reconstructie te maken van de eerste opvanginitiatieven voor migranten in Antwerpen. Piet verzamelde nog vijf andere pioniers en samen trokken ze op 2 maart 2012 naar het restaurant El Warda voor een lange babbel.

Wie is wie?

Sarie Abdeslam was van 1977 tot 1997 nationaal verantwoordelijke voor de Arabische afdeling van het ACV. Hij schrijft iedere week *Dou-nia News*, een Belgisch-Marokkaans persoverzicht dat per mail wordt verstuurd naar 22.000 adressen.²

Sadik Akhandaf was actief in het CBW en in Safina, een van de eerste Antwerpse zelforganisaties, opgericht in 1990.

Piet Janssen schreef in 1995, na zijn coördinatorschap van het CBW, mee aan het minderhedendecreet op het kabinet van de toenmalige minister van Welzijn Luc Martens.

PIET CREVE
Amsab-ISG

MARTINE VERMANDERE
Amsab-ISG

Van links naar rechts: Mohammed Sabi, Piet Creve, Piet Janssen, Mark Van Mol, Sadik Akhandaf, Emiel Vervliet, Sarie Abdeslam, Martine Vermandere. Foto © Bart Dewaele

Mohammed Sabi was een van de organisatoren van het Festival van de Immigrant in Antwerpen dat begin jaren 1980 ontstond vanuit het Kontaktorgaan Internationale Solidariteit (KIS). Hij was betrokken bij de oprichting van Moussem, een organisatie die de cultuur uit de Maghreblanden en het Midden-Oosten naar Vlaamse podia brengt.³

Emiel Vervliet startte in 1968 in Borgerhout het jeugdcentrum De Cluys. Van 1975 tot 1992 werkte hij op de ACV-studiedienst en als secretaris van het Wereldverbond van de Arbeid. In 1992 werd hij directeur van het VCIM en in 1997 docent aan de Sociale School Heverlee.

Mark Van Mol was net als Piet Janssen en Emiel Vervliet betrokken bij de eerste opvang van Marokkaanse immigranten in Borgerhout en bij de oprichting van het CBW. Hij studeerde sociologie en arabistiek en werkt momenteel als hoofddocent Modern Arabisch aan het Interfacultair Instituut voor Levende Talen aan de KU Leuven.

Piet Creve, medewerker van Amsab-ISG, modereerde het gesprek.

Piet Janssen (PJ): Het vrijwilligersinitiatief in Borgerhout ontstond na mei '68 uit de derdewereldbeweging. De inspiratie voor die beweging was overgewaaid uit Leuven. We waren tegen de geldinzamelingen van de 11.11.11- en Broederlijk Delen-acties, maar gebruikten wel de belangstelling ervoor en werkten onder meer rond Haïti. Tot we ons realiseerden dat er ook dicht bij ons nood was, onder meer door het lezen van Pierre Jalée (*Le pillage du tiers monde*) en Frantz Fanon (*Les damnés de la terre*). Vorige week waren enkelen van ons op de begrafenis van Simonne Verstraete, zij werd 92. Madame Verstraete werkte mee in die derdewereldbeweging en het was zij die opmerkte dat er sinds de komst van de gastarbeiders ook een stuk derde wereld hier bij ons was. Zij startte mee de migrantenwerking en zorgde voor de eerste opvang van Marokkaanse mannen en later gezinnen in Borgerhout.

Sarie Abdeslam (SA): In augustus 1967 kwamen in Antwerpen de eerste politieke vluchtelingen uit Marokko aan. Voor de problemen in Marokko was hier toen geen interesse. De aandacht voor Marokkanen kwam er pas in 1974 na de regularisatie en de migratiestop. Er was toen een hongerstaking in Brussel. Ook de Marokkanen werden zich bewust van de problematiek hier en begonnen zaken op de langere termijn te bekijken. Vanaf dat moment startte het Marokkaanse verenigingsleven.

Mohammed Sabi (MS): De vakbonden ABVV en ACV hadden twee verschillende benaderingen. Het ABVV wou geen aparte werking opzetten voor migranten, ze waren arbeiders net als de Belgen. Het ACV had wel een specifieke benadering.⁴ De Marokkaanse arbeiders waren meestal

weinig geschoold. Ze werkten in Antwerpen in de metallurgie, in fabrieken of poetsten treinen. De eerste zelforganisaties ontstonden rond de geloofsbeleving. Om te kunnen bidden werden moskeeën opgericht. In Hoboken-Moretusburg kregen ze daarbij hulp van pastoor Verachttert. Die stelde hen een stuk grond achter de school ter beschikking. Met vrijwilligers van de Bouworde en mijn vader als promotor, werd de moskee opgetrokken. Toen de droom om terug te keren na 1974 ophield en het door de gezinshereniging duidelijk werd dat men hier zou blijven, ontstonden organisaties. Dat was echter niet voor de hand liggend, aangezien de Marokkaanse overheid duidelijk maakte geen voorstander te zijn van lidmaatschappen zoals die van de vakbond. Dat werd nog duidelijker na de Groene Mars toen bij de consulaten Amicales werden opgericht met de bedoeling greep te houden op de Marokkaanse migrantenbevolking.⁵

SA: Verenigingen oprichten was in de jaren 1960 en 1970 ook moeilijk door de wetgeving op de vzw's. Er waren drie Belgen op vijf nodig om een vereniging op te richten. Pas in 1981 is die wet onder minister Gol veranderd. In die jaren werd er ook weinig genaturaliseerd. Koning Hassan II was ertegen. Er werd toen wel al informeel samengekomen. Er waren onder meer twee groepen die een politiek en sociaal karakter hadden: de ene groep leunde aan bij het ACV, de andere was de progressistische marxistische groep, de Regroupement Démocratique Marocain.⁶ Die twee groepen hebben altijd goed samengewerkt. We hadden een verschillende aanpak, maar er was geen concurrentie.

Lidkaart van het jeugdcentrum De Cluys in Merksem. (privécollectie Sadik Akhandaf)

Sadik Akhandaf (SaA): Mijn vader, een winkelier in Tétouan, werd eigenlijk door een soldaat die nog tijdens de Tweede Wereldoorlog in Gembloux had gestreden, aangezet om in België te komen werken. Hij kon kiezen tussen Beringen of een gieterij in Vilvoorde. Hij koos voor Vilvoorde en werkte er begin jaren 1960. Op de Sinksenfoor kwam er op zaterdagmiddag een busje van de Metallurgie Hoboken om arbeiders te ronselen. Zij boden een hoger loon, één frank meer per uur, en twee maanden vakantie aan waardoor men in de zomer naar Marokko kon gaan. Momenteel vechten we om dat recht te behouden. In 1965 kwam ik naar Antwerpen. Dankzij Sarie Abdeslam die binnen het ACV aan vorming deed,

werd ik in 1969 al heel jong als vrijwillige vertaler ingeschakeld. Hij zorgde ervoor dat ik in Brussel mijn lagere school kon afmaken en in Borgerhout aan de middelbare technische school kon studeren. Ik kwam voor de eerste maal in een Belgisch gezin terecht door een toeval. Tijdens de winter gleed ik uit en maakte een serieuze val. Ik werd recht geholpen door Guido Bal die me meenam naar zijn ouderlijk huis. Vanaf toen ging ik bij de familie Bal geregeld tv kijken, onder meer naar *Bonanza*. Zij hadden toen ook al een douche. Wij moesten daarvoor naar het badhuis in de Grote Hondstraat. En 'Lange Mark' zorgde ervoor dat we konden basketten.⁷

Affiche voor de opening van de moskee in Borgerhout op 9 september 1972. (Amsab-ISG, Antwerpen, archief de8)

Mark Van Mol (MVM): Ik zat in 1969 in mijn laatste jaar humaniora en was betrokken bij de derdewereldbeweging. De directeur van mijn school sprak op een bijeenkomst over het feit dat er geen sportinfrastructuur bestond voor migranten (omwille van te duur, te verafgelegen ...). Ik stelde voor dat de school dat zou organiseren. De directeur was daarmee akkoord en stelde mij hiervoor aan. Toen ik dat thuis vertelde, waren vader en moeder weinig enthousiast. Ze maakten mij bang voor die 'vreemden met hun lange messen'. Uiteindelijk ging er een leraar mee om de contacten met de Marokkaanse gezinnen te leggen. Het eerste gezin waar ik aanbelde, was er een met twaalf kinderen. Het sneeuwde. De man deed open met de mededeling dat het ook in Marokko sneeuwde. Dat stelde

me op een of andere manier op mijn gemak. Hedwig Van de Velde had Berbers geleerd om in De Cluys mensen te kunnen onthalen. Er werden daar ook filmvertoningen georganiseerd. Ik herinner me onder meer nog *La bataille d'Alger* en *Kohinoor*. Daar kwamen veel mensen naartoe. Het was ook een enthousiaster publiek dan wat wij gewoon waren.

SaA: Ik werkte als vertaler in De Cluys. Iedere zaterdag waren er ontmoetingsnamiddagen waar je onder meer hulp kreeg voor het invullen van papieren, want je moest toen maar je plan trekken als nieuwkomer. Maar later op de avond werden daar 'instuifs' georganiseerd door het jeugdhuis. Ik mocht daar eerst niet binnen, want je had een lidkaart nodig. Aanvankelijk moest je daarvoor Belg zijn. Maar ik bleef rondhangen en geraakte uiteindelijk toch binnen in die fuiven. Bij het terugkeren had ik wel altijd schrik. Ik moest langs café Malpertuus en dat was de tijd van de Vlaamse Militantenorde (VMO).⁸ Vooral na de oliecrisis in 1973 met de VMO-affiches waarop de oliekraan wordt dichtgedraaid en met de zak op de rug van de migranten, werden de vijandelijkheden erger.

PJ: We hadden heel weinig geld om onze migrantenwerking te organiseren. Daarom mochten we in het jeugdhuis op zaterdag- en zondagavond de vestiaire doen. Er werd een kleine bijdrage betaald, maar door het groot aantal leden – het waren de gouden jaren van het jeugdhuiswerk – bracht dat toch zo'n 50.000 à 60.000 frank op per jaar.

SaA: Na mijn werk in De Cluys mocht ik van pater Michel Dierckx blijven om in de kelder te helpen boenen. Als beloning

kregen we niet-gewijde hosties of chocola of ander eetbaars. De pater voetbalde ook mee. Hij was een reuzepater.

MVM: We maakten een affiche 'Welkom' als reactie op de affiche van het VMO. Voor de moskee waren we op zoek naar een ruimte. Toen stelde de deken van Borgerhout zelfs de crypte onder de kerk voor. Ik herinner me nog de eerste ontmoeting van de deken met drie Marokkaanse vertegenwoordigers. Beiden kenden duidelijk elkaars cultuur niet en de deken begroette de Marokkanen door diep te buigen, zoals in het Verre Oosten gebruikelijk is. De Marokkanen begroetten hem dan maar op dezelfde manier. Uiteindelijk konden we een lokaal van de parochie huren in de Zonstraat. Daar kwam de eerste moskee in Borgerhout. Een van de voortrekkers aan Marokkaanse kant was Mohamed Bouchikhi, een gewezen rijkswachter in Marokko.

Piet Creve (PC): Was er vanuit de katholieke wereld een bekeringsdrang?

SA: In Boom had ik goede contacten met kloosterzusters die ons hielpen. Dat is nooit ter sprake gekomen en ik heb dat ook nooit zo gevoeld.

SaA: Voor mij was het een déjà vu. In Tétouan hadden we ook een Jodenwijk in de medina waar het 's zaterdags snoepjesdag was. Hier deed ik op zaterdag het licht aan voor joodse gezinnen en kreeg ik ook snoepjes. Wij hadden in Marokko ook al contact met katholieke paters en zusters, dat was geen nieuw gegeven voor ons.

Mohammed Sabi (MS): Er was geen wantrouwen. De meesten stuurden hun kinderen naar een katholieke school. Het CBW werd door de Marokkaanse

gemeenschap zelfs het *Bureau de Messiah* genoemd!

SaA: Nog voor de moskee in de Zonstraat er kwam, werd een voorlopige gebedsplaats voor de ramadan ingericht in de feestzaal van de Reuzenpoort. Er was een groot tapijt nodig en dat kwam uit de kathedraal.

PC: Hoe waren de eerste contacten met de overheid?

Emiel Vervliet (EV): Borgerhout was toen nog een zelfstandige gemeente. De burgemeester was van CVP-signatuur en werd voorzitter van de vzw die opgericht moest worden om het pand in de Zonstraat te kunnen huren voor de moskee, de deken werd secretaris. Nadien zorgde de Volksunie voor de burgemeester. Ook met hem waren er goede contacten. Het CBW heeft vanaf de start een gemengd Marokkaans-Belgische bestuur betracht. Dat was niet makkelijk. Pas in 1975 kregen we een erkenning als categoriaal opbouwwerk, door Rika De Backer (staatssecretaris voor Cultuur), en een eerste vrijgestelde. Dat werd Piet, hij was daarvoor de meest geschikte persoon.

PJ: Dat moest toen nog blijken! Nee, Emiel had dat evengoed kunnen zijn, ik weet niet meer goed waarom ik toen gekozen ben.

SaA: Mark studeerde toen nog en leerde Arabisch via moppen. We moesten hem steeds moppen vertellen.

MVM: Er kwamen alleen Marokkaanse mensen naar het CBW. Je kon die moeilijk helpen als je ze niet verstond. Ik leerde Arabisch en bracht het bij aan de andere vrijwilligers. Op die manier moest ik

iedere les goed leren om aan de anderen te kunnen doorgeven.

SaA: De Berbers kwamen later, in de jaren 1970. Eerst kwamen de stedelingen naar hier, dan de zogenaamde 'korfmigranten'. We noemden hen zo omdat hun voorgangers hier al voor alles zorgden: hun huis werd bijvoorbeeld al behangen. De stedelingen hielden rekening met hun burens, dat waren ze gewend van het samenwonen in één huis in Marokko, waar alles samen gebeurde, waar men één keuken had voor vier gezinnen en collectief feestvierde. De mannen gingen zelfs niet in huis naar het toilet, dat was voorbehouden voor de vrouwen. De platelandsmensen waren niet gewend om hun stemgeluid aan te passen, hielden minder rekening met hun burens.

PC: Heeft het aantal migranten een rol gespeeld?

MS: Tussen 1964 en 1974 waren er weinig Marokkaanse gezinnen. In Borgerhout zo'n 600 à 700. Pas vanaf 1974 na de gezinshereniging vergrootte de groep. Taal was een groot probleem. Soms spraken men zelfs geen Frans, soms wat Spaans. Bij het ACV in Antwerpen werkte Evarist Van den Bogaert. Hij had nog gewerkt in Latijns-Amerika en kon de Marokkanen die wat Spaans spraken, helpen. Hij werkte ook voor de dienst Migratie van de stad Antwerpen.

SA: Ze waren niet analfabeet! Wel in Latijnse talen, maar niet in het Arabisch. Vanuit de overheid was niks voorzien van begeleiding. Men had een overeenkomst om ze naar hier te halen, maar geen onthaal. We hadden wel op school geleerd over België, maar we dachten dat hier Frans gesproken werd. Er waren ook

veel misverstanden tussen Vlamingen en Marokkanen. Zo kreeg ik steeds de vraag of we ook patatten hadden in Marokko. Eerst werd ik kwaad, tot ik besepte dat ze het echt niet wisten. Vlaanderen had – in tegenstelling tot Frankrijk of Spanje – geen contact met Marokko. Het was voor beiden hier een ontdekking.

EV: Vrouwen kwamen hier pas na 1974. Tot dan was hun aantal beperkt. Door de vrouwenmigratie kwam er ook een verjonging door de kinderen. De eerste generatie werd een minderheid.

SaA: Zuster Mia van Sint-Agnes op de Turnhoutsebaan gaf eind jaren 1970 les aan de vrouwen. En er kwam ook naschoolse opvang voor de kinderen. Al in september 1972 waren er vrouwen betrokken bij de opening van de moskee.

EV: Na de wet-Gol van 1981 kwam er toch geen boom aan vzw's. Er was in de eerste plaats nood aan bewustmaking. Er was een grote schrik voor 'de grens', om bij het jaarlijkse bezoek aan Marokko te worden opgepakt. Alles van de vakbond werd gezien als tegen de koning. Men had schrik om organisaties op te richten en zo als subversief en antikoningsgezind beschouwd te worden. Daardoor duurde het oprichten van zelforganisaties ook langer dan bijvoorbeeld bij de Italianen of Spanjaarden. En ook het feit dat men ongeschoold was, speelde daarin mee. Er was ook een zekere verdeeldheid door de Saharaproblematiek.

MS: Ik was lid van de Regroupement Démocratique Marocain, een organisatie die zowel aandacht had voor cultuur als voor politiek en bewustmaking. Zo organiseerde de groep een feest in Borgerhout met een toneelstuk van een cineast uit

De voetbalploeg van Safina, een van de eerste Antwerpse zelforganisaties. (privécollectie Sadik Akhandaf)

Luik over corruptie in Marokko. Spijtig genoeg verloor de organisatie door extreme standpunten aan kracht. Ook het Centrum voor Marokkaanse Arbeiders heeft een grote rol gespeeld. Eerst in de Geuzenstraat, later in de Generaal Belliardstraat. Ze hadden ook de steun van het ACW. Marc Van Peel was lid.

SaA: In het begin was vooral de woonsituatie dramatisch. Dat leidde binnen het CBW tot de oprichting van het Huurderscollectief. Het principe was dat het Huurderscollectief huizen huurde en die verder verhuurde aan de leden. De eigenaar kreeg zo een garantie en de leden kwamen elke veertien dagen samen. Op die vergaderingen werden de nieuwe huizen toegewezen volgens samen afgesproken regels en werden aspecten van huisvesting besproken. Op regelmatige tijdstippen

werd elke gehuurde woning bezocht en werd er een verslag opgemaakt: wat de eigenaar in orde moest brengen, en wat de huurder.

EV: Voor 1974 werd er niet veel geld uitgegeven aan wonen. Na de komst van de vrouwen en kinderen was er nood aan betere woningen. De Belgische huizen waren niet voorzien op grote gezinnen.

SaA: Pater Martens werd de contactpersoon. Hij ging de woning binnen vóór het Marokkaanse gezin. Hij maakte heel mooie tekeningen van de staat van het huis. Het huis moest er bij het verlaten van de huurder net zo uitzien als bij zijn eerste betreding. Het eerste jaar werden er vier huizen gehuurd. Na twee jaar waren er meer dan 120 huurders. Voorwaarde was dat ze om de veertien dagen naar

HUURDERSUNIE vzw
Borsbeekstraat 113
2140 Borgerhout
Tel.: 03/235.85.16

Appartement: Sint-Rochusstraat n° 108^(1°L), Deurne.

Eigenaar: De Heer Pieter DE ROECK
Granvellelaan n° 94
2150 Borsbeek

Huurder: Familie CHAOUCH - MAHOU
(van Kattenberg n° 129, Borgerhout)
vanaf 1 juni 1995.

Kommissie van Onderhoud: Fr. Dieltiens, Fr. Martens,
K. Van Camp, M. Vergauwen.

Datum van inspectie: 21 juni 1995.

Grondplan op schaal: 1/100 (1 cm. = 1 m.)

Gevelschets op schaal: ± 1/200.

INVENTARIS BIJ AANVANG HUURCEEL

Voorkamer **1AL** : slaapkamer (oppervl.: 16 m²)

Plafond: gaaf, droog pleisterwerk, zonder barsten, opnieuw gewit. Klein vlekje (1). Middenin: lichtpunt met lichter van huurder.

Vloer: oud, groen tapis plain, nog in goede staat (sporen van vroegere meubelpoten), wat los op de naden.

Muren: gaaf en droog (ook onder het gevelraam) pleisterwerk, nog met het oude, keurige behang van vroeger, op een stukje na op de binnenmuur naast het raam (2), praktisch onbeschadigd. Twee zware krammen zijn in de muur blijven zitten, 1 boven op de schoorsteenmantel, 1 op het gewelfd penant naast de ingang.

Plinten: rondom, laag, hout, witgelakt: okee.

Schoorsteenmantel (3): eenvoudig, in metselwerk, met verniste houten dekplaat. Boezem dichtgemaakt. Geen gasaansluiting.

Gevelraam (4): Vier gave glazen ruiten, alleen de middelste twee gaan open. Ongeschonden houtwerk, gordijnkap met 2 rails en vensterbank, witgelakt. Vlotte sluiting (paumellen, spanjolet): alles in prima staat. Gordijn en overgordijnen van huurder.

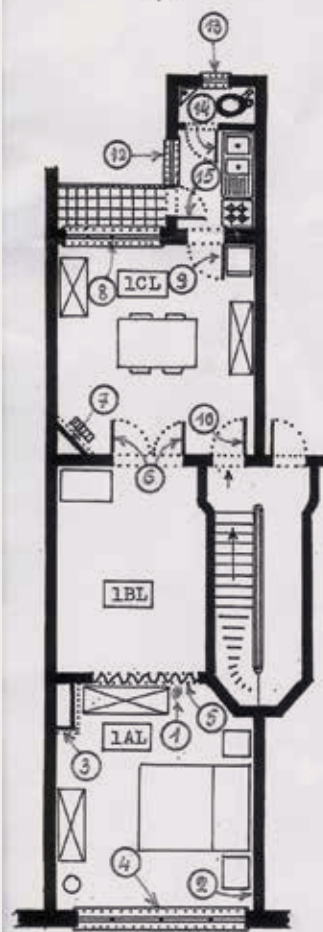
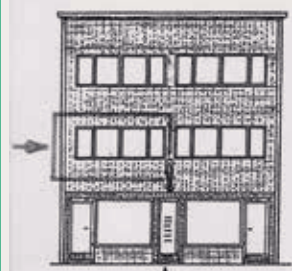
Toegang: geen deur, maar draperie van huurder op rail achter wit-metalen kap (5).

Electro: 1 schakelaar + 1 stopkontakt: okee.

Middenkamer **1BL** : voorlopig leeg (oppervl.: 11,5 m²)

Plafond, vloer en plinten: zoals in voorkamer.

Muren: gaaf, droog pleisterwerk onder mooi, ongeschonden kwaliteitsbehangpapier.

Sint-Rochusstraat 108^(1°L)

een vergadering moesten komen. Daar werd onder meer info gegeven over CO-vergiftiging, loodverf ...

EV: Er was een groot verschil in huisvesting van migranten in Antwerpen en in Limburg. In Limburg kregen ze een huis van de mijn. Van de metallurgie in Hoboken moesten ze hun plan maar trekken.

MS: Mijn vader huurde in zijn naam een huis voor twintig personen. De eerste jaren konden Marokkanen ook niet terecht bij sociale huisvestingsmaatschappijen.

SaA: Ik ben zo eigenaar geworden door dit probleem. In 1976 vonden mijn ouders dat nog ketters, want ze dachten nog naar Marokko terug te keren.

MS: Marokko was in Antwerpen vertegenwoordigd door twee banken en een consulaat. Men werd verplicht door het consulaat een rekening te openen in een van de banken. En er was de sociale druk: je moest en zou in Marokko bouwen.

PC: Waren er ook internationale contacten tussen migranten in het buitenland?

MS: Er waren contacten op Europees niveau: met de Association des Travailleurs Maghrébins de France en met Spanje. Met Amsterdam ten tijde van de hongerstaking in de kerk.⁹

SaA: Aanvankelijk waren we voor de Amicales, voor het idee om zich te organiseren in het buitenland, maar al vlug werd duidelijk dat we niet anders dan ertegen konden zijn. De voorzitter was de minister van

Buitenlandse Zaken van Marokko. Het was een top-downorganisatie die iedereen aanstelde. Het was een controleorgaan dat zelfs aan spionage deed.

PJ: Dat maakte onze werking ook bijzonder moeilijk, want wie was er van de Amicales en wie niet?

SA: Het ACV toonde in zijn filmzaal in Mechelen een film over de uitbuiting van Marokkaanse arbeiders in 1977. De Amicales lieten niemand binnen. De boycot door de Amicales duurde tot in de jaren 1980. In Brussel was er in de Magdalenazaal een feest. We werden omringd door de politie en meegenomen naar het commissariaat. Pas 's morgens werden we vrijgelaten. Later vernamen we wat er gebeurd was. We hadden onze identiteitskaarten moeten afgeven en die waren aan de Marokkaanse ambassadeur overhandigd. Per vergissing was hij met de paspoorten vertrokken. De politie heeft alle cabarets in Brussel afgezocht om ze terug te krijgen. Daarom zaten wij 'in den bak'.

MS: In Marokko ben ik in de zomer van 1982 dertien dagen vastgehouden. Ze wisten alles van mij, alle vergaderingen waaraan ik had deelgenomen. Zo informeerden ze waarom ik bij een vergadering over onderwijs in de stad Antwerpen de vraag had gesteld waarom Marokkaanse leraars enkel Arabisch spreken terwijl Berbers die taal niet kennen. Gelukkig had een vriend, bij wie ik logeerde, me gebriefd over hoe zo'n verhoor verliep. Marokko maakte het integreren moeilijk. Later kwam er evolutie door druk op het systeem, er kwam amnestie, gevangenen werden vrijgelaten en men mocht deelnemen aan verkiezingen hier. Vergeet niet dat wat de koning zegt, een decreet is.

◀ Voorbeeld van een boedelbeschrijving van pater Martens. (privécollectie Sadik Akhandaf)

Koning Boudewijn (2e van rechts), Paula D'Hondt, Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid (3e van rechts) en Johan Leman, kabinetschef van Paula D'Hondt (4e van rechts), tijdens een bezoek aan Borgerhout in 1991 in gesprek met vertegenwoordigers van Turkse en Marokkaanse verenigingen. (privécollectie Sadik Akhandaf)

SA: De Marokkaanse arbeider dacht steeds aan 'de grens'. Men spreekt over die periode als 'de loden jaren'.¹⁰

SaA: Toen de subsidiekraan werd dichtgedraaid, kregen we wel via het RISO nieuwe mensen.¹¹ En er was het bezoek van koning Boudewijn in 1991, waardoor er meer aandacht kwam voor de migranten.

MS: Die aandacht kwam niet daardoor. Die kwam er pas na de opkomst van rechts. Men zag in dat er problemen gingen rijzen met nieuwe Belgen indien er niet in hen geïnvesteerd werd. Houssein Boukhriss werd de eerste adviseur van Marokkaanse afkomst bij Johan Leman, Koninklijk Commissaris voor het Migrantenbeleid.

PJ: De koning wou een gesprek met migrantenjongeren. Zij vertelden hem de realiteit, gooiden alles op tafel. De eerste migrantennota in 1978 was van de hand van Brussels staatssecretaris Vic Anciaux. Hij schreef ook een boek over wat Marokkanen over Belgen denken en vice versa. Minister van Onderwijs Daniël Coens kreeg zelfs een veroordeling van Europa voor het onthaal van migrantenleerlingen, dertig jaar na de eerste migratie. Men stelt steeds dat het migrantenbeleid gefaald heeft, maar er is heel lang geen migrantenbeleid gevoerd!

SA: Na de gezinshereniging ontstond nog een probleem: Marokkaanse schoolverlaters hadden geen recht op een wachtuitkering. Andere allochtone jongeren hadden

daar wel recht op. Turkije was lid van de Raad van Europa en met Tunesië was er een bilateraal akkoord. In het kader van artikel 124 werden hiervoor verschillende klachten ingediend. Die klachten werden voor de rechtbank steeds verloren. Pas half de jaren 1980, na een bezoek van een delegatie aan het kabinet van Luc Van den Brande, minister van Tewerkstelling en Arbeid, werden op humanitaire grond gelijke rechten toegekend. Men kreeg bovendien niet alleen geen uitkering, maar men kwam ook niet voor op een lijst voor de arbeidsmarkt of in de statistieken.

MS: Je moet ook de evolutie van de migratie bekijken. De vierde generatie eist nu zijn plaats op in de maatschappij en er bestaat ook nog nieuwe migratie.

SaA: Veel zaken worden nu opnieuw teruggedraaid: vroeger was bidden bij Umicore toegelaten, twee maanden vakantie is nu ook gedaan.

EV: Anderzijds zijn er nu zeshonderd Marokkaanse dokters in België, een enorme evolutie op een korte periode.

PC: En Turkije is ondertussen een immigratieland geworden.

EV: In Marokko zijn nu ook wetten rond de immigratie van Afrikanen en is er discussie over het migrantenstemrecht. Men vindt geen metsers meer en de nieuwe fabriek van Renault in Tanger moet arbeiders uit Oost-Europa halen.

MS: Een derde van de inkomsten van Marokko komt nog steeds van het geld dat emigranten opsturen. Vandaar dat Marokko hier in de eerste plaats voor banken zorgde en voor niks anders. Marokkaanse emigranten krijgen nog

korting in Marokkaanse hotels en worden nog gestimuleerd om er vastgoed te verwerven. De emigratie uit Marokko blijft, nu naar Canada en het Midden-Oosten.

Intussen verwierf Amsab-ISG het archief van het Antwerps Integratiecentrum de8, waarin het CBW opgenomen werd. Zie: www.de8.be.

- ¹ De Cluys was een Vlaams jeugdhuis, ontstaan in de late jaren 1960. Naast de eigenlijke jeugdhuiswerking was er ook Info-C een informatiecentrum voor jongeren (later de jongerenadviescentra of JAC's) en een Jongeren centrum voor Maatschappijvernieuwing (Jocema). Daarbinnen ontstonden allerhande initiatieven, zoals rond de derde wereld en een migrantenwerking waaruit het CBW groeide. Er was bijvoorbeeld ook een werking rond toegankelijkheid voor gehandicapten.
- ² Zie: <http://www.dounia-news.com>, laatst geraadpleegd op 02/08/2012.
- ³ Zie: <http://www.moussem.be>, laatst geraadpleegd op 02/08/2012.
- ⁴ Het ACV richtte in 1969 een Arabische afdeling op die vooral Marokkaanse arbeiders verenigde.
- ⁵ In november 1975 zond Hassan II 350.000 Marokkanen naar de Westelijke Sahara, een voormalige Spaanse kolonie.
- ⁶ Opgericht in 1974 door Mohamed El Baroudi.
- ⁷ Mark Van Mol.
- ⁸ De Vlaamse Militanten Organisatie, opgericht in 1950 en vanaf 1971 de Vlaamse Militanten Orde genoemd, was een extreemrechtse actiegroep die onder meer berucht werd vanwege haar gewelddadige acties tegen migranten.
- ⁹ Een actie in april 1974 met als eis de regularisatie van de 'illegalen'.
- ¹⁰ 'Les années de plomb', periode van repressie in Marokko.
- ¹¹ Op 17 oktober 1983 werd het Regionaal Instituut voor de Samenlevingsopbouw Antwerpen opgericht, een fusie van verschillende initiatieven van buurtwerk en opbouwwerk.

PIET CREVE
Amsab-ISG

MARTINE VERMANDERE
Amsab-ISG

Migranten aller landen, verenigt u!

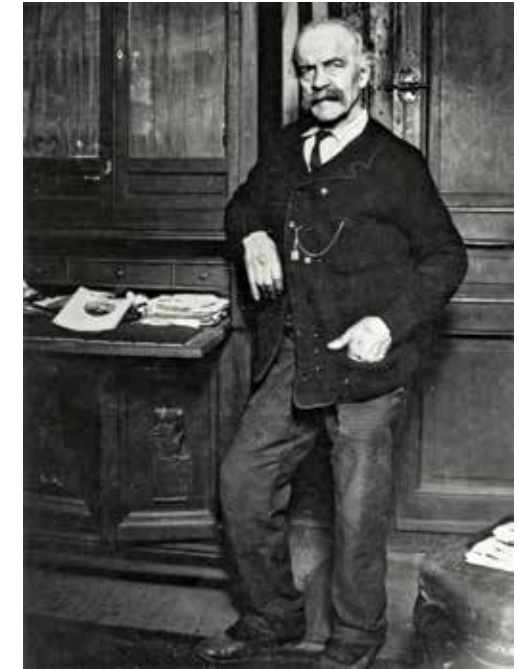
De geschiedenis van het thema migratie in Amsab-ISG

Met het beleidsplan 2013-2017 wordt het thema 'migratie' structureel opgenomen in de werking van Amsab-ISG. In deze bijdrage schetsen we hoe het zover is gekomen. De lezer zal merken dat het om een bochtig parcours gaat, waarin toeval, externe vragen, persoonlijke interesses van medewerkers en opportuniteiten een belangrijke rol hebben gespeeld. Aanvankelijk ging de aandacht uit naar de emigratie van Belgen naar Noord-Frankrijk. Al snel kwamen de migranten die sinds de jaren 1960 naar hier kwamen in beeld en dan vooral de organisaties en initiatieven die die mensen ondersteunden. Uiteindelijk groeide de aandacht voor de verenigingen van de nieuwkomers zelf. Deze bijdrage maakt duidelijk dat Amsab-ISG daarbij aan collectieopbouw doet, in diverse projecten participeert en het thema 'migratie' meeneemt in de eigen publiekswerking.

In de turbulente 19e eeuw schudde de industriële revolutie de bestaande maatschappij stevig door elkaar. Een van de gevolgen was het ontstaan van een arbeidersklasse die het zowel op socio-economisch als op politiek vlak niet onder de markt had. Emigratie was een beproefde strategie om te ontsnappen aan armoede of politieke vervolging. Honderdduizenden Belgen, vooral Vlamingen, zochten in migratie een uitweg: plattelandsbewoners trokken naar de industriële centra, Vlamingen zochten werk in Wallonië, Belgen weken massaal uit naar Noord-Frankrijk of waagden de oversteek naar de Nieuwe Wereld.

Amsab-ISG is ontstaan vanuit de belangstelling voor de geschiedenis van die arbeidersklasse – in elk geval de socialistische. De emigratie van arbeiders kwam dus al snel in beeld bij de stichters van het instituut, zelfs nog voor dat was opgericht.¹ Vooral de casus van de emigratie naar Noord-Frankrijk en meer specifiek de interacties in de grensstreek en de banden tussen Gent en de driehoek Rijsel-Tourcoing-Roubaix stonden in de belangstelling.² Een van de weinige bekende namen tussen de groten-

Pierre De Geyter in zijn huis in Saint-Denis. (Musée d'art et d'histoire, Saint-Denis)

deels anonieme migranten, was Pierre De Geyter, de componist van *De Internationale*. In 1998 publiceerde Amsab-ISG een boek over de man en zijn tijd.³ In een artikel uit 1993 stelde de Amerikaanse historicus Carl Strikwerda dat de Belgische trek naar Noord-Frankrijk een bekende casus is in de geschiedschrijving over migratie in de industriële periode.⁴ Het is des te opvallender dat de enige grondige studie van het fenomeen die beide kanten van de grens aan bod laat komen, het monumentale werk van Firmin Lentacker is, al verschillende decennia oud en nog steeds hét referentiewerk.⁵ Ondanks al die aandacht vertoonde het verhaal van die migratie nog heel wat leemtes in de sociale, economische, politieke, maar ook culturele hoofdstukken.

Ook binnen het KADOC bestond belangstelling voor de geschiedenis en het erfgoed van de Belgische migranten naar Frankrijk. Uit contacten tussen beide instituten groeide het idee om een internationaal project op te zetten rond dit thema, in nauwe samenwerking met partners uit Noord-Frankrijk, en daarvoor middelen te zoeken in Europese programma's. Na meerdere vergaderingen bleek het wel mogelijk om een gemeenschappelijk project uit te schrijven, maar toen het aankwam op concrete engagementen, bleken de cultuurverschillen tussen Vlaanderen en Frankrijk te groot om een evenwichtig samenwerkingsverband gestalte te geven.

Ondertussen was het thema 'immigratie' al op een onopvallende manier in de collectie geslopen. Zo bevatte het overgedragen archief van het Algemeen Belgisch Vakverbond de stukken van de werking rond migranten.⁶ De *déclac* kwam er in 1999 met de overbrenging van het archief van het Vlaams Centrum voor de Integratie van Migrant (VCIM). Het VCIM stopte zijn activiteiten en het lot van het

archief van de organisatie werd in handen gelegd van de curator. Die nam contact op met Amsab-ISG. Een bezoek ter plekke overtuigde de archiefmedewerkers zeer snel van het belang van het materiaal, zeker toen bleek dat ook het archief van de voorganger van het VCIM, het Vlaams Overlegcomité Migratie (VOCOM), er zich bevond. Dat was het goede nieuws. Een minder aangename verrassing was dat het archiefmateriaal in totale wanorde was achtergelaten. De archivariissen hadden een taaie klus aan de opmaak van de inventarissen.⁷

De ervaring met de archieven van het VCIM en het VOCOM deed vragen rijzen: er was dan wel een belangrijk archief uit de integratiesector bewaard en ontsloten, maar hoe zat het met het materiaal van allerlei solidariteitsbewegingen rond migranten die ontstaan waren vanaf het einde van de jaren 1960? En belangrijker nog: wat was de situatie van het erfgoed van de verenigingen van migranten, de 'zelforganisaties'? Het werd al snel duidelijk dat de antwoorden niet makkelijk te vinden waren en best gezocht werden in samenwerking met andere spelers op het terrein: erfgoedwerkers, academici en vooral mensen uit de zelforganisaties. Twee Amsab-medewerkers, Rik De Conink en Piet Creve, richtten samen met Sofie Bollen het werkgroepje ADEM op. Dat stond voor: Archief en Documentatie van Etnisch-culturele Minderheden. Sophie Bollen had in het kader van haar opleiding archivistiek een eindwerk gemaakt waarin de problematiek van het erfgoed van etnisch-culturele minderheden centraal stond.⁸

Het eerste initiatief van ADEM was de bijeenkomst *Een gat in de geschiedenis? Trefdag over archieven van etnisch-culturele minderheden*, op 1 oktober 2003. Er werden mensen uit de academische wereld, de integratiesector, de zelforganisaties en de erfgoedsector uitgenodigd. Voor de invulling van het programma was er inspiratie gezocht bij het Nederlandse project *Cultureel Erfgoed Minderheden 2001-2004* (CEM). Dat initiatief ging uit van het Landelijk Overleg Minderheden (LOM), een overlegorgaan van koepels van Surinaamse, Caraïbische, Molukse, Turkse en andere verenigingen. Het kreeg financiële steun vanuit twee ministeries, dat van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en dat van Binnenlandse Zaken. Drie werkgroepen gingen aan de slag rond volgende thema's: slavernijverleden, islamitisch erfgoed en migratiegeschiedenis. In die groepen zaten mensen uit diverse disciplines: archivariissen, medewerkers van migrantenorganisaties, academici en mensen uit de museumwereld. Het initiatief stond onder leiding van Renée Kistenmaker die het in Gent kwam toelichten. De tweede spreker, Charles Jeurgens, stelde een project voor rond het erfgoed van Turkse immigranten in Dordrecht, waarbij hij als toenmalig stadsarchivaris heel nauw betrokken was.⁹ Een vijftiental mensen ging op de uitnodiging in, van de zelforganisaties was er maar één aanwezig.¹⁰ Na de inspirerende uiteenzettingen van de Nederlandse sprekers gingen de aanwezigen vooral door op een mogelijk vervolgininitiatief. Dat lag helemaal niet voor de hand, zeker niet voor de wereld van de erkende archief- en documentatiecentra in Vlaanderen, die elk een omschreven deel van het erfgoedlandschap voor hun rekening namen en daarvoor ook subsidies kregen. Erfgoed rond migratie was braakliggend terrein, wie daarvan

werk wilde maken, moest dat doen met extra eigen middelen. Wellicht was er op dat moment ook onvoldoende draagvlak voor een overkoepelend initiatief. Uit het onderzoek van Sofie Bollen was al gebleken dat erfgoed rond migratie nog niet echt doorgedrongen was in de werking, laat staan in het beleid, van de meeste Vlaamse archief- en documentatiecentra. Uiteindelijk kwam er geen vervolg, geen enkele instelling bleek in staat of geneigd een dergelijk initiatief te trekken.

Het Nederlandse project CEM werd in 2005 nog nader onderzocht door Amsab-ISG-medewerkster Martine Vermandere in het kader van haar opleiding Cultuurmanagement aan de UAMS.¹¹ Na een omgevingsanalyse van de archiefwereld in Vlaanderen werd bekeken wat we konden leren uit de werkmethode van het inmiddels afgelopen CEM-project. Uit de aanbevelingen van dat project bleek dat erfgoedinstellingen best samenwerken om de eigen competenties aan te vullen rond opsporen, selecteren en breed toegankelijk maken van het materieel en immaterieel erfgoed. Er is ook overleg nodig om te bepalen welke erfgoedinstellingen wat gaan bewaren en om selectie- en vernietigingscriteria op te stellen. En uiteraard is samenwerking ook vereist om de middelen zo efficiënt en effectief mogelijk in te zetten. Daarnaast werd geadviseerd om samen te werken met migratiehistorici. Historisch onderzoek naar het migratiefenomeen in Vlaanderen is immers noodzakelijk om tot wetenschappelijk onderbouwde publieksgerichte projecten te komen, en historici kunnen archivariissen attenderen op minder evidente informatie die toch de moeite waard is om te bewaren.

Omdat participatie aan publieksprojecten kennis genereert over onze erfgoedinstelling en op termijn vaak voor acquisitie zorgt, wilde Amsab-ISG in 2000 zo veel mogelijk buurtbewoners betrekken bij het project *Ik woon in een monument*, een onderzoek naar sociale huisvesting in Deurne bij Antwerpen. Bij de mondelinge getuigenissen lag de nadruk op de oudere bewoners. Ondanks de grote bereidwilligheid van de imam en organisaties zoals Hayat en Amalipe Romano, bereikten we amper de oudere allochtone bevolking. Daarbij speelde zeker ook het taalprobleem een rol. De allochtone jongeren waren wel sterk vertegenwoordigd in het fotoproject. Daaruit leerden we dat netwerken en vertrouwen winnen primordiaal is en dat het taalobstakel maar opgelost kan worden als daarvoor extra middelen ingezet worden.

Ondertussen was Amsab-ISG betrokken geraakt bij een initiatief rond de geschiedenis van de Turkse migratie naar Gent. Ongeveer tien jaar geleden nam de toenmalige liberale schepen van Cultuur en Toerisme Sas van Rouveroi het initiatief voor een tentoonstelling over veertig jaar Turkse aanwezigheid in Gent.¹² Hij bracht daarvoor een zeer divers gezelschap samen: enkele stadsdiensten, personen met kennis over het industriële verleden van de stad of ervaring met de Turkse gemeenschap en de Turkse culturele vereniging Kardelen. De tentoonstelling was vrij klein gehouden omdat ze op diverse plaatsen werd opgesteld: een stedelijk administratief centrum, een moskee, een bejaardentehuis ... De Turkse gemeenschap reageerde enthousiast tijdens de voorbereiding, maar vooral vanaf de opening: de affiche moest worden bijgedrukt en werd bijna een collector's item en nogal wat mensen

Foto's van het project *Ik woon in een monument* in Deurne, waarbij zo veel mogelijk buurtbewoners werden betrokken. Foto's Timothy Verberck, Joyce Wong, Mannassee Maswama, Fais El Fadili. (Amsab-ISG, Antwerpen)

kwamen op de diverse tentoonstellingsplaatsen materiaal aanbieden. De ervaring was leerrijk: binnen de Turkse gemeenschap bestond wel degelijk belangstelling voor de eigen geschiedenis, er was ook erfgoed aanwezig, maar om dat op te sporen en te bewaren, moest nog een tandje bijgestoken worden. Bij de tentoonstelling was maar één Turkse vereniging betrokken; in de aanloop naar de herdenking van 50 jaar Turkse aanwezigheid in Gent in 2014 zijn er dat al een pak meer.

De lessen die Amsab-ISG trok uit de deelname aan de tentoonstelling, kwamen goed van pas bij een ander project: *Gentse gasten* van de Marokkaanse-Vlaamse vzw Nakhla.¹³ Die startte in 2007 met de verzameling en creatie van bronnen over de geschiedenis van de Marokkaanse migratie naar Gent. Amsab-ISG was partner in het project en maakte deel uit van de stuurgroep. Het leverde expertise op het terrein van mondelinge bronnen, stelde zijn ervaring met de opsporing, verwerving en ontsluiting van archief- en documentatiemateriaal ter beschikking en fungeerde als depot voor zowel het fysieke als het digitale materiaal dat in de loop van het project werd gegenereerd. *Gentse gasten* kreeg een subsidie van de Vlaamse Gemeenschap, maar in het derde en laatste jaar liep een en ander fout: het voorziene eindproduct kon niet gerealiseerd worden. Nakhla bracht alle mogelijke creativiteit in het veld en slaagde er toch in een eindproduct af te laten leveren: de documentaire *Mijn tantes uit Gent*, het verhaal van drie zussen die naar Gent migreerden.¹⁴ Alle interviews die in het kader van het project zijn afgenomen, bevinden zich ondertussen in het digitale depot van Amsab-ISG en blijven zo op lange termijn beschikbaar voor ander onderzoek.

Wie als culturele erfgoedinstelling stappen vooruit wil zetten op het terrein van de geschiedenis en het erfgoed rond migratie, mag niet bang zijn om de voeten nat te maken. Deelname aan projecten van migrantenverenigingen over dat thema is een absolute voorwaarde om vooruitgang te boeken. De redenen daarvoor zijn talrijk. In de eerste plaats leren de betrokken partners elkaar en elkaars mogelijkheden

kennen en wordt er zo beetje bij beetje een netwerk opgebouwd. Daarnaast zijn projecten de gelegenheden waar op één thema kan gefocust worden en die vaak heel wat enthousiasme teweegbrengen. Ze eindigen meestal met een soort publieksmoment dat niet alleen voor de eigen achterban belangrijk is, maar ook voor het brede publiek relevant is. Projectmatig werken heeft echter ook een pak nadelen. Zo vraagt het van de betrokken verenigingen, die meestal uitsluitend op vrijwilligers draaien, een grote inspanning. De administratieve opvolging is vaak een hele klus. En natuurlijk is er het gevaar van het zwarte gat achteraf. Hoe dan ook, deelname aan projecten van de doelgroep, de verenigingen van migranten, blijft noodzakelijk als erfgoedinstelling. Maar een meer algemene en gestructureerde aanpak is even noodzakelijk en zelfs gewoonweg complementair.

Vandaar ook dat Amsab-ISG graag inging op de uitnodiging van historica Leen Beyers die eind 2007 op Vlaams niveau het initiatief nam voor een samenwerkingsverband rond het erfgoed van migrantengemeenschappen. De werkgroep AMI: Archief en herinnering van migratie in Vlaanderen schoof twee doelstellingen naar voren: migrantengemeenschappen informeren en sensibiliseren rond archiefvorming en de aandacht voor diversiteit en migratie in publieke geschiedenis en historisch onderzoek stimuleren. Beide doelen moesten in een pilootproject gerealiseerd worden.¹⁵ CeMIS, het Centrum voor Migratie en Interculturele Studies van de Universiteit Antwerpen, was bereid het driejarig project in te dienen en de uitvoering ervan te coördineren. Een twintigtal erfgoedinstellingen en migrantenverenigingen toonden interesse om in het project te stappen. Helaas werd de subsidie in het tweede werkjaar teruggedroefd en raakte het project niet verder dan een veelbelovende aanzet.

Niet alleen over het erfgoed van migrantengemeenschappen bleef een grote lacune bestaan, ook over de geschiedenis van die groepen zelf en hun verenigingen was nauwelijks informatie beschikbaar. En dat was een manco dat elke toekomstige poging om op structurele wijze om te gaan met het erfgoed van migrantengemeenschappen parten speelde. Om dat te verhelpen dienden Amsab-ISG en KADOC samen

Saban Gök van de Turkse Unie van België interviewt textielarbeider Düz Capan op de opening van de tentoonstelling over 40 jaar Turkse migratie in Gent in 2004. Foto © Rebecca Vangestel

een projectvoorstel in bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek voor een grootschalige registratiecampagne die een overzicht moest bieden van het verenigingsleven van migranten en hun erfgoedcollecties. Het project *Stafkaart van het migrantenmiddenveld en zijn erfgoed in Vlaanderen en Brussel (1830-heden)* ging van start op 1 november 2008. Sinds januari 2010 wordt het dankzij de steun van het Vlaams ministerie van Cultuur, Jeugd, Sport en Media (Kunsten en Erfgoed) verdergezet als ontwikkelingsgericht erfgoedproject. Het initiatief heeft drie doelstellingen. Het wil een repertorium ontwikkelen van het vroegere en huidige migrantenmiddenveld in Vlaanderen en Brussel met daaraan gekoppeld een overzicht van het bewaarde erfgoed. Ten tweede wordt in het kader van het project een op maat gesneden vormingsaanbod uitgewerkt over zorg en beheer van erfgoed. In derde instantie wordt met Europese partners gewerkt aan een samenwerkingsverband waarbij de resultaten die per land geboekt worden, in een relevant internationaal perspectief geplaatst kunnen worden. Het project heeft een eigen website waar alle verzamelde data raadpleegbaar zijn en waar ook gerapporteerd wordt over alle andere acties: van workshops over vormingsmomenten tot het opstellen van een vademecum voor erfgoedbeheer.¹⁶ Het project loopt af eind 2012.

Het thema migratie is eerder op incidentele of zelfs accidentele wijze in de werking van Amsab-ISG terechtgekomen. Het werd echter vrij snel duidelijk dat het onderwerp eigenlijk een evident onderdeel uitmaakt van het actieterrein van Amsab-ISG, net zoals de thema's vrede, gender, derde wereld, andersglobalisme, holebi's en milieu. In het beleidsplan 2013-2016 is het thema migratie structureel opgenomen, het voorlopige eindpunt van deze evolutie. Dat betekent concreet dat erfgoed rond migratie opsporen, collecties opnemen en volgens de regels van de

kunst bewaren, die collecties ontsluiten en voor een breed publiek toegankelijk maken en publieksmomenten rond dit thema organiseren, integraal deel gaan uitmaken van het 'productieproces' van de instelling. De voorbije jaren zijn voor Amsab-ISG op diverse terreinen een voortdurend leerproces geweest. Van bij de start was de betrokkenheid van de vormers van migrantenerfgoed een conditio sine qua non. Pas wanneer men zich bewust is van de waarde van zijn eigen erfgoed, gaat men er zorg voor dragen. Die zorg overdragen aan een archiefinstelling vergt vervolgens een sterke vertrouwensband. Amsab-ISG heeft een jarenlange ervaring in de opbouw van vertrouwensrelaties met archiefvormers, onder meer door zo veel als mogelijk aanwezig te zijn op de activiteiten van zijn erfgoedgemeenschappen. Maar contacten met personen en organisaties met een migratieachtergrond vragen toch een aangepaste aanpak waar nog geen handleiding voor bestaat. Het erfgoed is vaak niet dat wat klassiek bewaard wordt in archiefcentra: het gaat overwegend over digitale audiovisuele bestanden, soms in een taal die niemand van de Amsab-medewerkers beheerst. En omdat migratie per definitie een grensoverschrijdend fenomeen is, blijft Amsab-ISG daarbij kijken naar wat in andere landen op dit vlak gebeurt. Vooral met Nederland is de samenwerking belangrijk: sinds 2011 maakt Amsab-ISG deel uit van het Centrum voor De Geschiedenis van Migratie (CGM), een samenwerkingsverband tussen onderzoeksinstituten.¹⁷

Amsab-ISG probeert ook al geruime tijd studenten aan te zetten om voor hun scriptie rond het thema migratie te werken. Bij de start van het academiejaar wordt een lijst verspreid met mogelijkheden die de Amsab-ISG-collectie biedt voor eindverhandelingen. Daarop staan verschillende voorstellen waar zowel op het onderwerp migratie wordt gefocust (bijvoorbeeld *De evolutie van zelfhulporganisaties naar een 'integratiesector': casus Gent* met als bronnen de archieven van De Poort-Beraber en Kom-Pas), als op topics die dit thema in zich dragen (zoals *De syndicale werking van een autobedrijf van naderbij bekeken: Ford Genk* waarvoor het archief van de Centrale der Metaalbewerkers van België-Limburg geconsulteerd kan worden).

Dat Amsab-ISG op het terrein van migratie deskundigheid heeft opgebouwd, wordt onder andere aangetoond door de talrijke aanvragen van verenigingen met een migrantieachtergrond om hun projecten te begeleiden, door de vele uitnodigingen voor deelname aan studiedagen over het thema of om artikels daarover te leveren, en door de vragen van mediamensen, studenten en erfgoedwerkers. Amsab-ISG gaat in de mate van het mogelijke in op die verzoeken en probeert met inhoudelijke adviezen en wetenschappelijke onderbouwing de kwaliteit van die initiatieven te verhogen en de bronnen die hierbij gecreëerd worden te bewaren. Een voorlopige zwakte blijft de beperkte zichtbaarheid van het betrokken erfgoed in de onlinecatalogus. Tussen het opsporen, verzamelen, ontsluiten en het uiteindelijke beschikbaar stellen van het materiaal, is er een groot tijdsinterval. Maar dat is het lot van alle materiaal dat de weg naar archiefinstellingen vindt. Er wordt hard aan gewerkt ...

Op deze en volgende pagina's vindt u de voorstelling van drie lopende projecten rond de geschiedenis van migrantengemeenschappen en hun erfgoed, waarin Amsab-ISG participeert.

Bestemd voor Gent

Gent telt veel verschillende nationaliteiten. Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn er mensen uit alle hoeken van de wereld neergestreken. Ze proberen er zo goed mogelijk een nieuw leven op te bouwen. Het project *Bestemd voor Gent* tekent verhalen, rituelen en tradities op van mensen met een migratieachtergrond en ontsluit die voor een breed publiek. In al die verhalen ligt de focus op het leven in de stad Gent, op de kracht en de moed die nodig zijn voor een nieuw begin in een vreemde omgeving.

Bestemd voor Gent wil het erfgoed van migranten een plaats geven binnen de groeiende aandacht voor erfgoed in het algemeen en hoopt migranten van verschillende afkomst aan te moedigen om de herinneringen aan hun persoonlijke migratieverhaal op te (laten) tekenen.

De verhalen worden verzameld door 'spoorzoekers', vrijwilligers die zelf meestal een migratieverleden hebben. De spoorzoekers krijgen een praktijkgerichte opleiding aangeboden door FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, die hen wegwijs maakt in de wereld van de mondelinge geschiedenis. Gewapend met die kennis gaan ze op zoek naar getuigen om hen te interviewen of worden ze aan getuigen 'gekoppeld'. Meer dan vijftig spoorzoekers hebben ondertussen met succes de opleiding gevolgd. De eerste dertig interviews zijn afgeleverd, elf andere staan op stapel. En het lijstje met getuigen dat op een geschikte spoorzoeker wacht, dikkt aan. Spoorzoekers en getuigen samen vertegenwoordigen 36 van de 159 nationaliteiten die Gent rijk is.

Bestemd voor Gent zal de resultaten van het project op verschillende manieren aan het publiek tonen. De duofoto's op vijf verschillende locaties op Erfgoeddag 2012 beten de spits af. In een later stadium volgen een boek samen met Amsab-ISG, een multimediatoepassing in het STAM, een tentoonstelling en tal van andere vormen van presentatie.

Wie interesse heeft om mee te werken aan *Bestemd voor Gent* kan contact opnemen met Rebecca Vangestel: rebecca.vangestel@gent.be of 09 265 76 95.

Bestemd voor Gent is een project van AGORA, een Gents partnerschap tussen het stadsbestuur, verschillende welzijnsorganisaties en landelijke verenigingen van migranten. De Integratiedienst coördineert. Universiteit Gent, STAM, Amsab-ISG en FARO staan garant voor de wetenschappelijke input in het project.

OMG! Verken je verleden

In het najaar van 2011 startte MANAVZW met *OMG! Verken je verleden*, een project dat islamitisch cultureel erfgoed in Vlaanderen in kaart wil brengen. MANAVZW is een expertisecentrum voor Islamitische Culturen en het aanspreekpunt voor alles wat islam en moslims in Vlaanderen betreft. Het focust op de maatschappelijke, culturele en religieuze dimensie van de islam, maar laat zich niet uit over theologische kwesties.

Het uitgangspunt van het project *OMG!* zijn twee tijdsassen: enerzijds de islamitische kalender (van Asjoera tot Offerfeest); anderzijds de ijkmomenten in de levensloop van een mens (van geboortefeest tot rouwritueel). Daarvoor worden Vlamingen bevraagd met een moslimachtergrond van zowel eerste, tweede als derde generatie. Naast de getuigenissen ligt de nadruk ook op het materiële erfgoed: foto's, video, audio en andere. Er is tevens speciale aandacht voor evoluties en hybridisering van tradities binnen families, gemeenschappen van verschillende strekkingen en etnische afkomst. Om deze verzamelingen een duurzaam leven te garanderen, wordt parallel een beeld- en verhalendatabank ontwikkeld die deze bronnen zal ontsluiten.

Vandaag kan je bij de halalslager een gebedskalender krijgen en kondigt het journaal het begin van de ramadan aan. In elke stad vind je reisagentschappen die de bedevaart naar Mekka organiseren. Dat is niet altijd zo geweest. Hoe wisten de eerste moslims wanneer de ramadan begon? Waar kochten ze hun vlees toen er nog geen halalslagers waren? Hoe vierden ze het Suikerfeest, Offerfeest, trouwfeest? Welke tradities uit het moederland werden voortgezet, welke werden overgenomen? Vieren de kinderen en kleinkinderen religieuze feesten vandaag op dezelfde manier als de oudere generatie vroeger?

Om die vragen te beantwoorden organiseert MANAVZW ook workshops die de jongeren de nodige hulpmiddelen aanreiken om binnen hun eigen netwerk verhalen, oud en nieuw beeldmateriaal, cassettes en ander archiefmateriaal te verzamelen.

De workshops:

- *Beware!* Over het belang van het bewaren van gegevens, informatie, documenten.
- *Shoot!* Interviewtechnieken, foto- en videoworkshop. Met andere woorden: vragen afvuren en plaatjes schieten.
- *In your (data)Base!* Het verzamelde materiaal afstemmen op een interactieve databank rond islam in de samenleving (IDRISS).

'OMG' of 'Oh My God!' is een uitroep die in vele talen voorkomt (Oh mijn God!, Oh mon Dieu!, Ya Rabbi!, Aman Allah!) en in zeer uitlopende situaties en contexten gebruikt wordt. Hetzelfde geldt voor het belijden van de islam en de beleving van de verschillende culturen en haar uitdrukkingen. De beeld- en verhalendatabank zal deze verscheidenheid ongetwijfeld weerspiegelen.

Marokkaanse sporen in Antwerpen

Het erfgoed van de stad Antwerpen zou kunnen getuigen van de aanwezigheid van een zeer verscheiden bevolking. De collecties van Antwerpse musea en erfgoedzorgers verspreid over de stad en de districten, bevatten echter weinig sporen van mensen met een andere culturele afkomst, die zich hier vaak al enkele generaties geleden vestigden. Het MAS wil daar verandering in brengen met *Spoorzoekers*, een project geïnspireerd op *Culturele spoorzoekers* van het Nederlandse Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (zie de bijdrage over migrantenerfgoed in Nederland en Frankrijk op p. 121). Het project moet ervoor zorgen dat collecties, tentoonstellingen en andere erfgoedpresentaties van het MAS, en in het verlengde daarvan van andere Antwerpse erfgoedinstellingen, op een duurzame manier doorspekt raken met het diverse gamma aan erfgoed dat de stad Antwerpen rijk is.

Met *Spoorzoekers* gaan zeventien Antwerpenaren op zoek naar Marokkaanse sporen in de stad. Die sporen zijn verhalen, brieven, beelden, objecten, herinneringen, foto's en filmpjes, die allemaal vertellen over de Marokkaanse gemeenschap in Antwerpen. Mohamed zoekt naar uiterlijke sporen van de Berbercultuur in Antwerpen, Sam gaat na hoe middenstanders hun zaak startten in de stad, Amina ontdekt het echte migratieverhaal van haar moeder, Narges zoekt uit welke Antwerpse kledingzaken favoriet waren en zijn ...

De spoorzoekers zijn op de voet te volgen via <http://spoorzoekers.tumblr.com>. En Sam neemt je in een filmpje alvast mee op zijn eerste bezoek aan Mo's bistro Meat en Eat: <http://vimeo.com/41557624>.

Om het project tot een goed einde te brengen, werkt het MAS intensief samen met Atlas en Red Star Line Museum. Partners zijn: Moussem, Federatie Marokkaanse verenigingen, Vereniging voor Ontwikkeling en Emancipatie Moslims, Amsab-ISG, Platform Allochtone Jongeren, FelixArchief, Nakhla vzw en MANAVZW. Het project wordt gerealiseerd met steun van het Impulsfonds voor het Migrantenbeleid.

- 1 Herman BALTHAZAR, Betrekkingen tussen het socialisme in Vlaanderen en Noord-Frankrijk (1870-1914). In: *De Franse Nederlanden*, (1979)4, pp. 11-30.
- 2 Zie bijvoorbeeld: Nicole DERYCKERE, *Bijdrage tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging te Kortrijk. Organisatorische ontwikkeling (1876-1921)*, VUB, licentiaatsverhandeling, 1972 en Hendrik DEFOORT, *De Derde Arm: socialisme en coöperatie in Europa vóór 1914*, UGent, doctoraal proefschrift, 2002.
- 3 Jan O. OLSEN e.a., *Pierre De Geyter: het grote lied van een kleine man*, Gent: AMSAB/Masereelfonds, 1998.
- 4 Carl STRIKWERDA, France and the Belgian Immigration in the Nineteenth Century. In: Carl STRIKWERDA & Camille GUERIN-GONZALES (red.), *The Politics of Immigrant Workers. Labor Activism and Migration in the World Economy since 1830*, New York: Holmes & Meier, 1993, pp. 101-124.
- 5 Firmin LENTACKER, *La frontière franco-belge. Etude géographique des effets d'une frontière internationale sur la vie de relations*, Université de Lille III, doctoraal proefschrift, 1973.
- 6 Paule VERBRUGGEN, *Inventaris van het archief van het ABVV*, Gent: Amsab-ISG, 2006, pp. 134-136.
- 7 Piet CREVE, De vinger aan de pols. Archief en documentatie van nieuwe sociale bewegingen in Amsab-ISG. In: *Brood & Rozen*, (2005)1, pp. 68-79. Voor de inventarissen van VOCOM en VCIM, zie: <http://opac.amsab.be>.
- 8 Sophie BOLLEN, *Eigen archief eerst? Mogelijkheden en moeilijkheden bij de uitbouw van een archiefbeleid inzake etnisch-culturele minderheden in Vlaanderen*, VUB, licentiaatsverhandeling, 2004.
- 9 Het project resulteerde in een tentoonstelling en een boek: Ahmet POLAT, Vahap KARAPINAR, Riekje ALTAY-DUSINK, Paul EMONTS, *Gurbetçi: Kayapınar, migrantendorp in Turkije/Kayapınar, Türkiye'deki gurbetçilerin köyü*, Dordrecht: Stichting Tuana, 2002.
- 10 Voor een verslag van de bijeenkomst, zie: Piet CREVE, Een gat in de geschiedenis? Trefdag over archieven van etnisch-culturele minderheden. In: *Brood & Rozen*, (2004)1, pp. 73-78.
- 11 Martine VERMANDERE, *Naar meer culturele diversiteit in de Vlaamse archieven. Aanzet tot een strategie voor de acquisitie van erfgoed van etnisch-culturele minderheden*, UAMS, masterproef, 2006.
- 12 Piet CREVE, Every picture tells a story. Tentoonstelling 40 jaar Turkse Migratie in Gent. In: *Brood & Rozen*, (2004)1, pp. 71-72.
- 13 Zie: <http://www.nakhla.be>.
- 14 Voor de trailer, zie: <http://youtu.be/dkqroIu1PQo>, laatst geraadpleegd op 14/08/2012. De documentaire werd geselecteerd voor het Filmfestival van Oostende van september 2012.
- 15 AMI: Archief en herinnering van migratie in Vlaanderen, Verslag van de vergadering van 17/10/2007.
- 16 Zie: <http://www.migrantenerfgoed.be>, laatst geraadpleegd op 14/08/2012.
- 17 Zie: <http://www.vijfeeuwenmigratie.nl/cgm>, laatst geraadpleegd op 14/08/2012.

Migrantenerfgoed in Nederland en Frankrijk

Sinds enkele decennia neemt de belangstelling voor migratiegeschiedenis en het erfgoed van de diverse migrantengemeenschappen wereldwijd toe. Ook in Europa zijn tientallen initiatieven ontstaan die gegevens over migratie verzamelen, de verhalen van migranten registreren, hun erfgoed in kaart brengen en dat in allerlei publieksmomenten valoriseren. Al in een vroeg stadium vond Amsab-ISG het aangewezen om contacten te leggen met buitenlandse instellingen die werken rond migratie met het oog op samenwerking en als bron van inspiratie. Twee instellingen uit buurlanden stellen zich hier voor: het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten uit Nederland en Génériques uit Frankrijk.

Op zoek naar sporen van migranten

Door te laten zien hoe mensen zichzelf op de plaat vastleggen, wordt het mogelijk het gewone leven te betrappen.¹

Mila Ernst, Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, Leiden

Hanneke Verbeek, Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, Leiden

Op een foto uit 1961 staan de drie zusjes Łyskawa uit Brabant met hun Poolse neefjes en nichtjes op een ladder bij een hooiberg. De foto is genomen op de familieboerderij in Polen, tijdens hun eerste reis 'terug'. Hun vader had in 1944 als soldaat samen met de Eerste Poolse Pantserdivisie Breda bevrijd en was daar verliefd geworden op een lokale schone. Tijdens de zomer van de foto zag hij zijn familie en vaderland na 22 jaar eindelijk terug. Zijn vrouw en dochters ontmoetten voor de eerste keer hun Poolse familieleden. De foto verbeeldt op het eerste gezicht enkel een landelijk tafereel, maar vertelt bij nader inzien het verhaal van vele Poolse migranten in den vreemde.²

◀ Foto van de zusjes Ludka, Marysia en Lieke Łyskawa (bovenste drie) op de familieboerderij van Franciszek Łyskawa in Polen in 1961. (Historisch Beeldarchief Migranten, International Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam)

Historisch Beeldarchief Migranten

De multiculturele samenleving heeft er baat bij over het verleden te bezinnen. Daarbij vormt de ontsluiting van historisch erfgoed (foto's, voorwerpen, documenten, verhalen) een onmiskenbaar onderdeel. Het historisch beeldmateriaal over migranten in de bestaande archieven is vaak het werk van (foto)journalisten, die vooral oog hadden voor misstanden en bijzondere gebeurtenissen. De slechte omstandigheden in een pension voor gastarbeiders of werknemers die staakten. Het dagelijks leven of de deelname aan het arbeidsproces kwamen zelden in beeld. Om die reden begon Annemarie Cottaar van het interuniversitaire Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (CGM) jaren geleden een collectie beeldmateriaal uit privéverzamelingen aan te leggen. Door te laten zien hoe nieuwkomers zichzelf vastleggen, met name op foto's, krijgt het beeld over hen meer kleur en nuance, en dus dimensie.

Het Historisch Beeldarchief Migranten (HBM) heeft tot doel foto's en documenten te verzamelen die samen de Nederlandse immigratiegeschiedenis van de 20e eeuw visualiseren.³ Wat de verdeling over de nieuwkomers betreft, werd aanvankelijk gekozen voor de vier grootste groepen: immigranten uit het voormalig Nederlands-Indië, Turkije, Marokko en Suriname, en een aantal kleinere groepen, onder wie de arbeidsmigranten uit Italië, Spanje en het voormalige Joegoslavië. Met de jaren is het aantal groepen aanzienlijk toegenomen. De aandacht gaat uit naar de eerste generatie migranten en er komen verschillende thema's aan bod, zoals wonen en werken, onderwijs, vrije tijd, politieke en godsdienstige richtingen.

Culturele spoorzoekers

De cursussen *Culturele spoorzoekers*, georganiseerd in samenwerking met Nederlandse migrantenorganisaties, vormden een belangrijk onderdeel van de activiteiten van het HBM. Ze waren primair bedoeld om foto's te verzamelen, maar bleken ook een bijzonder platform voor gesprekken van de tweede generatie migranten over – en met – de generatie vóór hen. Vanaf 2004 organiseerde het CGM de cursussen in Amsterdam, de eerste in samenwerking met de Stichting Lize (Landelijk Inspraakorgaan Zuid-Europeanen). Er werd een groep jongeren met een Italiaanse, Spaanse of (voormalig) Joegoslavische achtergrond, bereid gevonden om op zoek te gaan naar hun eigen geschiedenis. De cursus bestond uit vier onderdelen. Eerst maakten de deelnemers kennis met de migratiegeschiedenis van Nederland. Daarna leerden ze hoe geschiedenis verteld kan worden aan de hand van fotografie. Vervolgens deden ze meer specifieke kennis op over de geschiedenis van het land van herkomst. Als laatste onderdeel maakten ze een plan en gingen ze daadwerkelijk foto's verzamelen, die collectief besproken werden. Er werd van uitgegaan dat de jongeren goed geïnformeerd waren over de migratiegeschiedenis van hun familie, maar gedurende het traject bleek dat niet bij iedereen het geval te zijn. Binnen de groep leidde dat tot interessante gesprekken.

De eerste spoorzoekerscursus bleek al meteen zeer arbeidsintensief, maar legde ook meteen de kracht van de aanpak bloot: gemotiveerde jongeren die beeldmate-

riaal verzamelen via persoonlijke netwerken. De vroegste foto's van Zuid-Europese migranten waren die van Slovenen die zich ver vóór de Tweede Wereldoorlog in Limburg vestigden, waar ze in de mijnen werkten. Na de oorlog kwamen de Italianen en Spanjaarden, de eerste gastarbeiders uit landen waar de Nederlandse overheid een wervingsakkoord mee sloot. In de jaren 1970 volgden arbeiders uit het voormalig Joegoslavië; niet alleen mannen, ook grote groepen vrouwen vonden hun weg naar Nederland. De tweede spoorzoekerscursus was gericht op Marokkaanse sporen en vond plaats in samenwerking met het Samenwerkingsverband van Marokkanen in Nederland. Een paar jaar later volgde er een cursus met Chinese jongeren, met medewerking van het Inspraakorgaan Chinezen. Het verzamelde beeldmateriaal leidde niet alleen tot collectievorming voor het Historisch Beeldarchief Migranten, maar ook tot populairwetenschappelijke publicaties en documentaires.⁴

De Nederlandse samenleving in beeld

Samen met Jan Lucassen, wetenschappelijk begeleider bij het CGM, leidde Annemarie Cottaar in totaal zo'n vijftig jongeren uit de achterban van de migrantenorganisaties op tot betrokken verzamelaars van foto's en documenten. Zij benaderden familie en bekenden, soms ook onbekenden, en raakten met hen in gesprek over onderwerpen waarover ze meestal nooit eerder hadden gesproken. Die onbekende geschiedenis van (generatiegenoten van) hun ouders achterhalen, schonk veel voldoening. De spoorzoekers ontwikkelden ook een verantwoordelijkheidsbesef om hun (familie) geschiedenis vast te leggen met het oog op latere generaties. Het lot van menig document of foto is immers dat het op de vuilnishoop eindigt van zodra de eigenaar overlijdt. Daarmee dreigt materiaal verloren te gaan dat nodig is om toegang te krijgen tot een gemeenschappelijk verleden. Er valt zelfs geen volwaardige nationale geschiedenis te schrijven als de rol en functie van nieuwkomers daarin geen plaats krijgt. Ook voor nieuwkomers zelf en hun nakomelingen is het van essentieel belang, omdat zij alleen op die manier hun aandeel in de Nederlandse samenleving in beeld zien komen en daardoor in contact raken met hun (familie)verleden en cultureel-historisch erfgoed.

Het contact dat tussen de generaties ontstond, bleek een sterk aspect van de opzet van het project. Zoals spoorzoekster Nadia Bouras het verwoordde: 'Wij voelen ons verantwoordelijk het verhaal van onze ouders op te tekenen, opdat zij niet worden vergeten. Maar misschien is het nog wel belangrijker dat wij onze ouders laten beseffen dat hun verhaal ertoe doet. Dat ze onderdeel uitmaken van de samenleving waarin wij leven en dat ze met hun verhaal zichzelf presenteren.'⁵ Dat deelname aan het project ook de beeldvorming van jongeren over de generatie vóór hen kan veranderen, blijkt onder meer uit de reactie van spoorzoekster Fatiha Laouikili: 'Het project heeft niet alleen mij persoonlijk veranderd, maar ook mijn beeld van

Chinees gezin in Volendam. (Historisch Beeldarchief Migranten, International Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam)

de eerste generatie Marokkaanse mannen. De Marokkaanse mannen in Nederland waren voor mij nooit meer dan schimmen op straat. Ze brachten hun tijd door in de moskee of in Marokkaanse theehuisjes. Toen ik als culturele spoorzoeker voor het eerst met hen in dialoog ging, zag ik wie ze werkelijk waren.’⁶

Sommige deelnemers raakten zo enthousiast dat ze hun onderzoek voortzetten. Bij Milena Mulders groeide haar zoektocht uit tot een even persoonlijk als wetenschappelijk verantwoord boek over de Slovenen in Nederland (2009). In *Met de buik het brood achterna* legde zij niet alleen haar eigen familiegeschiedenis vast, maar ook die van de hele Sloveense gemeenschap in Nederland.⁷ Bij spoorzoekster Graziella Vitale mondde haar deelname uit in *Quattro Donne Italiane*, een documentaire over Italiaanse vrouwen in Nederland, die ze samen met cameraman Gaetano Guimento maakte.

Unieke beeldcollectie

Inmiddels is het Historisch Beeldarchief Migranten al vijf jaar online doorzoekbaar.⁸ De collectie telt zo’n 5000 foto’s, van 40 verschillende migrantengroepen. De oudste foto dateert van rond 1900, de nieuwste van 2010. Ze brengen het dagelijks leven in beeld van de vier grootste migrantengroepen in Nederland (Indische Nederlanders, Surinamers, Turken en Marokkanen), maar ook van Italiaanse terrazzowerkers, Chinese restauranthouders, Sloveense mijnwerkers, Griekse ondernemers ... De database is doorzoekbaar op trefwoorden, bevolkingsgroep, naam, jaar en plaats. De collectie weerspiegelt niet alleen de geschiedenis van migranten, maar ook die van Nederlandse steden en wijken. Veel aspecten van de algemene Nederlandse geschiedenis komen uitgebreid aan bod. Het gevolg van die opzet is gelaagde herkenning door meerdere bevolkingsgroepen. Zoals een docent geschiedenis tijdens een presentatie van het HBM opmerkte: ‘Deze foto’s wijken nauwelijks af van de afbeeldingen in mijn eigen album.’ Ze zei dat met enige spijt in haar stem, waarschijnlijk omdat ze meer exotische beelden had verwacht. Maar juist uit zo’n reactie blijkt dat het HBM een belangrijk tegenwicht vormt bij de vaak overspannen beelden die er over het leven van migranten in Nederland (en België) circuleren.

Privéfoto’s en documenten publiceren in boeken en op de website van het HBM geeft het CGM de gelegenheid de migratiegeschiedenis toegankelijk te maken voor een breder publiek dan doorgaans gebeurt met wetenschappelijke publicaties. De ervaring leert bovendien dat geen enkel historisch document zozeer tot de verbeelding spreekt als juist de particuliere foto. Zie bijvoorbeeld de foto’s van Marokkaanse mannen die in de jaren 1960 en 1970 naar Nederland kwamen. Ze droegen broeken met wijde pijpen en lange, krullende haren naar de mode van die tijd. Zulke beelden staan haaks op de huidige voorstellingen over Marokkaanse mannen in djellaba op weg naar de moskee. In hun leven zien we de gelaagdheid van de naoorlogse geschiedenis weerspiegeld, wat nuances toevoegt aan het gestolde beeld van de ‘zielige en uitgerangeerde gastarbeiders’.

Binnen het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis staat de website

Sloveens gezin op de scooter. (Historisch Beeldarchief Migranten, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam)

van het beeldarchief met tienduizenden bezoekers per maand onveranderd in de top 5. De bezoekers komen niet alleen uit Nederland, maar ook uit andere delen van de wereld. De diversiteit is enorm. Niet alleen (nakomelingen van) migranten, maar ook Nederlanders die geïnteresseerd zijn in hun stad, buurt of straat bezoeken de website. Verder trekt het HBM veel mensen die niet zozeer op zoek zijn naar de geschiedenis van migranten, maar bijvoorbeeld fan zijn van Bollywoodfilms en online op zoek gaan naar informatie over hun favoriete actrice Madhumati. Hetzelfde geldt voor schakers, voor spelers van backgammon (tavla) of voor surfers die meer willen weten over de geschiedenis van de bedrijven waar ze gewerkt hebben. Door al die verschillende doelgroepen zijn talloze foto’s van het HBM – gevraagd en ongevraagd – in de loop van de jaren op de websites van diverse instellingen en organisaties terechtgekomen.

Poolse sporen in Nederland

In 2012 zal het HBM worden aangevuld met foto’s en documenten van Poolse migranten, die zijn verzameld in het kader van een cursus Poolse spoorzoekers op de

Abdelwahid Bennour (°Meknes, 1947) stapte in 1970 met een groep van 56 Marokkaanse gastarbeiders op het vliegtuig richting Schiphol, om bij De Gruyter in Den Bosch te gaan werken. Na een jaar besloot hij in Nederland te blijven. Hij betaalde 500 gulden borg en vertrok naar Weert. Na enkele korte dienstverbanden vond hij werk bij Philips, het bedrijf waar hij tot zijn vervroegd pensioen in 2003 bleef werken – eerst in Weert, later in Maarheze. Op deze foto zit hij in de trein van Weert naar Schiphol (1973). Hij vloog die dag via Malaga, op vakantie naar zijn geboortestad Meknes. (Historisch Beeldarchief Migranten, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam)

Campus Den Haag van de Universiteit Leiden, onder leiding van Hanneke Verbeek en Wim Willems. Aanleiding voor het project was onder meer de negatieve berichtgeving in de media over hedendaagse Poolse arbeidsmigranten. Om hun geschiedenis letterlijk een gezicht te geven, besloot het CGM een nieuwe cursus te organiseren. Volgens het bekende recept zijn in vier bijeenkomsten deelnemers klaargestoomd voor hun zoektocht naar Poolse sporen in Nederland. Ditmaal werd er voor de werving niet samengewerkt met een officieel inspraakorgaan, omdat dat voor de Polen niet bestaat in Nederland. Zo is er direct met hogescholen en universiteiten contact gezocht en met reguliere Poolse organisaties en instellingen, zoals de Poolse ambassade, het Poolse Huis en het platform Polonia.nl. Dat leverde uiteindelijk een groep van vijftien spoorzoekers op met zeer diverse achtergronden en interesses. Zo waren er twee Poolse fotografen, een Nederlandse studente Poolse taal- en cultuurstudies, maar ook een deelneemster met Poolse ouders die het project aangreep om haar familiegeschiedenis vast te leggen. Hun uiteenlopende achtergronden kwamen tot uiting in de diversiteit van het verzamelde fotomateriaal. In een jaar tijd bracht de groep uniek foto- en archiefmateriaal uit verschillende Poolse migratiestromen naar Nederland bijeen, materiaal dat tot dan toe in erfgoedinstellingen ontbrak.

De geschiedenis van Polen in Nederland gaat tot grofweg honderd jaar terug. Zo waren er Poolse Joden in het begin van de 20e eeuw; mijnwerkers die vanuit Polen vaak via het Ruhrgebied in de Limburgse mijnen kwamen werken; soldaten van

de Eerste Poolse Pantserdivisie die meehielpen met de bevrijding van Breda; vanaf de jaren 1980 Poolse bruiden en – de meest omvangrijke groep – de hedendaagse arbeids- en kennismigranten die sinds de toetreding van Polen tot de Europese Unie in 2004 westwaarts bewegen. Mede dankzij het door spoorzoekers verzamelde beeldmateriaal zijn talloze facetten van de recente Pools-Nederlandse geschiedenis ontsloten.

De helft van de deelnemers had een Poolse achtergrond, de andere helft voelde affiniteit met Polen door studie of relatie. Wat opviel bij deze cursus was dat de deelnemers zich net als de organisatoren ergerden aan de negatieve beeldvorming over Polen in de media (en de politiek) en zich wilden inzetten om andere kanten van de groep te belichten. Een deel van hen heeft uiteindelijk ook meegewerkt aan het boek over de honderdjarige geschiedenis van Polen in Nederland, dat uit dit project voortvloeide.⁹ Het boek verschijnt op 10 november 2012 als slotakkoord van een tentoonstelling over Polen in het Museon in Den Haag. Met dit verhalende overzichtswerk maakt het CGM opnieuw een hoofdstuk uit de 20e-eeuwse migratiegeschiedenis toegankelijk voor een breed publiek.

Nieuw in de aanpak van deze op Polen gerichte cursus was het gebruik van moderne media. Allereerst kreeg het project veel aandacht via een actie op de website www.vijfeeuwenmigratie.nl die het CGM opzette, een landelijke website over migratie naar Nederland, gericht op een breed publiek.¹⁰ Maar ook de samenwerking met het Poolse platform Polonia.nl bleek essentieel in de berichtgeving over het project. Via beide websites en via Facebook en Flickr is de actie *Geef Polen een gezicht* opgezet, een oproep om mee materiaal te verzamelen over de Poolse geschiedenis in Nederland, door foto's, verhalen of documenten aan de website toe te voegen. Hoewel er via deze weg meer materiaal verzameld had kunnen worden, had het een gunstig effect op de naamsbekendheid van het project. Het leverde bovendien veel nieuwe contacten op die nuttig waren voor de spoorzoekerscursus en bij het schrijven van het publicatieboek.

De methode 'spoorzoekers' in de toekomst

Het project *Culturele spoorzoekers* kan onverminderd op belangstelling rekenen. Er zijn binnen het CGM inmiddels plannen voor een internationale uitbreiding van het HBM, waarbij ook andere organisaties de methode 'spoorzoekers' zullen inzetten om privé-materiaal te verzamelen. Een Europese verzameling maakt nieuwe vormen van samenwerking, ook op het gebied van onderzoek, en interessante vergelijkingen tussen migrantengroepen en landen mogelijk. Ook het onderwijs mag niet ontbreken. Met onder meer de lerarenopleiding Iclon in Leiden wordt gewerkt aan een educatief aanbod voor het middelbaar onderwijs, waarbij de methode van het culturele spoorzoeken goede diensten kan bewijzen om leerlingen te betrekken bij de geschiedenis van hun naaste omgeving. Met name de actieve omgang van leerlingen met persoonlijke foto's en verhalen ervaren woordvoerders uit het onderwijs als aantrekkelijk: 'Door zelf erfgoed op te sporen worden leerlingen zich bewust van

de rol van erfgoed in de samenleving', aldus Elise Storck, vakdidacticus geschiedenis aan het Iclon. Het versterkt het besef dat nationale geschiedenis niet enkel bestaat uit de grote gebeurtenissen, maar dat de verhalen van gewone mensen, dus ook van migranten, onderdeel zijn van dat grotere geheel. Juist het onderbelichte en alledaagse maakt die geschiedenis heel tastbaar, ook voor jongeren.

De kracht van de aanpak van *Culturele spoorzoekers* ligt in het persoonlijke en het alledaagse. In de woorden van Lieke Łyskawa, een van de zusjes op de ladder in Polen: 'Wij zijn er heel trots op dat onze vader op deze manier geschiedenis maakt. Dat wij als kinderen ook nog iets over onszelf konden aanleveren is alleen maar extra.'

Met dank aan Annemarie Cottaar.

- 1 Annemarie COTTAAR, *Indisch leven in Nederland*, Amsterdam: Meulenhoff, 2006, p. 9.
- 2 Foto verzameld in het kader van het project *Poolse spoorzoekers*, 2011, die ook als omslagbeeld werd gebruikt voor: Wim WILLEMS & Hanneke VERBEEK, *Honderd jaar heimwee. De geschiedenis van Polen in Nederland*, Amsterdam: Boom, 2012.
- 3 Zie: <http://www.iisg.nl/hbm>, laatst geraadpleegd op 28/06/2012.
- 4 Annemarie COTTAAR, Nadia BOURAS, Fatiha LAOUIKILI, *Marokkanen in Nederland. De pioniers vertellen*, Amsterdam: Meulenhoff, 2009; Wim WILLEMS, Annemarie COTTAAR, Kai YIN OR, *Een draak met vele gezichten. Chinatown Den Haag 1920-2010*, Den Haag: De Nieuwe Haagsche, 2010.
- 5 Zie: http://www.iisg.nl/hbm/marokkaanse_spoorzoeksters/nadia.php, laatst geraadpleegd op 28/06/2012.
- 6 Zie: http://www.iisg.nl/hbm/marokkaanse_spoorzoeksters/fatiha.php, laatst geraadpleegd op 28/06/2012.
- 7 Milena MULDER, *Met de buik het brood achterna. Mijn Sloveense geschiedenis*, Amsterdam: Aksant, 2009.
- 8 Zie: <http://www.iisg.nl/hbm>, laatst geraadpleegd op 28/06/2012.
- 9 Wim WILLEMS & Hanneke VERBEEK, *Honderd jaar heimwee. De geschiedenis van Polen in Nederland*. Amsterdam: Boom, 2012].
- 10 www.vijfeeuwenmigratie.nl is een landelijke website over de geschiedenis van migratie naar Nederland. De website is een initiatief van het CGM en tot stand gekomen met de steun van Nederlandse migrantenorganisaties, verenigd in het Landelijk Overleg Minderheden. De website biedt toegankelijke informatie over de geschiedenis van migratie en migranten naar thema, periode en land van herkomst. Daarnaast vervult de website een portaalfunctie naar bestaande collecties van erfgoedinstellingen op dat gebied, zoals ook het HBM. Bezoekers hebben de mogelijkheid eigen foto's en verhalen aan de site toe te voegen.

Génériques

Tatiana Sagatni, Génériques, Parijs

Génériques is een wetenschappelijke en culturele instelling die in 1987 werd opgericht om de archieven met betrekking tot de geschiedenis van de migratie in Frankrijk en de rest van Europa vanaf de 19e eeuw te bewaren en te ontsluiten, en de herinnering aan die migratie levendig te houden. Ze opereert op het snijvlak van universitaire, wetenschappelijke en culturele instellingen en smeedt banden tussen die instellingen, zowel in Frankrijk als in de rest van Europa. Ze stimuleert ook het historisch onderzoek naar migratiegeschiedenis en wil het brede publiek bewustmaken van de positieve bijdrage van bevolkingsgroepen van vreemde origine aan de Franse of Europese geschiedenis. Dat doet Génériques door diverse wetenschappelijke en culturele activiteiten te organiseren, zoals migrantenarchieven te bewaren en te ontsluiten, het culturele erfgoed van migranten te conserveren, tentoonstellingen en evenementen te organiseren, archiefcentra op te richten, het tijdschrift *Migrance* en andere bladen te publiceren ...

Migratiearchieven bewaren en ontsluiten

Samen met de leiding van Archives de France werkt Génériques sinds 1992 aan de samenstelling van de *Inventaire national des sources d'archives publiques et privées sur l'histoire des étrangers en France de 1800 à nos jours*, een pioniersproject in Europa. De resultaten ervan werden tussen 1999 en 2005 gepubliceerd in vier delen. Die bevatten lijsten van archieven die worden bewaard in landelijke, regionale of lokale erfgoedinstellingen in de publieke sector (bibliotheek, musea ...). Ook beeld- en audiovisueel materiaal uit privéarchieven is geïnventariseerd. De inventaris schetst in grote lijnen een geschiedenis van de migratie en de omzwervingen van migranten, en biedt een inkijk in de geschiedenis van Frankrijk, de rest van Europa en andere continenten.

Génériques heeft al in een zeer vroeg stadium ervoor geijverd om ook privéarchieven te bewaren (archieven afkomstig van personen, verenigingen, erediensinstellingen of bedrijven). Die bevatten bronnenmateriaal uit de 20e eeuw en zijn afkomstig van migrantenverenigingen, van verenigingen die zich specifiek bezighielden met de noden van migrantenbevolkingen (zoals onthaalcomités, solidariteitscomités en organisaties die actief waren op het gebied van huisvesting, gezondheid en opleiding), of van culturele diensten, vakbonden, bedrijven, militanten, onderzoekers ... Génériques maakte eigenaars van privéarchieven bewust van het belang van de bewaring ervan door hen advies, expertise, vorming en methodologische begeleiding aan te

bieden. Tot op de dag van vandaag heeft Génériques bijna honderd archieffondsen geïdentificeerd, geïnventariseerd en toegankelijk gemaakt voor het brede publiek.

In het verlengde daarvan sloot Génériques in 2007 een overeenkomst met de Archives de France om de privéarchieven met betrekking tot migratie te bewaren in publieke erfgoedinstellingen. Er werd een commissie opgericht die elk jaar oordeelt over de privéarchieven die bij die instellingen worden gedeponeerd, en dat in nauwe samenwerking met Génériques.

Génériques tracht al vanaf het midden van de jaren 1990 om het geïnventariseerde en deels gedigitaliseerde migrantenerfgoed toegankelijk te maken voor iedereen, vooral via internet. In 2009 werd *Odysséo* (<http://odysseo.org>) gelanceerd, de eerste Europese digitale catalogus gewijd aan migratiegeschiedenis. Die wordt dagelijks bijgewerkt en biedt de mogelijkheid om de bronnen over de geschiedenis van de migratie in Frankrijk te raadplegen. Het gaat om archieven, manuscripten, affiches, tijdschriften, foto's, geluidsdocumenten en audiovisueel materiaal. Bovendien reikt de website 'gebruiksklare' onderzoeksmethoden en -instrumenten aan, zoals educatieve software, thematische dossiers ... Er wordt ook gewerkt aan een historisch woordenboek.

Odysséo moet het mogelijk maken om kennis te delen. Iedereen kan eraan participeren en er een plek van maken waar op een dynamische wijze wordt samengewerkt en waar lokale, nationale en Europese initiatieven welkom zijn. *Odysséo* is gelinkt aan andere catalogi. Binnenkort zullen dankzij HOPE, het Europese project waaraan Génériques deelneemt, de gegevens ook opgevraagd kunnen worden via *Europeana*, de digitale Europese bibliotheek.

1 Pierre-Jacques DERAÎNE e.a. (red.), *Les Etrangers en France. Guide des sources d'archives publiques et privées, XIXe-XXe siècles*, Parijs: Génériques/Direction des Archives de France, 1999-2005, 4 delen.

Bij de cover

Je me souviens de mon père pleurant trois fois : la première à la mort de sa mère, la seconde à la mort de ma sœur dans le ventre de ma mère et la troisième lorsqu'il a senti qu'il allait mourir.

Je me souviens que mon père était un grand amateur et connaisseur de football.

Je me souviens de Pelé, Platini, Maradona.

Je me souviens qu'Enzo Scifo a débuté à La Louvière.

Je me souviens que mon père s'entraînait avec moi le dimanche.

Je me souviens que, petit, mon père jouait au foot pieds nus.

Je me souviens d'avoir été en admiration lorsque j'ai vu pour la première fois nager mon père et qu'il ne me l'avait jamais dit qu'il pouvait nager.

Je me souviens que mon père se couvrait tout entier dans le sable car c'était bon pour le rhumatisme.

Je me souviens que mon père était un prince au Maroc et un ouvrier en Belgique.

Je me souviens que mon père avait un ventre gros et dur comme un ballon.

Je me souviens que mon père avait son ventre gonflé d'eau.

Je me souviens que mon père prenait des bains bouillants.

Je me souviens que mon père a perdu 15 kilos en un mois.

Je me souviens que mon père buvait du Coca-Cola en une fois.

Je me souviens que mon père pinçait très fort ma mère et que ça l'amusait beaucoup.

Je me souviens que mon père adorait Oum Kalthoum.

Je me souviens que ma mère ressemblait très fort à Oum Kalthoum dans sa jeunesse.

Je me souviens que mon père devenait nostalgique quand il écoutait de la musique arabe à la maison.

Een fragment uit *Invasif II* van kunstenaar Ben Benaouisse.

Zijn Marokkaanse ouders migreerden in 1971 naar België. Zijn vader kwam hier in de mijnen werken en ging daarna aan de slag bij Boel in La Louvière.

Foto boven: de 10-jarige Ben Benaouisse als 'Gille de Binche' op de kermis van Familleux in 1981. Foto's onder: als performer in het Stenersen Museum van Oslo in 2006. (privécollectie Ben Benaouisse)

RÉSUMÉS

Socialiste et espion

Victor Capart dans la région frontalière franco-belge à la fin du 19ième siècle

Saartje Vanden Borre, collaboratrice scientifique CHIR, Kulak
Elien Declercq, chercheuse postdoctorale CHIR, Kulak

A l’aube du 20ième siècle, Victor Capart, immigré de la deuxième génération, jouissait dans le Nord de la France d’une certaine notoriété comme chanteur et homme politique socialiste. S’il est vrai que la plupart des concitoyens n’ignoraient pas que le militant Capart avait été expulsé du pays en 1875, il n’en reste pas moins que nombre d’entre eux auraient probablement été surpris d’apprendre qu’il officiait comme espion pour les services de renseignements français pendant son exil. Des années durant, Capart rapporta au commissaire de police de Tourcoing les activités des socialistes belges et français dans la région frontalière. Dans cette contribution, nous analysons les motivations d’un homme dont la conviction et les agissements furent longtemps incompatibles.

La mobilisation d’anciens combattants polonais en Belgique, 1947-1972

Un autre regard sur les organisations d’immigrés polonaises

Machteld Venken, chercheuse postdoctorale, Ludwig Boltzmann, Institute for European History and Public Spheres, Vienne

Cette contribution propose un autre angle de réflexion en matière d’historiographie polonaise des migrations et montre de quelle manière, non seulement le caractère ethnique et la conviction politique mais également des souvenirs de guerre communs, pouvaient constituer le terreau nécessaire à la formation d’un groupe. Pour ce faire, nous analysons minutieusement l’organisation de vie d’un groupe spécifique de migrants polonais en Belgique, à savoir des anciens combattants de la première division polonaise blindée. Nous examinons de quelle façon des organisations de migrants officielles, constituées à partir de et pour d’anciennes divisions de soldats, apparurent sous l’influence d’organismes qui mobilisaient en Belgique, en République Populaire de Pologne et en Grande-Bretagne. Ceux-ci visaient à influencer la manière dont les anciens soldats

commémoraient la guerre. L’analyse met en évidence la façon dont des organisateurs enrôlaient dans ce but des divisions d’anciens combattants au sein d’organisations de migrants: comment ils promurent leur vision, gagnèrent en influence et modifièrent les relations entre les anciennes divisions de soldats en Belgique.

‘Tous les chemins mènent à Gand’

Itinéraires d’immigrés méditerranéens jusqu’à la ville d’Artevelde, 1960-1980

Jozefien De Bock, chercheuse doctorante, European University Institute, Fiesole

Malgré l’arrivée de nouveaux groupes de migrants au cours des deux dernières décennies, notre société reste fort marquée par l’empreinte de l’immigration d’après-guerre des travailleurs étrangers et de leurs familles issus des pays du bassin méditerranéen. L’image que nous avons aujourd’hui du déroulement de cette immigration est par ailleurs pétrie de stéréotypes. L’un de ceux-ci a trait à la manière dont ces immigrants sont arrivés dans notre pays. Dans la mémoire collective, l’immigration d’après-guerre des travailleurs étrangers en Europe de l’Ouest est réputée être le résultat d’un programme de recrutement officiel, pour lequel des services spécialement affectés à cet effet enrôlaient des travailleurs dans leur pays d’origine, sous couvert d’anonymat, pour les conduire ensuite en groupe à destination. L’arrivée de leurs familles est appréhendée dans la perspective d’une politique de regroupement familial, intervenue après qu’il ait été mis un terme à l’immigration des travailleurs. Dans cette contribution, nous analysons, à la faveur d’un cas bien précis (les parcours migratoires de migrants méditerranéens vers la ville de Gand dans la période 1960-1980), dans quelle mesure cette image est conforme à la réalité historique. Divers itinéraires migratoires sont passés au peigne fin et envisagés dans leurs contextes économique et politico-historique. L’accent mis au niveau local permet d’accéder à une compréhension fine du déroulement spécifique des trajets migratoires. Les mécanismes, ainsi mis au jour, s’avèrent finalement pertinents dans un spectre plus large.

A la recherche d’immigrants dans les archives syndicales

L’éparpillement des archives syndicales relatives aux travailleurs immigrés en Belgique

Mazyar Khoojinian, doctorant, ULB

Dans une démocratie sociale comme celle de la Belgique depuis l’après-guerre, le positionnement des organisations syndicales vis-à-vis du phénomène migratoire et les rapports développés par celles-ci avec les travailleurs migrants sont assurément incontournables pour la compréhension de l’histoire des migrations au XXe siècle. Preuve tangible de cet intérêt, l’historiographie belge compte déjà un nombre appréciable de contributions en la matière. Fortement handicapée jusque dans les dernières décennies par l’absence d’une politique cohérente de préservation du patrimoine archivistique du monde syndical, la recherche historique sur les relations entre les syndicats et les migrants pâtit encore d’un panorama archivistique pour le moins éclaté. Cette contribution propose quelques pistes heuristiques influencées par une expérience de recherche sur l’immigration turque.

Se faire entendre

Une conversation avec les pionniers de l’assistance aux immigrés à Anvers

Piet Creve, Amsab-IHS
Martine Vermandere, Amsab-IHS

L’Amsab-IHS souhaitait en apprendre plus à propos du secteur de l’intégration anversoise, englobant l’ensemble des associations et initiatives en matière d’accueil des immigrants. Nous nous sommes donc tournés vers Piet Janssen que nous avons déjà rencontré suite au transfert des archives du VOCOM (l’organisme de coordination flamand en matière d’immigration) et du VCIM (le centre flamand pour l’intégration des immigrants). Piet a d’abord collaboré pendant cinq ans comme bénévole au sein de la maison de jeunes De Cluys. En 1975, lorsque l’agrération pour les activités sociales catégorielles intervint, il devint le premier coordinateur du CBW (le centre pour les travailleurs étrangers) à Anvers. Il pointa qu’il devenait urgent de procéder à la reconstitution des premières initiatives en matière d’accueil pour immigrants à Anvers. Piet réunit cinq autres pionniers et, le 2 mars 2012, tous se retrouvèrent au restaurant El Warda pour un long échange convivial.

Migrants de tous pays, unissez-vous!

L’histoire du thème de la migration à l’Amsab-IHS

Piet Creve, Amsab-IHS
Martine Vermandere, Amsab-IHS

Conformément au plan de gestion 2013-2017, le thème de la migration fait structurellement partie des activités de l’Amsab-IHS. Dans cette contribution, nous retraçons le chemin qui nous a conduits à celui-ci. Le lecteur remarquera qu’il s’agit d’un parcours sinueux, au cours duquel le hasard, les questions extérieures, les intérêts personnels des collaborateurs ainsi que les opportunités ont joué un rôle significatif. Au début, l’attention se portait sur l’émigration des belges vers le nord de la France. Ont bien vite fait partie du tableau les immigrants arrivés depuis les années 1960 et ensuite principalement les organisations et initiatives qui soutenaient ces personnes. Enfin, l’intérêt pour les organisations de nouveaux venus surgit. Cette contribution montre clairement que l’Amsab-IHS fait ainsi œuvre de compilation, participe à divers projets et apporte le thème de la migration dans la sphère publique.

Patrimoine de l’immigration aux Pays-Bas et en France

Mila Ernst, Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, Leiden
Hanneke Verbeek, Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, Leiden
Tatiana Sagatni, Génériques, Paris

Depuis quelques décennies, l’intérêt pour l’histoire de l’immigration et le patrimoine historique des diverses communautés d’immigrés va croissant. En Europe également, des dizaines d’initiatives ont vu le jour, qui ont pour objet la compilation de données relatives à l’immigration, la consignation de récits d’immigrés, la mise en perspective de leur patrimoine et la valorisation de tous ces aspects à l’occasion de divers événements publics. Dès le début, l’Amsab-IHS jugea opportun d’établir des contacts avec des institutions étrangères actives dans le cadre de l’immigration, en vue d’une collaboration et en guise de source d’inspiration. Deux institutions issues de pays voisins se présentent dans ce cadre: le Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (le centre pour l’histoire des immigrants) des Pays-Bas et Génériques de France.

ABSTRACTS

Socialist and spy

Victor Capart in the French-Belgian border region at the end of the 19th century

Saartje Vanden Borre, CHIR scientific staff member, Kulak
Elien Declercq, CHIR post-doctoral researcher, Kulak

At the beginning of the 20th century Victor Capart, a second-generation Belgian immigrant and a militant political activist, established quite a reputation as a socialist singer and politician in northern France. While most people in the border region were well aware of the fact that Capart had been expelled from Belgium in 1875, many of them may have been astonished to learn that he was employed as a spy by the French secret services. For years, he reported on the activities of Belgian and French socialists in the border region to the Tourcoing police chief. This contribution reveals the motives of a man whose beliefs were at odds with his actions for a long time.

The mobilization of Polish war veterans in Belgium, 1947-1972

A different view on Polish immigrant organizations

Machteld Venken, post-doctoral researcher, Ludwig Boltzmann Institute for European History and Public Spheres, Vienna

This contribution provides a different perspective on Polish migration historiography and demonstrates how not only ethnicity and political beliefs may be the underlying motive for getting together as an immigrant group, but also shared war memories. We take a close look at the activities of a distinct stream of Polish immigrants in Belgium, i.e. former soldiers of the First Polish Armoured Division. We examine how official immigrant organizations of these soldiers came into existence and how authorities in Belgium, the Polish People's Republic and Great-Britain urged them to get together as a group. These authorities wanted to influence the way in which the immigrants remembered the war. The research findings show how authorities promoted their views, exerted a growing influence and eventually changed the relations among the former division soldiers in Belgium.

'All roads lead to Ghent'

Trajectories of Mediterranean immigrants to a provincial capital, 1960-1980

Jozefien De Bock, doctoral researcher, European University Institute, Fiesole

The arrival of new immigrant groups over the course of the past two decades has not erased the visible impact on Belgian society of the post-war migration of 'guest workers' and their families, originating from the countries around the Mediterranean. Current perception of this 'guest worker migration' is, however, highly stereotyped. One of the most common misconceptions concerns the way in which 'guest worker migrants' have made their way to Western Europe. Post-war Mediterranean migration to the West has been engraved in our collective memory as the result of an official recruitment program, involving special services which anonymously recruited workers in their home countries and provided collective transport to their destination countries. The arrival of their families is seen to have taken place later, after the notorious immigration stop had been imposed. Based on one case study, dealing with the migration trajectories of Mediterranean immigrants to the city of Ghent in the period 1960-1980, this article examines to what extent this perception is consistent with historical reality. Several migration trajectories are explored in their respective economic, political and historical contexts. The focus on the local level is meant to allow for a detailed insight in the historical development of each of these trajectories; the mechanisms which are thus disclosed, however, have a wider range of validity.

Searching for immigrants in the trade union archives

The dispersal of trade union archives concerning economic immigrants in Belgium

Mazyar Khoojinian, doctoral student, ULB

Belgium emerged from the Second World War as a social democracy. In such a political system, trade union positions on migration and the links which they have forged with economic immigrants, are vital to a better understanding of the history of migrations in the 20th century. The significant number of articles about this topic,

by Belgian historians, provides solid evidence to support this claim. Unfortunately, historical research on the relations between the unions and the immigrants has severely suffered from the dispersal of trade union archives to this day. This is due to a failed archival preservation policy. This contribution explores some heuristic paths resulting from research on Turkish immigration.

Pursuing our goal

Talking to the pioneers of Antwerp migrant support projects

Piet Creve, Amsab-ISH
Martine Vermandere, Amsab-ISH

In order to know more about Antwerp migrant support organizations and projects as a whole, Amsab-ISH interviewed Piet Jansen. We talked to him before on the occasion of the transfer of the archives of the VOCOM (Flemish consultative committee for the coordination of migration) and the VCIM (Flemish center for the integration of migrants). Jansen did voluntary work for five years at the youth centre De Cluys. He then served as the first coordinator of the Antwerp CBW (center for migrant workers), i.e. in 1975, when cbw received formal recognition for community work. Today, he really feels that it is about time to reconstruct the first support projects for immigrants in Antwerp. He was joined by five other pioneers and together they had a long chat at the restaurant El Warda on 2 March 2012.

Migrants of the world, unite!

Migration as an Amsab-ISH topic: a short history

Piet Creve, Amsab-ISH
Martine Vermandere, Amsab-ISH

According to the Amsab-ISH Strategic Plan 2013-2017, the topic of migration forms an integral part of Amsab-ISH activities. This contribution outlines how this topic has become increasingly important. Readers will find out that this has been a tortuous process in which pure chance, external requests, personal interests of staff members and opportunities that came along, have played an important role. At first the focus was on Belgians who emigrated to northern France. But soon the

people who had emigrated to Belgium since the 1960s were targeted, and particularly migrant support organizations and projects. Eventually, there was a growing interest in the organizations of the newcomers themselves. This contribution makes it clear that Amsab-ISH develops collections, participates in different projects and seeks to involve the wider public in these projects.

Migration heritage in France and the Netherlands

Mila Ernst, Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, Leiden
Hanneke Verbeek, Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, Leiden
Tatiana Sagatni, Génériques, Paris

There has been a growing, worldwide interest in migration history and the heritage of different immigrant communities over the last few decades. Also in Europe, tens of initiatives have been launched aimed at collecting migration data, recording the stories of immigrants, mapping their heritage and involving the wider public in migration projects. Amsab-ISH has contacted foreign institutions engaged in migration research early on, to explore ways of cooperation and seek inspiration. Two institutions from neighbouring countries are introducing themselves: the Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (center for the history of migrants, the Netherlands) and Génériques (France).

AUTEURS

Piet Creve (°1957) is geaggregeerde Nederlands-Engels-Geschiedenis en licentiaat Politieke Wetenschappen (VUB). Hij werkt sinds 1984 in Amsab-ISG als archivaris. Van 2002 tot 2007 was hij hoofd van het departement Archief. Zijn belangstelling gaat vooral uit naar de milieubeweging en de migratie naar en vanuit België. Op dit moment werkt hij aan het project *Stafkaart van het migrantenmiddenveld en zijn erfgoed in Vlaanderen en Brussel (1830-heden)*.
piet.creve@amsab.be

Jozefien De Bock (°1984) is master in de Nieuwste Geschiedenis (UGent). Ze werkte als wetenschappelijk medewerkster aan de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de UGent (2006-2007) en begon in 2008 aan een doctoraal onderzoek aan het Europees Universitair Instituut in Firenze, dat nu in zijn eindfase zit. Haar wetenschappelijke interesse gaat vooral uit naar de geschiedenis van migratie- en integratieprocessen en naar vraagstukken over migratie en etniciteit.
jozefien.debock@eui.eu

Elien Declercq (°1985) is doctor in de Letterkunde (KU Leuven). Ze is verbonden aan het Centrum voor de Historische Studie van Interculturele Relaties (Kulak) waar ze onderzoek verricht naar talige en generische hybriditeit in migrantenliteratuur en discursieve beeldvorming over Belgische migranten. Ze publiceerde onder meer *Migration, Intercultural Identities and Border Regions* (Peter Lang, 2012), samen met Walter Kusters en Saartje Vanden Borre.
elien.declercq@kuleuven-kulak.be

Mila Ernst (°1967) studeerde Nieuwe en Nieuwste Geschiedenis (Universiteit van Amsterdam). Sindsdien is ze werkzaam in de erfgoedsector en houdt ze zich bezig met projecten op het snijvlak van geschiedenis, educatie en participatie. De afgelopen jaren was ze projectleider van de landelijke website www.vijfeeuwenmigratie.nl, een project van het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, het Landelijke Overleg Minderheden en diverse erfgoedinstellingen. Sinds 2008 is ze verbonden aan het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten. Daarnaast werkt ze als kleine zelfstandige aan verschillende erfgoedprojecten.
milaernst@gmail.com

Mazyar Khoojinian (°1982) is master in de Nieuwste Geschiedenis (ULB). Hij legt momenteel de laatste hand aan een doctoraal proefschrift over de sociale en politieke geschiedenis van de Turkse immigratie in België, vanuit het oogpunt van de migratiepolitiek en het integratiebeleid van de Belgische overheid. Mazyar Khoojinian doet onderzoek aan de Université Libre de Bruxelles. Hij was er aspirant-onderzoeker (NFWO) van 2007 tot 2011. Hij is tevens voorzitter van de raad van

bestuur van het Centre d'Archives et de Documentation sur l'Histoire de l'Immigration Maghrébine et Arabe (Carhima).
mazyar.khoojinian@ulb.ac.be

Tatiani Sagatni (°1976) is master Nieuwste Geschiedenis (Universités de Versailles-Saint-Quentin-en-Yvelines) en master Archivistiek en Documentatie (Université de Haute-Alsace). Ze heeft in verschillende openbare instellingen gewerkt, waar ze een grote expertise ontwikkelde in zowel archivering als in valorisatie van collecties via tentoonstellingen, publicaties, colloquia ... Ze werkt bij Génériques sinds 2007, waar ze zeer nauw betrokken is bij Europese projecten zoals HOPE en Equal.
t.sagatni@orange.fr

Saartje Vanden Borre (°1984) is doctor in de Geschiedenis (KU Leuven). In haar proefschrift spitte zij zich toe op het sociaal-culturele leven van Belgische migranten in Noord-Frankrijk in de tweede helft van de negentiende eeuw. Zij publiceerde hierover al in het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*. Momenteel werkt zij aan een boek over de herinnering van de Eerste Wereldoorlog in het Belgische onderwijs tijdens het interbellum.
saartje.vandenborre@arts.kuleuven.be

Machteld Venken (°1980) is master in de Slavistiek en doctor in de Geschiedenis (KU Leuven). Zij is momenteel als postdoctoraal onderzoekster verbonden aan het Ludwig Boltzmann Institute for European History and Public Spheres in Wenen. Haar herwerkte doctoraatsstudie verscheen als *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories* (Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2011). Momenteel verricht zij onderzoek naar de reconstructie van Europese grensgebieden na de Tweede Wereldoorlog.
machteld.venken@ehp.lbg.ac.at

Hanneke Verbeek (°1984) is migratiehistoricus (Universiteit Leiden). Ze doet bij het Center for Modern Urban Studies (Campus Den Haag, Universiteit Leiden) onderzoek naar Poolse migratie naar Nederland. Daarnaast is ze lid van het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten.
h.verbeek@cdh.leidenuniv.nl

Martine Vermandere (°1964) is licentiaat Nieuwste Geschiedenis (UGent) en master Cultuurmanagement (UAMS). Ze is sinds 1991 verbonden aan Amsab-ISG, eerst als archivaris en wetenschappelijk medewerker, sinds 1998 als coördinator van Amsab-ISG Antwerpen. Haar onderzoek naar vakantiekolonies aan de Belgische kust resulteerde in 2010 in het boek *We zijn goed aangekomen. Vakantiekolonies aan de Belgische kust [1887-1980]* en de gelijknamige tentoonstelling in het Caermersklooster in Gent.
martine.vermandere@amsab.be

Geef uw geld
een persoonlijk adviseur.

delta lloyd
van mens tot mens **BANK**

Een weekendje naar
papa? Wees gerust, ook
dan zijn de fratsen van
uw schatjes verzekerd.

**Een goede woningverzekering
leeft met u mee.**

Uw P&V adviseur weet dat het leven alle kanten op kan gaan. Zo kan hij bijvoorbeeld uw **P&V Ideal Home woningverzekering** uitbreiden zodat de fratsen van uw schatjes stevig verzekerd zijn. Op deze manier denkt hij graag met u mee en zorgt hij voor oplossingen op maat van uw familie. Voor een afspraak met de P&V adviseur in uw buurt, bel 02/210 95 81 of surf naar www.pv.be.

P&V. Het bewijs dat verzekeren ook anders kan.

Copy
discount

OPEN | maandag tot vrijdag | 08:30 - 18:30

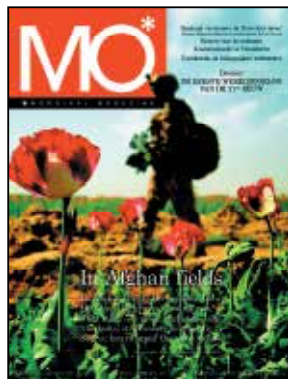
PRINT • digitaal drukwerk • familiedrukwerk
presentaties • brochures • ledentijdschriften
folders • jaarverslagen • **KOPIE** • cursussen
eindwerken • zelfbediening • **AFWERKING**
lijmen • wire-o® • booklet • lamineren • boren
vouwen • microperforeren • snijden • rillen
GROOT FORMAAT • posterprint • plot • plan

Kortrijksepoortstraat 216
9000 Gent

Tel. 09 224 32 06
Fax 09 224 30 32

info@copydiscount.be
www.copydiscount.be

Maak gratis kennis met het maandblad **MO***

MO* brengt elke maand de analyses, verhalen en mensen achter de internationale actualiteit.
10 x per jaar verschijnen 68 bladzijden kleurrijke en diepgravende,
tegendraadse en verhelderende berichtgeving over en vanuit de hele wereld.

Vraag een gratis proefnummer aan via promotie@mo.be of via www.MO.be

WENST U HIER TE ADVERTEREN?

1/4 pagina - € 150 voor 4 nummers
- € 60 per nummer

1/2 pagina - € 300 voor 4 nummers
- € 120 per nummer

1/1 pagina - € 600 voor 4 nummers
- € 240 per nummer

Technische gegevens: de advertentie kan geleverd worden in hoge kwaliteits-PDF,
Illustrator-, jpeg- of tiff-bestand. Opmaak: kan (gratis) verzorgd worden door de
vormgever van het tijdschrift. Abonnees: 800 (België en buitenland)
Mailen naar: viviane.taeckens@amsab.be

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Prijs abonnementen en losse nummers

Particulieren: € 20

Bibliotheken en archieven: € 20

Organisaties: € 39

Buitenland: € 41

Los nummer: € 6 (excl. verzendkosten)

Rekeningnummer: IBAN: BE48 8771 0092 0227

BIC: BNAGBEBB

Als abonnee ben je ook lid van Amsab-ISG
en krijg je korting op de Amsab-publicaties.

Administratie

Abonnementen: viviane.taeckens@amsab.be

Tel.: 09 224 00 79 - Fax: 09 233 67 11

Brood & Rozen is te koop in:

Amsab-ISG, Gent, 09 224 00 79

Marxistisch Antiquariaat Aurora,
Sint-Gillis, 0485 17 04 06

CeLT vzw, de vereniging van Culturele
en Literaire Tijdschriften uit Vlaanderen
(www.detijdschriften.be), zorgt voor
de verspreiding van *Brood & Rozen* in
volgende boekhandels:

Antwerpen

De Groene Waterman, 03 232 93 94

IMS Meir, 03 227 46 81

IMS Melkmarkt, 03 233 16 68

Standaard Boekhandel, 03 231 07 73

Brugge

De Brugse Boekhandel, 050 33 29 52

De Reyghere, 050 33 34 03

Brussel

BozarShop, 02 514 15 05

De Slegte, 02 511 61 40

Passa Porta Bookshop, 02 502 94 60

Wiels Bookshop, 02 340 00 54

Gent

International Press Store,
09 226 91 17

Limerick, 09 222 17 57

Paard van Troje, 09 330 08 83

Poëziecentrum vzw, 09 225 22 25

Visueel Media, 09 226 38 69

Walry Nieuwscentrum, 09 221 85 08

Hasselt

IMS, 011 32 52 67

Leuven

IMS, 016 65 08 80

Paard van Troje, 016 22 29 60

Plato, 016 23 03 45

Lier

Liber Mundi, 03 488 07 00

Mechelen

De Zondvloed, 015 64 03 79

Forum, 015 20 42 45

Salvator, 015 20 18 32

Oostende

New Corman, 059 70 27 24

Overijse

Standaard Boekhandel, 02 767 31 90

Roeselare

De Zondvloed, 051 62 02 64

Sint-Niklaas

't Oneindige Verhaal, 03 776 52 25

Tienen

Plato Tienen, 016 81 21 29

Vilvoorde

Standaard Boekhandel, 02 251 57 47

Nederland

Adr. Heinen, 's-Hertogenbosch,
+31 73 613 00 12

Athenaeum Nieuwscentrum,
Amsterdam, +31 20 624 29 72

De Brakke Grond, Amsterdam,
+31 20 622 90 14

IMS, Breda, +31 76 521 60 30